

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 119.

ספר

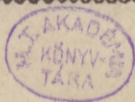
בן גרני

בעמוד גרנה קבצתיו
ובקציר קמה אספתיו

אני הצעיר

גבריאֵל ב"ה איזוק פאלק.

דברי חכמים בדרכנות וכמשמרות נטועים בעלי אספות.
דברי קהלת

אמסטרדם

ברפוס אלמנת המנוח כ"ה דוד פרופס כ"ץ זצ"ל.

שנת תרי"א לפ"ק.

המחברת הזאת כוללת :

ספר הנמצא להרב הגדול רבנו משה בן מיימון זצ"ל עם הקדמה מאת המוציא ואיזה אמרות מושכלות כסופו להחכם מהו צבי הירש עדעלמאן איש חן טוב נ"י . . . דף xvii-1.

חידה נפלאה מהרב הר"מ מענדעלסאן זצ"ל להרב מוהר"ש מדוכנא ז"ל, ופתרונה עליה מהרב המהרש"ר זצ"ל. . . . דף xviii ודף 39.

פירוש יקר ונכבד על פרשת משפטים כולה מאת הרב מה"ו שמואל דוד לוצאטו נ"י בפארוכה. . . דף 1.

דרוש יקר ונכבד על ארבע פסוקים בכראשית (ב' י"ה—כ"א) על יתרון מעלת החכור האנושי מן מדרגת החכור הבהמי, ועל גנות מצב הגלמורי (Caelibatus) כפי דת תורתנו הקדושה מהרב מה"ו יצחק שמואל ריגיו נ"י אב"ד בנוריצאה. . דף 28.

דברי הפיץ על פעולת הרב מה"ו שלמה מדוכנא זצ"ל, בחכור הבאור ותקון סופרים שלו על כל התורה כולה, ומשפט חכמי וגאוני דורו עליהם, נצמדו בו דברי המליצות הנמרצות אשר כתבו עליו הגאונים המפוארים, הרב מה"ו יחזקאל לאנדא זצ"ל, אב"ד מק"ק פראג. הרב מה"ו אלעזר זצ"ל, אב"ד מק"ק קעלין. הרב מה"ו חיים הירש ברלין זצ"ל, אב"ד מק"ק מנענצא. הרב מה"ו משה טובי' זצ"ל, דיין ממדינת פפאלץ. הרב מה"ו ידידי' טיאה ווייל זצ"ל, אב"ד מק"ק קארסלוא. הרב מה"ו יעקב שווייץ זצ"ל, אב"ד מק"ק נאנסי. הרב מה"ו שאול זצ"ל, אב"ד מק"ק אשכנזים באמשטרדם. הרב מה"ו יעקב משה זצ"ל, אב"ד מק"ק קלייף. והרב מה"ו ארי' ליב ברעסלא זצ"ל, אב"ד מק"ק ראטערדם. (נעתק מעצם כתיבת ידיהם הקדושה). . דף 41.

פתרון חידת הראב"ע הנרפס בספר הליכות קדם. . דף 51.

פתיחה לפני קריאת עשרת הדברות כיום הראשון לחג השבועות והיא תרגום שיר אקדמות מארמית לעברית, מאת המוציא. . . . דף 52.

לקוי החמה. (שיר קטן). . . דף 55.

ציון והוא קינה על חרבן בהמ"ק משני מאות ומ"ב טורים המסיימין על חרוו לי, מאת הנ"ל. . . דף 56.

תבואת גורן מארץ קדם. . . דף 60.

קורא בספרים, מאסף עמרים,
בר ותבן, דגן וקש;
בר ולחם, מזון לאנשים,
קש ותבן, מספוא לעדרים.
אסוף הקר, עזוב הקש,
למה תלחם עם פרים ותישים?

שירי נועם
(ווארשויא תר"ח)

הנמצא

להרב הנדל

רבנו משה בן מיימון זצ"ל.

דבר אל הקורא.

אם חוב הוא לכל שוחר תושיה ואוהב חכמה לגלות מצפוני וסתר מעשי ידי חכמים גדולים אנשי שם הקדמונים הנעלמים מנסבות קורות הזמן, מה גדלה אז חובת האיש הישראלי להוציא פנינים ממעמקי מכורות העת מזרי חמיו הקדמונים העומדים לתהלה והגודעים לתפארת עולם ומפוארים לשם, להזהיר כימי שמים על הארץ בזהר הרקיע ככוכבים לעולם ועד.

הנה יקרה פעמים רבות בספרים ישנים וקדמונים מגדולי עם ועם האף שנדפסו שיותר יקרא צמאיאותם ממכתבי יד על ידי סבות מסבות שונות (*). הן מזל שנדפסו מהם רק מעט מועיר הן מזל שלא נדפסו לבד ונספחו באיזה ספרים אחרים מוקצר יד המשיג והמוציא לאור, ובהאריך הזמן לא נודעו עוד או נשכחו ונלקחו לספר אחד עם ספר אחר, ועל כל אס הוא ממחבר אשר כתב את ספרו בלשון זר ואחרי כן נעתק מחכם הבא אחריי והמתרגם נקב את שם הספר בשם אחר אשר בו כתב המחבר הזה גם כן ספר מיוחד אשר לא נודע להמתרגם רק בשם ממנו, וכן קרה פעמים רבים לספרי קדמוניו ושגו בו לפעמים גדולי החכמים, וכאשר לא נעלם זאת מחוקר קדמוניות; ולכן על אוהב מדע וחוקר אמת מוטל החוב לחקור ולדרוש היטב ערס ידיו לבקר משפט לדעת הדברים על ככון.

כמו כן קרה עם הספר הנמצא אשר קראנו בשם בראשית דברינו להרב הגדול רבנו משה בן מיימון זצ"ל; הלא נודע שנמצאו עוד ספרים שונים להרב הגדול הזה בכתובים באולרות הספרים המפורים בגולה (עין שם הגדולים, שפתי ישנים, וואלפיוס, בארעולוקקי, קובץ דע רוסים וכו') והרבה מהם כנודע נכתבו מידו הקדושה בלשון ערבית, ונעתקו אחרי כן בעברית ממחברגמים שונים, והספרים אשר נקבו בו שמות ספרי הרב הזה לא ראי זה כראי זה, כאשר יראה כל קורא בשימות הספרים האלה להמזכרים הנ"ל,

(*) כדבר הזה קרה עם הספר — מעט הכמות ורב האיכות — טעמי אמ"ת לר"י צן בלעם הקדמון הנדפס בפירו שנת שכ"ו, אשר לא נודע דבר על טעמי אמ"ת להקדמונים (זולת שערי עננים המיוחס לכן אשר הנדפס במקרא דפוס וויניציא בין שנת רע"ה לשנת רע"ח) לששה קובצי ראשית חכמי הדור ויודעי ספרים; הלא המה הרב מוהר"ש זונץ ז"ל (§) והחכם המפורסר הר"מ מעדעלסאן ז"ל (ע' בהקדמת אור לנתיבה בתרגום ההורה בסוף דבריו בענין התרגומים) והרב הנודע לתהלה מהר"ו היידענטייס ז"ל (ע' בהקדמתו לספר תהלים הנדפס על ידו ברעדעלהיים שנת תקפ"ה דף 7).

(§) מרוחב ידיעת מחבריו ספרי עמנו להרב הזה עין בספרי הליכות קדם (אשר הולאתי לאור בשנת תר"ו) דף 33.

ומזה קרה שגם הספר הזה אשר לפנינו, הנקרא בשם הנמצא, — חף כי נדפס — היקר עד מאוד במציאות מקוטן כמותו ומאשר נדפס עם שני ספרים קטנים היקרים גם הם במציאות, לא נודע לחכמי זמנינו הגדולים; וחף כי מובא לספר מיוחד בשלשה ספרי רשימות הספרים הנודעים לתהלה (עין ש"ה ועד לחכמים אות ח' סימן ה', וואלפיוס חלק א' דף 864, שפתי ישיג אות א' ציון 157) בכל זאת חשבו שהספר הזה הוא אחד עם מאמר היחוד להרב הזה הנדפס לראשונה בצערלין תר"ו ע"י החכם הר"מ שטיינשניידער, ואחרי רואי שגם הרב הגדול מוהרש"ל ראשאפורט במכתבו להמוציא הזה גזר אמר שהוא אחד עם הספר הנמצא וגם החכם המוציא הורה לדבריו, גם לא נמצא הספר הנמצא הזה ברשימה הנדפסה המפוררה לר"ד אשפענהיים גם לא ברשימת הספרי' להמקבץ הגדול בדורנו המנוח כמ"ר חיים בר"י מיכל ז"ל, גם לא באוצרות הספרים המפוררים בעירי, אמרתי לא חמנע טוב מצעליו ולא יכלתי התאפק מגלות בשער בת רבים את אשר אגדה ה' היום לידי אפס מהמעטון היקר הזה לרבנו הגדול הרמב"ם ז"ל בבית עקד הספרים לבית המדרש אשר לעדת האשכנזים יע"א פה עיר מולדתי למען ידעוהו חכמי הדור ויתבוננו; והלוס ראיתי אחרי רואי בהקדמת המאמר היחוד הכל שגם הספרים השנים הנדפסים עמו יקרו ג"כ עד מאוד במציאותם, לכן אכתב ברר היעז גם מהספרים האלה איזה דברים מה שמצאתי בהם על ענין חבורם ומחציהם, ואני מבקש בזה לחכמי דורנו במדינות שונות אשר האון להם לחפש באוצרות המפוררות לדרש אחריו ולהודיענו למען נוכל למלאות ההסרון.

והנה המחברת הזאת אשר העתקתיו ממנה היא בתמונת אקטאווא קטן (ולא כמו שמצוין בשפתי ישיגים N°. 157 בתמונת קווארטא) ויש צו שלשה ספרים קטנים, א') פי' על איכה לרבי שמואל די וידאש, ב') אמרות טהורות לר' אברהם בן להנשיא דון נסים חייין — כן כתב את שמו בהקדמתו — (זה הספר נדפס ג"כ ברשימת ר"ד אשפענהיים סי' א"מ דף ד' אך בתמונת קווארטא) והשלישי ספר הנמצא ל הרמב"ם; ושלשה אלה הוצאו לאור ע"י החכם אברהם בן דון שלמה עקרה (בחוץ ספר ארזי לבנון נמצא כללי מדרש רבה לר' אברהם עקרה ע' ש"י סי' א' ציון 185, וחבר ג"כ ספר מהררי נמרים כללי סוגיות הש"ס ש"י אות מ' ציון 197, גם ברשימת אוצרות חיים להר"ח בר"י מיכל ז"ל הכל נמצא בין כתבי יד פי' על הראב"ע לר' אברהם עקרה בן שלמה, ע"ש ציון 618 ובסופו במפתח האוצר דף 318), והנה בהקדמת החכם הזה לפני שני הספרים הראשונים דבר רק משני ספרים ולא דבר מאומה מספר הנמצא הנדפס באחרונה; אך לפני ספר הנמצא הנדפס באחרונה יש הקדמה מיוחדת להמוציא הזה (עין לקמן) והחבור אשר לפנינו חסרים שני דפים מהקדמה הראשונה הזאת ולכן לא נוכל לספר רק מאשר מצאנו.

בהקדמה הזאת אמר החכם הזה כי אחרי בא עיר גדולה לאלהים של חכמים ושל סופרים עיר שלגוניקי יע"א ואחרי שבתו איזה שנים שם הואיל לשום לדרך פעמיו לשבט ארצו פ"א ס לראות את אמו וקרוביו ומיודעיו אך טרם הפרדו מעיר סאלגוניקי הכל יומצא בבית חכם אחד את ספרי הרב הגדול כמהר"ר שמואל בר חביב די וידאש זלה"ה האחד ספר מבקש ה' פי' יקר הערך על פ' כי תשא אשר לא יכל להדפיס לרוב ההוצאות והשני פי' הרב הכל על מגילת אסתר ובקבר אמיץ נקשרים ונוסף גם ספר יקר הערך של אברהם חייין זלה"ה ויחזור

צעון מתניו להביא שנים אלה לבית הדפוס וכו' ואח"כ נדפס הקדמה על פי מגילת קינות להרב ר"ש די וידאש הנ"ל אשר אמר בהקדמתו שקנת דברים העלה בפירוש אשר זוכר מפי זאת המגלה להר"ר יוסף בן שם טוב (ולא ידעתי אם הוא זה שחבר ס' כבוד אלהים [המוצא בש"י אות כ' כיון 7] או אם הוא אחד עם בעל המחבר פי' ספר המדות לאריסטו ופי' על המורה, ע' סדר הדורות ה"א ק"ך, חדושי אגדות, פי' אגרת אל תהי, דעת עליון), ובפסוק נשקד עול פשעי כתב כמו שהארכתי בזה בפ' נצבים, ופי' לספר תהלת ה' וכו', וכלשון הוא כתב ג"כ עוד הפעם על פסוק טוב ה' לקו, וכמה פעמים אמר בפירושו כמו שמוספר בספר יוסף בן גוריון.

דף מ"ג מתחיל ספר אמרות טהורות ובסוף הקדמת המחבר אמר: לכן ראיתי אני אברהם בן לאדוני הנשיא דון נסים חייין כ"ע לדבר בענין התשובה וכו' ומתחיל בהקדמתו למה שהיה בטבע כל פעולות פועל שלם לאהוב פעולתו וכו' ובסוף הדף האחרון מהחזור הזה נדפס:

ותהי השלמת השני ספרים תלומי צביה ביום ב' ז' למרחשון
שנת ו'שם מדברה בערן צ"לא"ו.

ואח"כ מעבר לדף חלק וּלְבָן ודף כ"ט מתחיל זה ספר הנמצא וכו' כאשר נדפס פה למוטה, עם הקדמת המוציא מלפניו אשר בסוף דבריו אמר כי נקרא ספר הנמצא יען מלא בו דבר טוב וכו'.

אלה הדברים אשר הכעתי כבר בשער בת רבים במחברת האריענט זה שנתים עם מה שמצאתי מהספר הנמצא הזה; ותהלה לאל חי כי על ידי ההצעה הזאת הגעתי למלאות החסרון ע"י החכם הנודע לתהלה רב פעלים ונבון דבר החופש כל חדרי אוצרות ספרי עמנו במדינות שונות ידידי היקר מה"ו יודא ליב דוקעים נ"י בהודיעו שרק באוצר הספרים צעיר אקס סְוֹרֵד לבד מצאו, ולמען הוציא הספר הזה כלו שנית לאור, לכל שומרי תושי' ודעת רכוספים לספרי קדמוניו ושמותיו בצמח דבריהם עמלתי להשיג הפליטה הנשאת; והכני נותן בזה תודות רב בשער לגבר חכם

צעון בתורה ולשון, איש נאמן רוח לכל דורשי חכמה ידיד יקר לי המשכיל והנכבד במה"ו יוסף צערניער נ"י חד משומרי בית העקד למוזעאום צריטא כ"א צעיר לוכדען (אשר הוציא לאור הפירוש האמיתי מהרא"צ ע"ז על מגלת אסתר) בהראותו לי הדרך הנכונה לבוא עד תכלית חפצי; ומידו היתה נסבה כי באתי בצרית האהבה עם איש סופר מהיר מגדולי חכמי דורנו, היושב כעת צעיר אקס סְוֹרֵד לפענח בעלמים מגנזי בית ספריה לתפארת עמנו בגולה, איש נאמן בצריתו לכל מבקשי דברי חפץ, ובכל נפשו ולבבו יקדים את עמו להגדיל תורה ולהאדירה, הצבי ישראל כשמו כן תהלתו, החכם הנכבד במה"ו צבי הירש עדעלמאן איש חן טוב נ"י, בהטיבו עמדי להעתיק בחפץ צעדי את אשר חסר ממני מהספר הנמצא הנ"ל — יזכר לו אלוה בעד זאת לטובה — וירב עוד חסרו האחרון מהראשון בתבונתו הנשגבה להשיבי על שאלתי אשר שאלתי מאחו (ואשר כבר שאלתי במחברת האריענט): למה נדפס בכל הספר בראש העמודים פירוש הרמב"ם? והנה גם דברי החכם האלה הודעתוך קורא נעים בזה אחרי כלות הספר, כי ראויים הם למי שאמרם. — ועתה הנה הנמצא לפניך מהחל עד כלה, קראהו וסיים עיניך עליו כאשר הבאתך היום ואצלתי גם מרוח המעתיק הנ"ל עליך, למען תצרכני נשקך בגללו.

הקדמה.

זה ספר

הנמצא למאור הגולה הרמב"ם ז"ל.

הקדמה אמר אנרחה בן לא"א דון שלמה עקרה זצ"ל אחרי אשר העזר האלהי סייעני וזיכני להיות מהזוכים ומזוכים את הרבים בהדפסת שני הספרים לשני המאורות הגדולים כמהר"ר שמואל די וידאש זלה"ה ומהר"ר דון אנרחה חאיון זלה"ה שכל דבריהם האמת והצדק הראשון בפירושו למגילת קינות מכניע הלכות ומסיים כנחמות והשיב לב אבות על הבנים לשוכן מעונים וממקום שזה פסק זה התחיל באמרותי אמרות טהורות להשיב לבן של ישראל לאביהם שבשמים בדברי תשובתו הרמת"ה ובכל תנאיה כלליה ופרטיה שמתוך דברי זה הרב זלה"ה בתנאי התשובה למדתי ענין נאה כמה שאמרו ז"ל כמדרש ויקרא רבה שאלו לחכמה חוטא מה ענשו וכו' עד יעשה תשובה ויתכפר ואין כוונתי עתה לכאר המאמר שכבר בא עליו הכיאר מגדולי עולם ולענית דעתי כתבתי בו מה שהורוני מן השמים ואני מקשה בסוף המאמר מה ר"ל יעשה תשובה יחזור בתשובה היה לו לומר שכך הוא הנהוג תמיד לומר או ישוב בתשובה אלא שתנאי התשובה הם כמו ראשי תיבות תשובה שצריך המשה תנאים להיות התשובה מעולה והם תפלה שק וידוי בכיה הכנעה וזהו יעשה תשובה ויתכפר כל אלו הרברים צריכים לאדם ובוולת זה אין התשובה מעולה ובוה יכא האדם לרפאות נפשו מחולאיה ומכתמיה ושכה אל בית אביה כנעורי' כי מי שחלה נפשו חל עליו חובת באור דברי זה הרב זלה"ה ובוה תעלה ארוכה לסחלתו והנה שכרו אתו וימצא מרגוע לנפשו וכמו שצריך האדם להשתדל ברפואת נפשו ג"כ צריך להשתדל ברפואת גופו כי זה לעומת זה עשה האלהים כי טוב שיאחזו מזה וגם מזה אל יניח ידו וכפרט כשתהיה כוונתו לשם שמים באכילתו ובשתיתו ובכל דבר וכמו שאמר הרמב"ם ז"ל פרק ג' מהלכות דעות ובשמונה פרקיו כי הנפש אינה מראה פעולותיה אלא כאמצעות הגוף וכמו שאמר החכם אל יחסר המוג שהיא המוגת היסודות לכריאות הגוף והואיל והאמת בן הוא אנה האלהים לידי ספר קטן הכמות ורב האיכות מהרב הגדול הנשר בעל הכנפים הרמב"ם זלה"ה הנקרא ספר הנמצא יען נמצא בו דבר טוב מתוק לנפש ומרפא לעצם ומשקהו משקה התועלת משקה טופח על מנת להטפיה לכל אשר בדבריו ישגיח ומהם דעתו אל יסיה ומרוב תועלתו לחולים מבית ומחוץ ראיתי להעלותו בדפוס ובעיני כל אדם יכשר רופא כל בשר ואשאל העזר מהעוזר האמיתי יתכרך אשר בידו מחקרי ארץ עורי מעם ה' עושה שמים וארץ:

משקה התועלת והכטחון קח שרשי השבת עיקרי השבח וההודאה ועיקרי השמחה והכטחון הסר מהם גרעיני היגון והדאגה וקח פרח רמוני הרעת והתבונה ושורשי ההמתנה וההסתפקות ותכתוש הכל במכתשת השפלות ובשל הכל בכלי הענוה ותלוש איתם כמתק שפתים ותמרום הכל במימי החן והחסד והשקה לחולה ממחלת היאוש שני יעים בכל בקר ובכל ערב עם שלשה יעים ממימי הסברה והאמצעיות ותנקה הכל מפסולת הכעס והפקרנות ותערב הכל כתמצית הסכלונות לרצון ית' ארון השבח וההודאה והשקהו בכלי שבחו של מקום יתברך על כל וינוח החולה וישקוט הרי הקדמתי לך שלשה משקים אלו שהם כולם מדות טובות וחשובות לעשות חפצי שמים העוזר והסומך והמתנהג באלו המדות יתקן עצמו וירפא נפשו ויצליח בכל דרכיו ובכל מעשיו ויחשוב עולם זה לנגד האמונה לכלום ויספיק לו אותו מעט שהספיק לו ה' יתברך כמו שנאמר טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים ונאמר טוב מלא כף נחת ממלא חפנים עמל ורעות רוח ונאמר טוב ליתורת פיך מאלפי זהב וכסף הרי דברתי ברפואות הנפש ועיר ורב ישמח חכם ויוסיף לקח ונכון תחבולות יקנה.

פירוש הרמב"ם

ספר הנמצא בדעת ובמועצא כידוע הוא ומכואר שהשם יתברך ויתעלה שהוא הכל וסובל הכל והכל תלוי בו וקיום האויר בו וקיום הכרואים באויר והאויר נברא מכת השית והראיה שנוכל להפרידו בין האויר קצת בנפיחת הנאד וכל דבר שנוכל להפריד אינו דבר המתקיים וכל נברא בעל נפש שאין האויר מגע לנפשו מיד הוא מת ואפילו הדגים ואפילו האש.

אמר גאלינו שאפלטון החכם ראה אנשים חוצבים כמוצא הכסף ויחפרו להעמיק בעומק הארץ והיו הולכים אחרי גידי הכסף שהיו מוצאים עד שהגיעו למקום אפל וכל מי שהי' מכניס ראשו באותו החור היה מת ובאזו ושאלו לאפלטון ואמר להם לכו לאותו מקום ותחפרו ממעל חור אחד עד שיכנס האויר לאותו מקום וקחו גר ותכניסוהו שם אם יכבה אל יכנס שם אדם שמיד ימות ואם לא יכבה הגר תכנסו ואל תיראו וכן תעשו לכל המקומות שתעמיקו לחפור בהם וכשיצאו האנשים שאלוהו תלמידיו על דבר זה ואמר להם לא מתו האנשים האלה אלא שנכנסו למקום שאין האויר מגיע לנפשותם וכל מי שלא יגיע האויר אל נפשו מיד הוא מת אמרו לו והלא אויר האש והלא אויר הדגים אמר להם כי הדגים האויר נכנס באזניהם.

ואחר שקיום הנפש באויר נצטרך לידע מה היא הנפש נצטרך לידע אם הנפש מתפשטת בכל הגוף או יש לה מקום ידוע בגוף אם היא אויר או כריאה בפני עצמה.

(*) כדברים האלה אשר הכיז המחבר פה נמצא בחרוזים כמותו בסוף ספר לקוטי הפרס (המיוחס לרש"י או) לתלמיד רש"י (נדפס באמשטרדם תע"ה דף צ"ג) אחרי רפואת הגויה לרבינו יהודה הריו ז"ל.

אמר גאלעוּם שמים וארץ עליונים ותחתונים וכל הנפשות
 מהנועעות כאויר כאשר יתנועע חלמון של ביצה בתוך החלבון
 ונצטרך לידע אם הנפש מתפשטת בכל הגוף או יש לה מקום
 ידוע בגוף.

אמר גאלעוּם אלו היתה מתפשטת בכל הגוף ומתאחות ככשר
 ובעצם ובדם ובעור לא היו חותכין מן הגוף שום דבר שלא יחסר
 גם מן הנפש ותמצא חסרה גם היא כשיעור הנמצא מן הגוף
 מעט או רב מן הדם ומן השער ומן האיברים אבל יש לנפש מקום
 ידוע בגוף וכחה מתפשט בכל הגוף כמו השמש שהוא במקום
 ידוע ואורו וחמימותו מתפשטין בכל העולם והשמש גוף נכרא
 ויש לה חמימות ואור השמש זולתי חמימותה וחמימותה זולתי
 אור' וכמו שהשמש גוף ואור וחמימות כך הנפש בריאה זכה ויש
 לה אור וחמימות וכדרך שיש כנוף שלשה איברים חשובים והם
 המוח והלב והכבד ובהם שלשה כוחות שבהם בחיות האדם והם
 קדואות שלשה שמות נשמה ורוח ונפש והנפש היא כח הצוסחת
 שהיא בכבד וכל חי וצמה משתתף בכח זה וזאת הנפש גוף וזאת
 המתאווה לאכל וזאת נמצאת בכל חיה ובהמה ובכל בעלי הנפש
 ובכל דבר המתגדל והרוח בלב וכו' חיי האדם שיתנועע והוא
 כוללת האדם והכהמה והעוף וגם היא גוף הרוח שהוא רומה לאויר
 ובצאת הרוח מהגוף או ימות האדם וזאת הרוח מתנבדת והוא
 הכעסנות וכה החולש והגבורה י' (?) והנשמה היא העליונה וכחה
 כמוה והיא נפש השכל והיא מבקשת דעה והשכל ואינה משתתפת
 לאהרות במשגל ובמאכל והנפש מבקשת תענוגי הגוף ומטעמותין
 לטוב לה והרוח אמצעית משתתפת אל הנשמה בשכל ואל הנפש
 לבקש תועלת הגוף וגידלו ועל שהמוח צריך אל הכבד ואל הלב
 והלב והכבד צריכים אל המוח ונכללו אלו באלו על כן קראו
 העברים לנשמה רוח ונפש כי כלם קשורים עם הגוף שאם יאכל
 אדם מאכלים שיתחמם הדם אז ירכה כעס והנה מעשה הגוף כרוח
 ואם מעשה הגוף ישר ממסוכה ואם אדם הכעים לאדם אחר בדיבורו
 או כמעשו יתגבר כח הרוח בלב ויוליד חום בגוף ואז ישתנה
 הלב בעבור הרוח והבורא ית' נתן הלב כאמצע הגוף כמו שנתן
 השמש כאמצע הגלגלים ונתן הגלגל כאמצע העולם הנדול כך
 נתן הנפש בלב והלב בתוך הגוף שהוא העולם הקטן והבשר
 והעצמות הם כלי הנפש ויש לה צורך אל כליה כצורך הסופר
 אל הקטת ואל הדיו והאגרת וכצורך הנפח אל המלקחיים ואל
 הפטיש ואל הסדן ואל הכלים כי לא יעשה מלאכה הנפח לא
 יעשה מלאכה מבלי הכלים וכמו שהרלים (שהכלים) צריכים לאמן
 כמו כן נאמר שהנפש צריכה אל כליה, יש כמוה שלשה כחות
 והם בשלשה חדרים והם דמיון ורעיון וזכרון והדמיון הוא שרואה
 את שאינו רואה בפניו כמו שרואה את שלפניו בדמות וכצורה
 והוא שאינו נראה לעינים אלא בדמותו אותו בדמיון בכח הנתן
 בנפש לרמות מה שאינו נראה ומכיר אותו כמו שהוא רואה

אותו בעיניו והוא כח הרמיון: וכח הרעיון כחלק השני מן המוח והוא שרואה במחשבה שעלתה על לבו דבר שהוא רוצה לעשותו כאלו הוא עשוי ועדין לא נעשה כלום וכן הוא מכיר את השם ברוב רעיון ומכין מעשיו ומפעליו ומחשב בהם בכל שעה וכח הזכרון כחלק הג' כנגד העורף שם מושב השכל כי הוא מזכיר הנשכחות בכח הנתן בכ' הנשמה ובכך כשהאדם שוכח והוא רוצה להזכיר שישפיל ראשו למטה וירד הליחה הטבעית ממוח הזכרון אל מוח הרעיון ומן הרעיון אל הרמיון וזוכר מה ששכח ויהיה הזכרון בעוד שהליחה והצנורות שבין מוח ומוח פנויות ויורד מהר מזה לזה והוא מזכיר מהר מה ששכח אבל אם הלחה רקובה באושה והצנורות מסתמות מכה הליחה הדבוקה הכאושה מיד השכחה נמצאת ואחר השכחה בדלטיקו בלע"ז וחולאים רבים באים מליחות המוח כשהיא מתדקבת (מתדבקת או מתרקבת?) ואינה נגרת על כן אצרך להנהיג עצמך תמיד ברפואות המנקות הראש פן ישתמה החולה ויצא מדעתו ואח"כ תהיה העבודה קשה ועזה להתיך הליחות הדבוקות הכאושות הסתמות הצנורות ותאבד הדעת והדבור וחמישוש וההלוך והריח ותפסדנה ההרגשות מסכת הליחה שאינה נתכת כלל שתעשה קשה כזכוכית.

כלל בארבע יסודות: כבר אמרתי שזה הספר הנמצא בדעת ובמועצא סדרתיו וערכתיו בדרך קצרה למען ירוץ קורא בו וימצא בו חפצו ורצונו וימצא כל רפואה בפני עצמה למען לא יחלש ולא ייעף בכקשו דבר על כן שמו ספר הנמצא.

דע שכל הברואים שבעולם מד' יסודות אדם ובהמה והיה ועוף ודג וצמח ומתכת ואבן גולמו מחובר מאש ורוח ומים ועפר וארבעתן מתחברין ביחד וישתנה כל אחד מהם ויתערב העירוב עד שימצא המחובר מארבעתן אינה דומה לאחד מהם כשהוא לבדו ואין חלק אחד שידמה לאש בפני עצמו או לרוח בפני עצמו או לארץ בפני עצמה או למים בפני עצמה וכשיתערבו ישתנו וירמו לצורה שצוה השם להעשות ונעשו גוף אחד וכל גוף וגוף המחובר מארבעתן ימצא בו קור וחום ויובש ולח ביחד אבל יש גופים מהם שימצא בהם יתרות מיסוד אחד ארבע יסודות כמו בעל נפש היה שימצא בהם החום מיתרות האש וכמו האכנים שיראה בהם יתרות הארץ לפיכך הם קשים ויבשים ועל זה הדרך ימצא גוף חם יותר מגוף אחר חם וגוף יבש יותר מגוף אחר יבש וכן ימצאו גופים יראה בהם הקור בלבד וגופים יראה בהם הלח בלבד וגופים יראה בהם הקור והלח כשזה או הקור והיובש כשזה לפי רוב היסוד שיהיה בעיקר התערובות יראה מעשה אותו היסוד וטבעו כגוף המעורב.

טבע האש חם ויבש והוא קל מכולם והרוח חם ולח והמים קרים ולחים והארץ קשה ויבשה:

ארבע יסודות אלה משתנים זה לזה בכל יום ובכל שעה מקצתן ולא כל גופן כיצד יסוד הארץ הקרובה אל המים משתנת ומתפוררת

ונעשית מים וכן מקצת המים הסמוכים לרוח משתנים ומתמוססים והולכים וחוזרים ונעשין רוח וכן הרוח מקצתו הסמוך לאש משתנה ומתחולל ונעשה אש וכן האש הסמוך לארץ משתנה ומתכנ' ונעשה ארץ ושנוי זה מעט מעט ולפי אורך הימים ואין כל היסוד משתנה עד שנעשו כל המים רוח או כל הרוח אש שאי אפשר שיכטל אחד מד' היסודות אלא מעט משתנה מאש לרוח ומקצת הרוח לאש ומקצת מים לארץ ומקצת ארץ למים כן ימצא השנוי בארבעתן וחוזרים חלילה וכשהתערוכות נוהגות בשוה הנוף מתוקן ובריא ואם ימו שום צד אל הקור או אל החום או אל היובש או אל הלח הנוף מתפסד ומשתנה והאדם נפסד:

וכנגד יסודות האלו ארבעה טבעים הנקראים בלשון ערבי אל צפר"ה ואבלג"ם ואלסו"רא ואלר"ם וכנגדן מרה אדומה והרם והליחה לכנה ומרה שחורה המרה האדומה כנגד יסוד האש והוא חם ויבש והרם כנגד יסוד האויר שהוא חם ולח והליחה הלכנה כנגד יסוד המים שהוא קר ולח והמרה שחורה כנגד יסוד הארץ שהיא קרה ויבשה:

וכנגדם שנים עשר מזלות טלה אריה קשת בהם חום ויובש תאומים מאזנים דלי בהם החום והלח שור בתולה וגדי בהם הקור והיובש סרטן עקרב דגים בהם הקור והלח ומשתמשים עם שנים עשר מזלות שבעה כוכבים לירח סרטן לשמש אריה ולמאדים טלה ועקרב ולכוכב בתולה ותאומים ולצדק קשת ודגים ולנוגה שור ומאזנים וברא בראש וכונב את התליו ולשכתי גדי ודלי:

גלגל השמש חם ויבש וגלגל הירח חם ולח גלגל מאדים חם ויבש וראש התליו חם ויבש על טבע צדק וזנבו קר ויבש ולח על טבע השמש והלכנה וגלגל נוגה קר ולח על טבע המים:

ביום ובלילה כ"ד שעות נמשכים לשנים עשר מזלות ולשבעה כוכבים המשמשים את שבעת ימי השבוע שביום הראשון ובלילה החמישי השמש מושל ביום השני ובלילה הששי הירח מושלת מאדים מושל ביום הג' ובלילה השביעי כוכב מושל ביום הד' ובלילה הא' צדק מושל ביום החמישי ובלילה הב' טלה מושל ביום הששי ובלילה הג' שבתאי מושל ביום השביעי ובלילה הד':

ועל שנים עשר חדשי השנה נתן שנים עשר מזלות טלה שור תאומים סרטן אריה בתולה מאזנים עקרב קשת גדי דלי דגים אחד לכל החדש וכרא נגד ד' יסודות רוחות העולם רוח מזרח חם ולח רוח מערב קר ולח רוח צפון קר ויבש רוח דרום חם ויבש וכנגדם:

ארבע תקופות בתקופות השנה תקופת ניסן החום והלח וכה הרם מתגבר על יסוד הרוח בתקופת תמוז החום והיובש מתגבר על יסוד האש וכה מתגברת המרה האדומה בתקופת תשרי הקור והיובש על יסוד הארץ וכה מתגברת המרה השחורה בתקופת טבת הקור והלח על יסוד המים וכה מתגברת הליחה הלכנה וכן החדשים נחלקים לארבעה חלקים שבעה ימים ראשונים חמים ולחים על יסוד הרם וכל חולי שיקרה בהם מסבת הרם שבעת

ימים שניים חמים ויבשים וכל חולי שיקרה בהם מסכת המרה
 האדומה שבעה ימים שלישיים קרים ויבשים על יסוד המרה
 השחורה וכל חולי שיקרה בהם מסכת המרה השחורה שבעה
 ימים רביעיים קדים ולחים על יסוד המים וכל חולי שיקרה בהם
 מסכת הליחה הלבנה: ואם יקרה שום מחלה בראש תקופת ניסן
 יתחזק המחלה כי הדם מתחזק בראש התקופה וכן בראש תקופת
 תמוז מתחזקת המרה האדומה בחמימות גדול ויבשות: המרה האדומה
 וכן בראש תקופת תשרי מתחזקת המרה השחורה בשחרות
 ועוצב גדול וכן בראש תקופת טבת מתגברת ומתחזקת הליחה
 הלבנה בליחה חזקה ועזה: המרה השחורה
 וכן נחלקו כ"ד שעות שביים לר' חלקים שש שעות ראשונות
 הדם מתגבר שניות אדומה מתגברת שלישיות מרה שחורה מתגברת
 רביעיות לחה לבנה מתגברת והם מתוקנים על ד' יסודות: המרה הלבנה
 כלל ארבע יסודות הדם שחור וארום וריחו נכאש ומעמו מתוק
 והוא חלק מרה אדומה ירוק ואדום ומעמו מד ונשרף ונשע' מרה
 שחורה מראה שחור וירוק תעלי [או צ"ל כעלי?] של חציר
 וריחו טוב ומעמו חמוץ הליחה ריחה ממוצע ומשוש עכ מתערב
 בה ומראה לכן ומעמה מתוק וערב: המרה הירוקה
 ונבראו באדם חמשה הרגשות הטעם והמשוש והריח והראות
 והשמיעה והעצמות שבגוף האדם נחלקו לארבעה חלקים
 הראש יש בו מ"ב עצמות ובורעות וידים פ"ב עצמות וכוונות
 וברכקים מ' בשוקים וברגלים פ"ד כלל הכל רמ"ח: המרה הלבנה
 וכן יש בגוף האדם רפ"ד עורקים בראש ק' בידים ובורעות
 ק' לחוק המיתרים המעמידים את הגוף וע' בגוף וי"ד בשוקים
 בכטן העליון והוא האסטומכא וכל המאכל והמשתה מתנשל בה
 לכלכל את הגוף: המרה הירוקה
 וראוי הרופא שידע כטוב זה הענין ואמר שהמאכל שאדם אוכל
 בשעה שיכנס באסטומכא כראוי מיד תשתדל האסטומכא למחון
 אותו בכח חמימות הכבד שהוא חם כמו האש והוא יושב באסטומכא
 כמו השפתים תחת הסיר ומכשל המאכל בתוך האסטומכא עד
 תשלום שש שעות אחר שנכנס שם וכשהמאכל מבושל נעשה כמו
 מי שעורים מבושלים כשהם עכים ואותו המאכל המשתנה בענין
 זה יוצא מן האסטומכא ונכנס בטעי' שיש לו שנים עשר אצבעות
 ומיד יתילד בתוך הכבד צנור אחד וקורין לו חכמי הרפואות
 שער הכבד וזה הצנור מתמלא עד שיעשה כדמות עורק גדול
 מבלי דם ונגלו ממנו עורקים אחרים כמו ענפים ויתחלקו לשמונה
 חלקים (וקוראים לו חכמי הרפואות שער הכבד וזה הצנור מתמלא)
 ואלו החלקים קוראים אותם בספרי הרפואות משריק בלע"ז וגם
 אלו החלקים נחלקים מהם חלקים אחרים ובלם עורקים פורקים
 ודומין לענפים גדולים ובלע"ז קוראים לאלו העורקים שמתחלקים
 בכבד כמושא וכן נמשכין מקצת אלו העורקים ויוצאים קצתם
 טן הכבד ובאים ער תחת האצטומכא ותופסין באסטומכא ובטעי'

של שנים עשר אצבעות ומושכים משם מכל כח המאכל שבאצטומכא
ובמעי בחוקת מציצה ושתייה אל תוך הכבד כמו שמושכין עורקי
שרשי האילן מוונותם מלחות האדמה זמריכותה ועל זה יתחדש
האילן ויתלחלה ויעבו שרשיו וכן יעשו שרשי הכבד עד שישתו
כל כח המאכל מהאצטומכא והעובי שבתוך המעי של שנים עשר
אצבעות בעורקין שבתוך הכבד ויתמלא כל מה שכבד מלחלות
אלו העורקין ויתבשל כל המוץ והליחות בעורקין וכבד ובחוקת
אותו הבישול ממלא אותו הבישול כל הכבד מרם ויעשו מאותו
הדם שני מינים של קצף האחת רקה וצחה וזו היא המרה האדומה
ומושכת לאותה המרה הסמוכה לכבד לתוך כיסה וחמין השני
עב ושחור זאת הנקראת בלשון ערב אסודה ומושך אותה הטחול
לתוכו והדם הצח הנקי שכבד שותה הלב ומתפרנס ממנו ומן
הדם הצח המנוקח שבלב שותה המוח והשאר שולח אל כל עורקי
הגוף והדם העב השחור שנמשך נעשית המרה השחורה קרה
ויבישה על טבע הארץ ומן אותו הדם השחור מן הצלול הנקי
ממנו יולד השחוק על כן תמצא כל המרכה שחוק שהוא מהולל
על טבע המרה השחורה והמים הנעשים מן הדם והנמצא מן
העורקים ימשכו אותו הכליות ויקבלוהו מן הצנורות היושבים על
המתנים וילכו בתוך השררה ממעל עד לתחת מימין ומשמאל
וממעל הם מחוברים ומתחת הן מפוררים והמים הנמצאים מרם
הכבד ומן העורקין יכנס בתוך אותם העורקין ושם יולד השתן
והכליות מקבלין השתן ומשליכין אל המקוה היא הכנעה שקורין
בלע"ז ויש"גא ואין לבועה הזאת פתח אלא אחד לנגד האכר
וכשיצא השתן מהכליות יפול לצד המקוה אשר שם הכנעה ובכח
מופלא תווע הכנעה מכפנים ובכח יצא מעט ונוסף עד אשר יבא
כל השתן אל תוך המקוה ושם יתקבץ כראוי ומתעכב שם עד
שיצא בתוך אכר האדם ועל זה צו הרופאים לקחת השתן
שבו מכירין שלוות הגוף או הפכו: אצטומכא והשתן
ונתן הש"י ללשון תשעה מטעמים והם המר והמתוק והתפל
והמלוח והחמוץ והעפיץ וחרוף וקוצר ושומן ט' מטעמים ט' מינים
ותלה בה גידים המניעים אותה לכל צרכיה להסיע המאכל ולנוע
ברבור ונתן את הריאה לנשכ את הלב כדי שלא ישרף הגוף
מכח חמימות הלב שהוא אש אוכלת: אצטומכא ונתן
הקנה שם להכניס בו הרוח והליחות אל הגוף ולהוציא את
הקול ונתן כוושט כח לעבור בו כל מאכל ומשתה וכפי הקנה
שם מסך א' שקורין בלע"ז חכילי"א כדי שלא יסתכן והאצטומכא
קשורה עם הוושט בגידים העוזרים אותו בכח טבע הנתון באצטומכא
והרוח הטבעי אשר ממנה ארבע כוחות והם כלשון ערבי אלה"ה
ואלמס"כה ואלצמ"אה ואלרפע"ה ובעברי המושך האוחז הטוחן
השולח כח המושך למשוך המאכל הנכנס לתוך האצטומכא כח
האוחז לעצור המאכל שבאצטומכא וכח הטוחן לטחון כל המאכל
שבאצטומכא וכח השולח ולשלח כל המאכל שבאצטומכא אחר

שמתעבב שם שש שעות וממהר השולח להריקן אל המעי של
 שנים עשר אצבעות והמעי הזה הוא עקלתון כד' שלא יהא נמחר
 לצאת המאכל מתוכו עד שימוץ הכבד כל מה שהוא צריך ממנו
 ומשוך התמצין אליו בכח נפלא כאשר ימשוך אבן איימנט את
 הכרול ויתכשל בכח חמימו' הכבד עד שנעשה דם ומוליד מן הרתיחות
 שבהם שלש ליחות קרות לקרר בה מרה האדומה השורפת כמו אש
 וליחה הטבעית קרה ולחה והיא בראש זכהוה וכריאה וטבעה קר
 ולח והיא הולכת בכל הגוף וזנה אותו ומתחברת עם העצמות
 והבשר ועם כל צנורות הגוף כעצם שב לעצם בבשר שב לבשר
 והשאר ישלח אל הכליות וימצוהו עד שידמה למים אדומים ואח"כ
 ישלחוהו לבועה ובכועה שנים עורקים רחבים הנקראים כלשון
 ערב כראב"ן ויתעכבו שם עד שישבו צלולים במים והם המים
 קרואים שתן המראים תחלואי האדם או שלוותו ומותר המאכל
 שבתוך המעים יעשה צואה ומרה אדומה תמהר להתוך את שבתוך
 המעים ומשלחו ממעי אל מעי והם ששה מעים קבועים להוציא הרעי:
 ושם השם ית' הכבד בצד ימין לאצטומכא כמו השפתים תחת
 הסיר לכשל המאכל ושם בצד שמאל הטחול לקרה הום הלחות
 ותגבורת העבר' שבו ונעשה כים לביצים עם גירים מתוחים למשוך
 בהם תמצית כל הנתחים להיות זרע המוליד בין האדם או בין
 כל נפש חיה להרמות ליולידיו וברא לב אנוש בשני הדדים באחד
 תשכון הרוח שהוא רוח חיים והשני מלא דם והוא הדם הצלול
 שכבד ומאותו הדם גיונין הלב והמוח ובתוך הלב הרצון והאף
 והאכזריות והרהטנות והגבורה ורך הלבב ויגון ושמתה ועוות
 טצה ושפלות וענוה וכו' היצר המעות וממנו יתעוררו הגידין
 הרופקין ומהם יראו אות מות וחיים:
 ולאחר שנכנה בכנין החוק הזה יצטרך שלא יהרום הכנין
 ויפסיד ויצטרך שירחק עצמו מן הרברים המאבדין את הגוף
 והמפסידים אותו וינהיג עצמו כדברים המברואים אותו: ואלו
 הן לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב ולא ישתה אלא כשהוא
 צמא ולא ישהה את נקביו אפילו רגע אחד אלא כל זמן שהוא
 צריך להשתין או להפך יעמוד מיד לא יאכל אדם עד שימלא
 כרסו אלא יפחות רביע משכעתו ולא ישתה מים בתוך המון
 אלא מעט מוג' כיון וכשיתחיל המון להתעכל כמיעו שותה מה
 שהוא צריך לשתות ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה יפה שמא
 הוא צריך לנקביו ולא יאכל עד שיהלך קודם אכילה ויתחיל גופו
 להתחמם או יעשה שום מלאכה או ייגע בשום דבר כללו של
 דבר יענה גופו בכל יום עד שיתחיל גופו לחום ואחר כך ישקוט
 מעט עד שתתישב ויאכל ואם רחץ במים המים או שיגע הרי
 זה טוב ואחר כך שוהה מעט ויאכל לעולם כשיאכל אדם ישב
 במקומו ויטה על שמאלו ויגוח ולא יהלך ולא ירכב ולא יעזעזע
 גופו ולא יטייל עד שיתעכל המון שבמעיו וכל הממשש מטתו
 אחר אכילתו מכיא עליו חולאים קשים ורעים:

היום והלילה כ"ד שעות: די לו לאדם שיטן שלישייתו שהוא שמונה שעות ויקום בסוף הלילה כדי שיהא מתחלת שנתו עד שיצא השמש ה' שעות ונמצא עומד כמדתו קודם שתעלה השמש לא יישן אדם על פניו ולא על ערפו ולא על צדו הימין בתחלת הלילה אלא על יד שמאל כשביל שהקרבנים והאצטומכא מלאים כמאכל ומשתה והן בצד שמאל וצריך שינוחו במקומן עד שיתעבל המזון מהם ולא יתהפכו לנפול על הכבד כשהם מלאים שלא יחממוהו ויוציאוהו בעל כרחו המרה האדומה וישרפו הגוף ויבא מזה דע"ק אלכב"ד וכשיתחמם הכבד מטורח הקרבנים המלאים והאצטומכא מתנפח מיד הכבד ומחמם המרה והמרה שופכת הירקון וקדחת ושורפת הגוף ומערכת אותו במרירות ידוקה שמעורת את הגוף אך כשהוא שוקט על צד שמאל עד שיתאכל המזון ויקדרו המעים והאצטומכא מעט ויהלך בתוכן האויר עד חצי הלילה ויהלך האויר ג"כ על הכבד עד חצי הלילה וינוח הכבד וינוחו המעים ג"כ והאצטומכא ויתחילו להתקרר אז טוב לישן על צד הימין כשינוחו על הכבד יקבלו הכבד והמרה מעט מן הקרירות ויועיל להם ויקבלו הקרבנים והאצטומכא מעט מהחמימות מן הכבד ויועיל להם ויהנו אלו מאלו כי כבטן העליון הוא האצטומכא והמאכל והמשקה מתכשל בה לכלכל הגוף ומקום הדם ונקבו המוח והעינים והכבד כי בו הדם מתכשל והכבד חם ולח וכו' המרה האדומה והיא עומדת מימין האצטומכא ומוציא המאכל הוץ החם הלח ובכח החמימות הופכו לרם וצובעו ואח"כ משלח אותו אל הלב ואל המוח כפי המנהג הנתון לו כמו שיתבאר מקום המרה האדומה כמרה ונקבי' האזנים והאצטומכא והמרה מקבלת מן הכבד המאכל החם והיבש הוץ ויש כמין טבעה והמאכל מצטבע ומתהפך כמראה המרה האדומה ואחר כך שולחו אל העורקין ומתהפך לרם: מקום המרה השחורה כטחול ונקביה הנחירים וטחול והכליות והטחול קר ויבש כמרה השחורה ומשתמש בצד השמאל ומתקרר לקרר המעים והכבד כעכו' של' יבש ברת יחת הקרבנים מרוכ המאכל החם הדם והכבד והמרה האדומה והכליות חמים ויבשים ומשמישין לצד הימין ולצד השמאל וכל אחד מהם מושך יד כחו כבטן התחתון לחוק אותו ולקיימו בחומו להוציא את הרעי ואת השתן מן הגוף והטחול מקבל צחות המאכל ממרה שחורה ושולחו אל העורקין ומתערב עם הדם ועם מרה אדומה. מקום הליחה הלכנה כריאה ונקביה הקנה והפה הריאה לחה על יסוד הליחה ועומדת ממעל לאצטומכא ומקבלת שחוק המאכל הקר והלח אשר בה ומתהפך לליחה ושולחת אותה לעורקין ומתערב עם המרה השחורה והאדומה והדם ונעשה שם דם והקרבנים ובני מעים מקבלין שאר המאכל והמשקה אשר באצטומכא והכבד התחתון הנקרא בלשון ז"ל סני דבני (*) אונבל"גו בלע"ז מקבל המאכל והמשק' מן המעים גידי הכליות שהם כשני צנורות מקבלין השתן ומירגלים המוצים מן

(*) ע' חולין דף ג"ח

המאכל אשר בתוך המעי וגידי האבר שנקראו ושיג' אומקלין המים
 מן הצנורית ומשליכים אותם אל האבר ובאבר המים מתקבצים
 ומתכשלים שם עד שהם נשפכים בנקב האבר.

השרשור הוא המעי הנקרא טמון הוא המעי הנטמן כפי
 הטבעת לקבל הרמץ והרעי והגללים אשר בתוך הכטן התחתון
 והמרה האדומה מגרשת אותם להוציא מהר ככה נתן לה מהשי"ת
 ונתן השם כגוף ארבעה כוחות להנהיג את הגוף בשקט ובכטחה
 בשובה ונחת והם המושכת האוחזת הטוחנת השולחת ומושכין
 את המזון ככה אלקי והמוזן מתחבר מר' יסודות ומן המזון
 מתחברים האערובות (התערובות?) ומן המתרמים יתחברו האיברים
 הכליים אשר כל אבר מהם הוא כלי למלאכתו המיוחד לו. ומן
 האיברים הכליים יתחבר בניין כל הגוף, ואלהים הגוף
 מתפרד באברן (??).

כלל באכילה כשארם אוכל הרבה או אוכל מאכלים קשים
 ורעים האסטומכא מתנפחת ושופכת אותם לכבד ולטחול ולמרה
 והם גם כן אינם יכולים להכיל ומשתפכין אל הלב ואל המוח
 והמוח והלב משתפכין אל העורקין שבכל הגוף ומתכבדן בכבד
 הרטיבות וכובד הדם ויתערב מיד הדם עם המרה האדומה ומערבין
 ההמימות וישתרף המאכל אשר באצטומכא והגוף נפסד ויוליד
 מזה קדחת חדה ושחפת המקופה את הגוף מכה כבדות ויגדל
 המוח ויעלה אל הקרום ויולד בין שני אלו דם וממנו יבא קדחת
 חדה שמוציא את האדם מדעתו ויש להקיא דם מנחיריו וישקוט
 מלהכהיל הכלים (?) ויש שם רפואות שמכסין בהם הראש שיתכאר
 במקומם בע"ה שישקוטו ההבולים ויסירו המצוקה וינוח האדם
 ומלאכות רבות בכל קדחת וקדחת שיתבארו במקומם בע"ה הומאכלים
 רעים וקשים יתיך האסטומכא מפניה וישפכנה ויתפשט כגוף והגוף
 נחבל מפני' ונשחת ויולד ממנו קדחת שלישית או תמידית כפי ריכוז
 אכילת דבר קשה או רע. וכשיבא הכובד מריבוי מאכל טוב אשר לא
 תרגילו האסטומכא וישתפך כגוף ימצא כובד כגוף וימצא מתק כפיו
 ויעיל לו הקזה מיד ואם לא ימהר להקיא דם לפי רוב השכענות
 והכובד שבאסטומכא יארע לו שחפת חדה בראש וחמימות גדולה
 באסטומכא ושורפת הרטיבות שבאסטומכא ואם יאכל כשר או
 דבר או ישתה יין או לא ישתמר כהוגן ינוק לגופו ויתהפך
 לקדחת רביעית ויש לו להשתמר וישתה משתאות שמקרין את הגוף
 כמו שרא"ב בנפסי"ג וכן כל ידקות הקרים כמו פריאירש וסידראגש
 ופופלינש וכוחילא וכיוצא בהם וגם יועיל לו קיאות שמרגשות
 המרה אדומה והמרה השחורה והליחות הדבקות מעט מעט כנחת
 לשלשלו כמי בנפסי"ג וכורקטונה וכיוצא בהם כפי כח המרה האדומה
 וכפי היוכש שבכל מיני חום היבשים הנולדים כגוף האדם מטרה
 אדומה התלויה בכבד מימין ואם ימצא בו חום הוא מדם הכבד
 שהדם חם ולח והמרה יבשה וחמה וכשהקדחות מדם הכבד לא

ימצא כל כך, ולא ימצא מרירות כפיו אבל ימצא חמימות ולחות
 ואם הקדחת באה ממרה אדומה ימצא חמימות ויבשות ומרירות
 לתוך פיו ולובן העינים נהפך לירקון ומצנקה עם הקדחת כשעת
 תנועת התערוכות יבא מן הקדחת וכל מיני קור היבשים ממרה
 שחורה ומן הטחול ואם נקראת שם לחות מיסוד הלחה הוא. וידוע
 שמקום המרה השחורה הוא הטחול והוא עומד בצד שמאל והוא
 מוליד כל מיני שגעון וערעורים רעים באים על האדם בחווק המרה
 השחורה וממנה יולד החולי הנקרא פאליג'ג ובלע"ז פרניטיקו כמבואר
 לעיל ופחר ורעדה הנכפה המשליך קצף בפיו, והקדחת הרביעית
 ועוות הפה ואלו שנפלים לעתות ידועות בכל המקומות ועורן
 עינים וסגורים כי בו מושב המלנקוניאה ופאליג'ג הוא החולה בחצי
 גופו ממש אשר יחוש בחצי גופו והקרירות עולה למוח ומקרר
 שני חלקים בליחות הראש בחלק הזכרון והרעיון וגוברת הליחה
 ומתדבקת ומסתתמין הצנורות שבין הזכרון והרעיון והרמיון
 והליחה הטבעית נפסדת ובין אדם מיד נפסד יועילו לו שמנים
 כל חמים למשוח הראש בהם ולחממו כדי להתיר והליחה הטבעית
 והליחות הבעות הנאספות אליה וגם אבקים בנחיריים ולנקות המוח כל
 שעה ולהשתמר מן הקור וכשהמרה השחורה מתעוררת כל האיברים
 שכנוף נפסדים כי היא יסוד הגוף והאיברים כי היא דומה לארץ
 כמו שהארץ כשהיא מתעוררת מעוררת כל מה שבה כך המרה
 השחורה שהיא מטבע הארץ כשהיא מתעוררת מעוררת כל
 האיברים שכנוף ומפסידם.

אזהרה על הטכעים דברים המשלשלים את בני מעים כגון
 ענבים ותאנים ואגוזים ואכטיחים ומי הקשואים ומי המלפפונות
 אוכל אותם קורם אכילה ולא יערבם עם המזון אלא שוהה מעט
 עד שיצאו מן הבטן העליון ואוכל מזוננו. ודברים המאמצים את
 בני מעים כגון רמונים ופרישין והכרסטומלין אוכל אותם תכף
 מזוננו ולא ירכה מהם.

כשירצה לאכל בשר עוף ובשר בהמה אוכל בתחלה בשר עוף (*)
 ויש אומרים שקלום שהם הביצים מן העוף כשמכשלין אותם
 בשול מעט במלח ומים וחם אישקלפרוש בלע"ז חם טובים.
 בשר בהמה דקה ובשר בהמה גסה אוכל בתחלה בשר דקה
 לעולם יקדים אדם דבר הקל ומאחר הכבד, בימות החמה אוכל
 מאכלים קרים ולא ירבה בתבליים ואוכל את החומץ, וכימות
 הגשמים אוכל מאכלים חמים ומרבה בתבליים ואוכל מעט מן
 החרדל ומן החלתית ועל דרך זו הולך ועושה במקומות הקרים
 ובמקומות החמים ככל מקום ומקום הראוי לו, יש מאכלות שהם
 רעים ביותר עד מאד וראוי לאדם שלא לאוכלן לעולם כגון
 הדגים הגדולים המלוחים הישנים, והגבינה המלוחה הישנה,
 והכמהין ופטריות והבשר המליח הישן ויין מגתן ותכשיל ששהא

(*) עין ברמב"ם הלכות ידועות פרק ד' הלכה ד' — י"ג.

עד שנרף ריחו, וכן כל מאכל שריחו רע או מר ביותר הרי אלו
לגוף כמו סם המות, ויש מאכלות שהן רעים אבל אינם כמו
הראשונים לרוע, לפיכך ראוי לאדם שלא לאכול מהן אלא מעט
ואחר ימים הרבה, ולא ירגיל עצמו להיות מווננו מהם או לאבלן
עם מווננו תמיד כגון דגים גדולים וגבינה וחלב ששהא אחר
שנחלב כ"ד שעות, ובשר שוורים גדולים ותיישים גדולים והפול
והערשים והספיר ולחם שעורים ולחם מצות והכרוב והחציר
והכצלים והשומים והחררל והצנון כל אלו מאכלים רעים הן אין
ראוי לאדם לאכול מאלו אלא מעט עד מאד וכימות הגשמים.
אבל כימות החמה לא יאכל מהן כלל והפול והערשים כלכר
אין ראוי לאוכלן לא כימות החמה ולא כימות הגשמים והדילועין
אוכלין מהן כימות החמה. ויש מאכלות שהם רעים ואינן כמו
אלו, והם עוף המים וכני יונה הקטנים והתמרים ולהם קלוי בשמן
או לחם שנילוש בשמן והסולת שנפו אותה כל צרכה עד שלא
נשארה בה ריח מורסן, והציר והמוריים אין ראוי להרבות מאכלות
אלו. ואדם שהוא חכם וכובש את יצרו ולא ימשוך אחר תאוותו
ולא יאכל מן הזכרים כלום אלא אם נצרך להם לרפואה הרי
זה גבור, לעולם ימנע אדם עצמו מפירות האילנות ולא ירבה
מהן ואפי' יבשין ואין צריך לומר רטובים אבל קודם שיתבשלו
כל צרבן הרי הן כחרבות לגוף, וכן החרוכים רעים לעולם וכל
הפירות החמוצין רעים ואין אוכלין מהן אלא מעט כימות החמה
ובמקומות החמים והתאנים והענבים והשקדים והרמונים לעולם
טובים בין רטובין בין יבשין ואוכל אדם מהם כל צורכו ולא
יתמיד אכילתם אף על פי שהן טובים מכל פרי האילנות. הרבש
והיין רע לקטנים ויפה לזקנים וכל שכן כימות הגשמים. לעולם
ישתדל אדם שיהיו מעיו רפין כל ימיו ויהיה קרוב לשלשול מעט
וזה כלל גדול ברפואה כל זמן שהרעי נמנע או יצא בקושי
הלאים רעים כאים, וכמה ירפה האדם מעיו אם יתאמצו מעט
אם היה כחור יאכל בכקר בכקר מלוחים שלוקים מהוכלין בשמן
זית ובמוריים ובמלח בלא פת או ישתה מי שלק של תרדין או
כרוב בשמן זית ובמוריים ובמלח בלא פת, או ישתה מי שלק
של תרדין או כרוב בשמן זית ומוריים ומלח, ואם היה זקן ישתה
דבש מוזג במים חמים בכקר וישהא כמו ארבע שעות ואחר כך
יאכל סעודתו יעשה כן יום אחד או ג' או ד' ימים אם צריך לכך
עד שירפו מעיו, ועוד כלל אחר אמרו בכריאת הגוף כל זמן שאדם
מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע ומעיו רפין אין חולי בא עליו
וכוחו מתחזק ואפילו אוכל מאכלות הרעים, וכל מי שהוא יושב
לבטח ואינו מתעמל או מי שמשאה נקביו או מי שמיעו קשין
אפילו אבל מאכלות טובים ושמר עצמו על פי רפואה כל ימיו
יהיו מכאובים וכוחו תשש. ואכילה נסה לגוף כל אדם כמו
סם המות והוא עקר לכל התלאים, ורוב החלאים שבאים על
האדם אינם אלא או מפני מאכלים רעים או מפני שהוא ממלא

כטנו ואוכל אכילה גסה אפילו כמאכלים טובים, הוא ששלמה
אמר בחכמתו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו כלומר שומר
פיו מלאכול מאכל רע או מלשבוע ולשונו מלדבר אלא בצרכיו.

הרחיצה שיכנס אדם למרחץ מו' לו' ימים ולא יכנס סמוך
לאכילה ולא כשהוא רעב אלא כשיתחיל המזון להתעכל במעיו
ורוחץ כל גופו בחמין שאין הגוף נכוה מהם ואח"כ ירחץ גופו
במים פושרים ואחר כך בצונן.

וארבעה איברים חשובים הם המוח והכבד והכצים והלב ועל
כן אם נקבו הכבד או הלב או הכוח מיד הגוף נפסד אבל הכצים
מתערבים עמהם בכה אחד מתערבין בלב ועם המוח לקיים את
הזרע ולהגדיל שער בזקן ולסבול מכות ויסורין יותר מן הנקבות
ואם לא עיין כאלו הסריסים שכחן תשוש ורטוב הזקן מתייבש
ודיבורו חלש כנקבות ומנהגו ג"כ כמנהג הנשים בלי גבורה וכלי
הזקף והרוח מתחלש עמו עד שנשתתף עמו על הרגש משגל וגבורה
וכבר נפסדו ואם תאמר שיש נקבות שהן חזקות בתוקף וגבורה
כאנשים ונמצאו בהן כח וחזק לכ אמת הדבר שכך הוא שיש
מן הנשים שהגיע להם הרגיש גבורה על חזק הביצים שלהן
ומגדלות שער בזקן פחות מעט מן האנשים דע שכל האיברים
שנכראו באנשים נכראו כנקבות כמו שנאמר בס' יצירה זכר באמש
ונקבה באשם אלא שהפך פנים לאחור ונעשית נקבה שאבר הזכר
מבחוץ ואבר הנקבה גהפך לפנים ובציה מבפנים סמוכים למקום
הנקרא פרוזדור כרחם ובהם מורעת האשה וע"ז נאמר זכר באמש
ונקבה באשם אלא שהפך פנים לאחור ונעשית נקבה וראה שהם
מגדלות שער בבית הערוה על רטוב הביצים וכבית השחי על רטוב
השדיים ועל שהפך פנים לאחור נתקשרו הנקבות ונחלשו כמו האדם
לאחוריו אע"פ שאכריו כולם שלמים והוא חזק לכב וגבור אינו
יכול לעשות גבורה מיד הוא נחלש, וכן הנשים אע"פ שהן
חזקות ותקופות לסוף נחלשות על טבע הנהפך בהם מן האנשים
והזכר הוא חזק בתוקף וגבורה כעבור שכליו לפניו, ועל זה
נקראו הביצים כאלו האיברים חשובים פרינספליש בלע"ז והייתי
צריך להאריך בעניניהם ולהראות שארבעה איברים חשובים הם
והם הכבד והמוח והלב והכצים אע"פ שיש נקבים באיברים
אחרים שממיתים לא נקראו חשובים אלא אלו.

תם ספר הנמצא תחלה לאל ראש כל נמצא

ותהי השלמת המלאכת המפוארה מלאכת שמים וים ד' ה' למרחשון
שנת ו'ש"ם מדברה כערו.

נרפם כשאלוניקי ע"י אברהם בן דון שלמה עקרה.

קורא נעים! הנה הצעתי לפניך הספר הנבצא מההל עד כלה, ועתה את אשר נדרתי לך לשלמה, להודיעך מחשבת החכם היקר במ"ר צבי הירש עדעלמאן נ"י, על שאלתי אשר שאלתי מאתו, על מה ולמה נדפס עליו בכל הדפין פירוש הרמב"ם ואלה דבריו: "על שאלתך הדוני להודיעך טעם הדבר הזה: הסכת ושמע את אשר צפי, הספר הזה אינן צו כי אם דברי הרמב"ם מאיזה מקומות אשר כבר נאמרו במקום אחר, ונדעו בדפוס מחיצוריו, וצאה עליהם פירוש וביאור; ואתה הדוני שים עיניך, וזה לדעתי סדר הדברים בציונים מאתי, מקום המאמר, ומקום הפירוש, והנה הספר לפניך בשלימות פסק עיניך ורחה, פסקא בדוע הוא וכו' עד והאור כברא מכת י"י יתברך הוא מדברי הרב הוא הרמב"ם באחד המקומות; ומן והראיה וכו' הוא פירוש וביאור, פסקא ואחר שקיוס הכפש וכו' הוא מדבריו במקום אחר, ומן אמר גאליכם הוא פירוש וביאור, פסקא דע שכל הדברים וכו' וכן פסקא טבע האש וכו', ופסקא ארבע יסודות וכו' אלו שלשתם הם מדבריו פרק ד' הלכות יסודי התורה מתחלת הפרק עד הלכה ו', ומן וכנגד יסודות האלה וכו' כל הדברים שם בארובה ממה שהוא באדם כנגד הד' יסודות ד' מרות הדומה ירוקה לבנה שחורה, והחולאים הנלמח מהם ורפואתם והעיתים שבהם אחד אחד מהיסודות והמרות גובר, כל זה הוא פירוש וביאור; וכן שם מדבריו בהנהגת בריאת הגוף, פסקא ואלו הן לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב וכו' וכן היום והלילה כ"ד שעות עד בתחילת הלילה על יד שמאל הוא מדבריו בהלכות דיעות פרק ד', עיין מתחילת הפרק עד הלכה ו', ומן בשביל שהקרבנים והאסטומכא וכו' הוא פירוש וביאור בארובה טעמי הענינים אשר מנעם בצפרו והחולאים הנופל למי שאינו זוהר ורפואתו כמו שתראה הדוני בספר זה, וכן פסקא אזורה על הטבעים דברים המשללים וכו' ויתר הדברים על הסדר עד הרחיצה וכו' עד בצונן כל זה הוא מדברי הרמב"ם הלכות דעות פרק ד' מהלכה ו' עד הלכה י"ו ולא נוסף בהם גם פירוש, רק בחתימת הדברים באה הוספה אחת מן וארבעה איברים חשובים הם המוח והכבד וכו' עד סוף הספר.

ודע יקירי, לולי טרדותי בעבודת הקודש ומלאכת י"י, הייתי משוטע עיני אחת הנה והנה והגדתי לך כיון מוצא כל מאמר מהרמב"ם מקומו איה, גם מהמעטים האלה אשר עוד לא הגדתי לך בזה מקום מוצאם, וכן גם העליתי לפניך הכרעת משפט אדק ע"ד הפירוש הזה אם הוא מהרמב"ם עצמו, אם לאחד זולתו, ואולי אצחתי גם להגיד לך מקום מוצא כל דברי הפירוש; והן לא אכחד ממך כי החכם דוקעם רשום על ספר הכמא הזה להחליט עליו בצירור כי הוא מיוחס אליו אכן לא ממנו הוא, כן דבר בחשאי, אבל אני רחוק מלחות דעי במהירות צלי לעמוד על כור המבחן לאישורו, ועוד לא אחליט דבר ולא אחרון משפט עד יתנני עיתי לשום עין צו ולהתבונן עליו במתון וישוב הדעת וכו' — עד כה דברי פי החכם הן טוב, ותודה לו על דבריו הנאמרים בהשכל בעדי ובעד כל שוחרי תורה ומדע.

ח י ר ה

מהחוקר הגדול הרב מה"ו משה מענדעלסזאהן ז"ל
אל הרב מוהר"ר שלמה מדובנא ז"ל,
ופתרונה מהרב המוהרש"ד ז"ל (*).

אחודה לכם חידה אשר נמול ידו הרה
ואם ידי מטה ורגלי מועדה מעלת לכב ממני עדה

וזאת היא

ארכעה מריבים ומדיינים, והמה אחים נאמנים
ואם זה לעומת זה חונים, כאמת הם קרוכים שכנים
כמו ארכעה אופנים תחת המרכבה נתונים
וכל הארכעה פנים לעומת הרוכב פונים.
ויען האחד ויאמר: אל תקבל מתנה קטנה הנחשבת לגדולה
ויען השני ויאמר: קבל מתנה קטנה הנחשבת לגדולה
ויען השלישי ויאמר: אל תקבל מתנה גדולה הנחשבת לקטנה
ויען הרביעי ויאמר: קבל מתנה גדולה הנחשבת לקטנה
ושלמה בחכמתו קדמני, והכנתיה בצרות זמני

זוה לשונו (משלי כ"ה ג')

גבר רש ועושק דלים מטר סוהף ואין לחם
ועליו בניתי חידתי ראה זה מצאתי.

(*) החידה הזאת נדפסה כבר במחברת האר"י ענט משנת 1841; אך הפתרון — אשר
תמצא לקחן בדף ל"ט אחרי המחבר הנ"ל — י"א בזה ראשונה, ושלוח אלי זאת יריד יקיר
לי החכם הגדול והנודע לתהלה בשמו כמ"ר צבי הירש זוסרהויווען יחי' צברוססל:
ותודה לו על חסדו בעדי ובעד כל שוחרי תושיה.

פירוש פרשת משפטים להרב מהר" שמואל דוד לוצאטו נ"ל.

כ"א, א'. ואלה המשפטים, משפט שם נגזר מן הפעל, וענינו פסק דין שהשופט גוזר, והנה לא תרצח לא תנאף לא תגנב אינם משפטים, אך הם שרשים וכללים גדולים אשר אין בני אדם צריכים ללמדם מפי השופט, כי כל אדם מודה בהם; אבל הדינים האמורים בפרשה הזאת, הם ענפים אשר יפול בהם חילוק הדעות, ובהם בני אדם צריכים לשופט שיהתוך הדין, לכך נקראים משפטים. ולהיות כי בן דרך השופט לגזור מי חייב למי, והוא מודיע מי ראוי שיתן ומי ראוי שיקבל, מזה נמשכו לקרוא בשם משפט לכל מה שהוא ראוי לאיש פלוני או לדבר פלוני, אם לטוב כגון כמשפט הכנות (למטה פסוק ט'), משפט הכהנים (דברים י"ח ג'), משפט הבכורה (שם כ"א י"ז), אם לרע כמו משפט מות לאיש הזה (ירמיה כ"ו י"א), ובדברים שאין בהם רוח חיים, כגון את המשכן כמשפטו (למטה כ"ו ל'), כחקת הפסח וכמשפטו (במדבר ט' י"ד). ונסכיחם כמשפטם (שם כ"ט ו') כלם ענינם מה שראוי לאותו דבר, מה שהוא jus לאותו דבר. גם האל יש לו משפט, והם הדברים שרצונו שנעשה אותם לעבודתו, כטעם את משפט אלהי הארץ (מלכים ב' י"ז כ"ו); וכן בפרשה הזאת, כשהשלים המשפטים שבין אדם לחבירו, הזכיר גם משפט אלהי הארץ, והוא ששת ימים תעשה מעשיך, שלש רגלים תחג לי, ושאר הענין (למטה כ"ג י"ב — י"ט). ואמנם שרש שפט (אשר איננו לא בלשון ארמית ולא בלשון ערבית) נ"ל נגזר מן שָׁפַט, כי ראש המשפחה נקרא שבט, וראש המשפחה הוא היה קצין שוטר ומושל בכני משפחתו, על כן נקראו הנשיאים והקצינים שבטים, כטעם דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל; ומי שהעם בוחרים בו לעשות מעשי שבט, לגזור אומד ויקום, וכלם נשמעים אליו כאלו הוא ראש המשפחה, נקרא (בחלוף ב"ת בפ"א) שופט. אשר תשים לפניהם, עיז למעלה י"ט ז'. ב'. כי תקנה וגו', התורה אשר דרכיה דרכי נעם ורחמים, פתחה משפטיה במשפט העבד והאמה אשר בימי קדם היו נחשבים כבהמה, ולא היה השופט דן דינם ורב ריבם נגד אדוניהם. עבד עברי, ישראלי, עיז רש"י וראב"ע. כי תקנה עבד עברי, בכל אופן שיהיה בין מוכר עצמו ובין מכרוהו ב"ד, כין כך ובין כך יוצא בשש, כן נראה פשט הכתוב, כי אחר שלא פרט לך איך תהיה הקנייה הזאת משמע כי בכל אופן שתהיה קנייתו עבד עברי יוצא בשש, ובכרייתא (קדושין י"ד) נחלקו בזה, ולדעת תנא קמא מוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש, מכרוהו ב"ד אינו נמכר אלא לשש, ומוכר עצמו אינו נרצעוכו, והרמב"ם (הל' עבדים) פסק כתנא קמא, ואין כן דעת רש"י, כי בויקרא כ"ה מ' כתב ער שנת היובל יעמוד עמך.

אם פגע בו יוכל לפני שש שנים היובל מוציאו, ושם מדבר
 כמוכר עצמו מפני עניו, אשר לדעת ת"ק אין לו משפט שש,
 כי יוכל למכור עצמו ליתר על שש. גם דברי ריב"ז במכילתא
 (הביאם רש"י למטה פסוק ו') מוכיחים שגם מוכר עצמו נרצע.
 ואטנם מה שפירש רש"י כאן כי תקנה מיד ב"ר שמכרוהו בגנבתו,
 אין כוונתו לומר שהמוכר עצמו אינו בדינים אלו, אך כוונתו
 ליישב יתור המקראות שלא תהיה פרשת וכי ימוך אחיך מיותרת.
 והנה כאן לא הזכיר כלל ענין שנת היובל, ואחר זמן נאמרה
 פרשת היובל (ויקרא כ"ה) ושם כתוב עד שנת היובל יעבור עמך
 ויצא מעמך הוא ובניו עמו, ואחר שניתנה תורת היובל היא
 פוסלת בצד מה כל תורה שלפניה ואם פגע בו יוכל כתוך שש
 יוצא ביובל, ואעפ"כ אין תורת שש בטלה, ולא מפני שכתוב
 עד שנת היובל יעבור עמך יתחייב העבד לעבור אחר שש שנים,
 שהרי מצינו ירמיהו מוכיח בני דורו על זה ואומר להם (ל"ד
 י"ג י"ד) כה אמר ה' אלהי ישראל אנכי כרתתי ברית את אבותיכם
 ביום הוציאי אותם וגו' מקץ שבע שנים תשלחו איש את אחיו
 העברי אשר ימכר לך ועבדך שש שנים ושלחתו חפשי מעמך;
 א"כ מה שכתוב עד שנת היובל יעבור עמך אינו אלא בעבד
 נרצע שלא רצה לצאת בשש, ויש בכללו ג"כ שאם פגע בו יוכל
 כתוך שש יוצא לחרות. לחפשי, שם נקבה, ע"ד לשון ארמית,
 כמו ג'לי, ועל מנהג לה"ק היה משפטו בתי' בסוף (חפשיית) כמו
 מְרִיבִית וְתַרְבִּית. ג'. אם בגפו יבא, גף, כף, חף מורים בסוי,
 ומוה בתוספת נו"ן כנף מורה בסוי (ישעיה ל' ד' וכן בל' ערבי),
 ומוה גְּנָפִים, ובארמית גַּפִּין, על שם שמכסין העוף, והנה בגפו
 כמו בכסותו, כלומר לכדו בכגדו (כפיר"ש), על דרך כי במקלי
 עברתי את הירדן הוה (כראשית ל"ב מ"א); וגם כמוכר עצמו לא
 התירו חכמים שתבא האשה לבית האדון, אבל חייבו את האדון
 לפרנס אותה ואת בניה, והיא יושבת בביתה ומעשה ידיה לעצמה
 ולא לאדון, כן פסק הרמב"ם (אך להרמ"בן האדון לוקח מעשה
 ידי האשה והבנים, אלא שהיא ברשות עצמה, ולא תבא אל ביתו
 לעבוד עבודתו), ולפיכך על פסוק ויצא מעמך הוא ובניו עמו
 (ויקרא כ"ה מ"א) שהוא בלא ספק כמוכר עצמו מפני עניו, אמר
 ר' שמעון (והביאו רש"י) אם הוא נמכר בניו מי מכרן; אבל
 התורה כמו שהתירה שיהיה האב מוכר את בתו הקטנה, כן נראה
 שהתירה שימכור עצמו ואת אשתו ואת בניו הקטנים. והנה ידוע
 כי כימי קדם היה האב שליט על בניו, וחייבם בידו (כנראה
 מדברי יהודה הוציאוהו ותרף), והתורה נטלה ממנו השלטון
 הזה, ולא התירה מיתת בן סורר ומורה אלא על ידי גזירת
 השופטים, וכן מכירת האשה והבנים הותרה בתורה שבכתב
 ונאסרה בתורה שבעל פה. אם בעל אשה הוא, לפי הפשט גם
 אשתו באה עמו בכית האדון ומשרתת בכית, וזה יצדק כמוכר

עצמו, שהוא יכול להמכר עם אשתו, אבל לדעת רש"י וקצת
 מרז"ל שפירשו פרשה זו כמכרוהו ב"ד לא יצרק זה שתהיה האשה
 נמכרת בעון בעלה שגנב, ולפיכך אמרו וכי מי הכניסה שתצא?
 אלא מגיד הכתוב שהקונה עבד עברי חייב כמוזנות אשתו ובניו;
 וכל זה להרבות מדת החסד והרחמים בישראל. ד'. אשה,
 שפחה כנענית, עין רש"י. ו'. אל האלהים, אל השופטים, כמו
 למטה כ"ב ח', והטעם שצריך שילך אל השופטים ויעשה הרציעה
 לפנים כדי שאם העבד ינחם אח"כ ויקוץ בעבדות, לא יוכל
 להבחיש כי ברצונו נתעבב אצלו, ולא יוכל ללכת אל השופטים
 ולהתרעם על אדונו הכובש אותו לעבד אחר שש שנים. ועבדו
 לעולם, כמשמעו, אלא שאח"כ נאמרה פרשת היובל, ופסלה
 במקצת מה שנאמר קודם לכן, ע' למעלה כ'; והנה מנהג רציעת
 האזנים מצאוהו הולכי למרחקי ארץ נוהג גם בין הפרסיים
 ויהודיים שרוצעים אזני הילדים לקדשם לעבודת אליליהם והילדים
 ההם נקראים בלשון הודו Dasa או Dasaia כלומר עבד
 (ראו ענמיללער); ואומר אני כי לכך רצה ה' שתהיה רציעת
 האזנים סימן עכרות וגנאי, כדי להרחיק את ישראל מאותו מנהג
 ע"ו. ולדעת הכורם הרציעה היא לאות שאינו עובד מצד היוב,
 אלא בבחירה ורצון. ז'. לא תצא כצאת העבדים, בשש שנים,
 אלא יקחנה לו לאשה, כמו שמפרש והולך, ואין זה סותר כלל
 מה שנאמר במשנה תורה (ט"ו י"ב) כי ימכר לך אחיך העברי
 או העבריה ועבדך שש שנים, כי שם אינו מדבר בקטנה שמכרה
 אביה אלא בגדולה המוכרת עצמה, ואין בה תורת ייעוד.
 ח'. אשר לא יעדה, שאינו רוצה ליעדה לו לאשה (רשב"ם), והנה
 העקר לא באל"ף כמו שהוא כתוב אלא שהמקרא קצר, ושיעורו
 אשר לא יעדה לו; וכן תרגמו עקילס סומכוס ותיאודוציאון,
 אשר לא יעדה באל"ף, וכן בתרגום סורי ושומרוני; וגם אונקלוס
 אפשר שתרגם די לא יקיימנה ליה, והסופרים השמימו סלת
 לא לפי הקרי; אח"כ מצאתי בתרגום כ"י משנת קע"א (יאולי
 הוא יותר קדמון) דלא קיימה ליה; ורש"י פירש לפי הקרי שהיה
 לו ליעדה, וראב"ע ורמב"ן (ג"כ לפי הקרי) פירשו שלא מצאה
 חן בעיניו אחר שקנה אותה שישאנה לאשה, כי הקונה בת ישראל
 לקחתה לו לאשה יקנה אותה, והנה היא מיועדת לו מן הסתם.
 והפרה, אביה, כי אסור לו להניחה עוד ביד האדון
 מעת שיאמר לא חפצתי לקחתה; גם לא יוכל למכרה לעם נכרי
 בבואו לבגוד בה, כי זאת בגידה שימכור אדם בתו למי שלא
 יוכל לישא אותה (רמב"ן), ושלא יניחנה לצאת כשש (תלמידי
 מוהר"ר מרדכי מורטארה). ומפני שהנכרי שהיה משעבדה לעולם
 היה יכול להרבות כסף מקנתה יותר מהעברי שלא היה משעבדה
 יותר משש, לכך הוצרכה התורה להוהיד על האב, לבלתי יאמר
 אמכרנה לנכרי שישלם אותה יותר (תלמידי חכמי ההכס יעקב
 חי פאררו זצ"ל). ורש"י פירש הוראת ההפעיל שהאדון יתן לת

מקום להפרות ולצאת, והוא כרחוקיה (קדושין י"א ב'). וראב"ע
פירש שהאדון יבקש פדיונה ויקבלנו. לעם נכרי לא ימשול
למכרה, אוהרה לב"ד שלא ימכרנה לגוי (מכילתא) שלא יניתו
לאב שימכרנה לגוי; אולי אחרי ראותו שאינה יפה למצוא חן
בעיני אדוניה ליעדה יעלה בדעתו למכרה לנכרי (תלמידי
מוה"ד שמואל שלמה אולפער). והיום ג' אדר תקצ"ט ג' לפירוש
והפרה שישתדל האדון אצל קרוביה שיפדו אותה, או דודה או
בן דודה יגאלנה או אחד מכל בני משפחתה ומכל בני שבטה
יגאלנה; ופירוש לעם נכרי לא ימשול למכרה שאינו רשאי
למכרה לאיש משבט אחר שאין לו קורבה עמה, ואם יקנה אותה
ישתעבד כה, לא כן איש ממשפחתה אם יפדה אותה יוציאנה
לחרות או יקחה לו לאשה. וכבר מצאנו מלת עם שענינה
שבט, כגון לקהל עמים (כראשית כ"ח ג' ומ"ד') גם הוא יהיה
לעם (שם מ"ח י"ט) עמים הר יקראו (דברים לג י"ט) נדיבי עמים
נאספו (תהלים מ"ז י"ד) ומצאנו נכרי שענינו זר אעפ"י שהוא
מישראל, כגון כי איש נכרי יאכלנו (קהלת ו' ב'), ועצביך בבית
נכרי (משלי ה' יו"ד); נכרי ואל שפתיך (שם כ"ז ב'), וכן כל
נכריה שבט' משלי. ובימי קדם שהיו להם ספרי היוחסין היו
כל בני שבט אחד מכירים קורבתם זה עם זה, וכל מי שהיה
מאותו שבט יתכן שיגאל את בן שבטו, אבל בני שני שבטים
לא היו נחשבים כקרובים, אלא זרים היו זה לזה. ואח"כ כמשך
הדורות נשכחה הקורבה שבין אנשי שבט אחד, והיו גם בני
שבט אחד זרים ונכרים זה לזה, ולא היה אדם שיפדה כי אם
שאר הקרוב אליו; לפיכך הוצרכו חז"ל לפרש לעם נכרי לגבר
אוחרן, כי ידעו כי כל איש מישראל, אף אם הוא מאותו שבט,
נכרי הוא לה, ולא יפדנה להוציאה לחרות, אלא אם יקנה אותה
ישעבדנה לו לשפחה. בכגדו בה, כשהוא כוגד בה, שאינו
לוקחה לו לאשה (כי המוכר בתו לא היה מוכרה אלא לתקוה
זו שהאדון ייעדנה לו), אינו רשאי למכרה לאיש נכרי שאינו
קרוב אליה, שיקחנה להשתעבד כה ולא לפדותה. כמשפט
הבנות יעשה לה, הבן הלוקח אותה יתנהג עמה כמשפט עם
בנות ישראל והוא שארה כסותה ועונתה (רש"י על פי המכילתא)
ולא תהיה קלה וכוויה בעיניו כשפחה. י. אם אחרת יקח לו
שאהר, אלו מוונותיה מל' וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים
ע"ח כ"ו) (מכילתא ורוב המפרשים וראו' ונעזעזים). וראב"ע
פירש שנקרא המוון שאר מפני שמעמיד הבר. וענתה, זו דרך
ארץ, דכרי ר' יאשיה ואחריו רוב הספרשים; והנה ר' יאשיה
כמכילתא מפרש מלת ענתה מלשון וישכב אותה ויענה, וזה
רחוק מאד; וראב"ע כתב ופירוש וענתה על המשכב שהוא עת
דודים, כי מלת עת בחסרון נו"ן כמו אמת, עכ"ל; וכן כתב
רד"ק (שרש עון) וענתה, עת הקבוע לתשמיש, כמו שאמרו רז"ל
ענתה של תלמידי חכמים מערב שבת לערב שבת, עיין שם.

וזה הדבר שאין הרעת כובלתו, שהתורה תִּכְנֶה ביאת אדם אל
 אשתו בשם עת קבוע, מלבד שאין בכל התורה שום לוח הקביעות
 לענין זה. ואשר אני אחזה לי הוא כי צדקו דברי ראב"ע כמה
 שאמר שהמלה מל' עת ומלת עת חסרה נו"ן, וכן מצאנו שאומרים
 כל' ארמית קָעַן, קָעַנָת בנו"ן, וְקָעַת בלא נו"ן; אמנם ג"ל כי
 מלת עת אין תחלת הוראתה על הזמן, אך תחלת הוראתה
 כהוראת השרש אשר ממנו לוקחה; והנה שרש ענה הונח תחלה
 על הדבור המתיחס לדבור זולתנו, ומורה ג"כ זמרת שתי כתות
 בני אדם שמומרין אלו כנגד אלו, ומורה גם כן עשיית בקשת
 זולתנו ומלוי שאלתו; ומן השרש הזה מלת יַעַן המורה על יחס
 המסוכב בהצטרפות אל סבתו, גם מלת לַמַּעַן המורה על יחס
 המעשה בהצטרפות אל התכלית המבוקשת על ידו; וכן מלת
 קָעַן אין עקר הוראתה על הזמן, אך היא מלה קושרת הנמשך
 מן המדובר עם הקודם, בטעם אם כן אפוא, כגון איתי גבר
 במלכותך וכו' וכו' כען דניאל יתקרי ופשרא יהחזה (דניאל ה'
 י"א י"ב), וכן ואנא שמעת עליך די תכול פשרן למפשר וקטרין
 למשרא כען הן תכול כתבא למקרא (-- י"ו) וכן אתיעטו כל
 סרכי מלכותא וגו' כען מלכא תקים אסרא (-ו' ח' ט'). וכן כען
 ידיע להוא למלכא די הן קריתא דך תתבנא (עזרא ד' י"ג),
 כען כל קבל די מלח היכלא מלחנא וגו' על דלא שלחנא והודענא
 למלכא (-- י"ד) וכן כען שימו טעם (-- כ"א), וכיוצא בזה מלת
 עתה, כגון אתה עתה כרוך ה' (בראשית כ"ו כ"ט) ועתה ארור
 אתה (-ד' י"א), וזולתם רבים; וכן מלת וְקָעַנָת או וְקָעַת
 (עזרא ד' י' י"א וי"ו, וו' כ') ג"ל הוראתה כמו קָעַן או וְקָעַת,
 והיתה שגורה בפי הארמיים בתחלת אגרותיהם, אחרי דרישת
 השלום; והנה הזמן להיותו מן הציורים היותר קפפשיים לא
 הונח לו שם עצמי אליו בכחינת מה שהוא בעצמו, אבל קראו
 שמו קָעַנָת, עֲנָה, וְעַתָּה, והכוונה על התנאים הראויים לכל דבר
 ודבר לפי מה שהוא, אשר בהתאמתם יכון הדבר ההוא לענין
 מה, בטעם עת לאהוב ועת לשנוא, ושאר עתים שבקהלת (ג')
 וכן ושריך בעת יאכלו (-ו' י"ו) בתנאים הראויים, וכן והנה עתך
 עת דודים (יחזקאל י"ו ח') היו כך התנאים הראויים (שדים נכונו
 ושערך צמח) למשכב דודים, וכן דבר בעתו מה טוב (משלי
 ט"ו כ"ג); וכן מלת עונה כל"ח, ענינה התנאים הראויים בדבר
 המכשירים אותו לדבר מה, כגון המקריש פירותיו עד שלא כאו
 לעונת מעשרות (פאה פ"ד מ"ח, וחלה פ"ג מ"ד) פי' הרע"ב (במסכת
 חלה) כל אחד כמשפט המפורש כפ"ק דמעשרות עכ"ל, ובמעשרות
 (פ"א מ"ב) מפורש, מאימתי הפירות חייבות במעשרות, התאנים
 משיבחילו, וענבים והאכששים משיבאישו וכו' וכו', ואח"כ הושאלה
 מלת עונה להורות על הזמן בכלל, כמו שהושאלה מלת עת,
 ע' בערוך ערך ען, ששי; ואחרי הדברים והאמת האלה אומר

אני כי וענתה הוא התנאי הראוי לה כמה שהיא אשה בעולת בעל, והתנאי הזה הוא התשמיש בלא ספק, ורשב"ם ואחרים פירשו עונתה מל' מעון, כלומר בית דירה; וראזענמיללר ונעזעניום פירשו ג"כ מל' מעון ופירשו Cohabitati, והוא כנוי לתשמיש; ור' יונתן כמכילתא אומר שארה כסותה, כסות שהיא נופלת לשארה, אם היתה ילדה לא יתן לה של זקנה, אם היתה זקנה לא יתן לה של ילדה, ושלא יתן לה של ימות החמה בימות הגשמים, ולא של ימות הגשמים בימות החמה, אלא נותן לה כל אחד ואחד בעונתה; ולרמב"ן דעת אחרת ורחוקה היא מאד. ו"א. ואם שלש אלה, אחת משלש אלה (כמו אם יגע טמא נפש בכל אלה, חגיב' י"ג) שיקחנה הוא או בנו, או שיתן מקום לפדותה (רו"ל ורוב המפרשים). ורבים חשבו (לפי עדות הראב"ע) שהכוונה על שארה כסותה ועונתה, וכן דעת החוקוני, גם דון יצחק נוטה לפירוש זה. ונ"ל כי הפירוש הזה לא יתכן, שאם כבר לקחה לו הרי היא אשת איש, ואיך תצא ממנו בלא ספר כריתות שתהיה מותרת לכל אדם? ומליצת ויצאה חנם אין כסף יצדק באמה ולא באשת איש. ואם תאמר כופין אותו שיתן לה גט, א"כ העקר חסר; ואם תאמר הנה במקום אחר (רברים ט"ו י"ב) כתוב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים, א"כ אף הנערה מחויבת לעבוד שש שנים ואינה יוצאה בהכאת סימנים. דע כי לפי הפשט שם מדבר במוכרת עצמה, ואינה קטנה, וכבר הביאה סימנים, ואז היא צריכה לעבוד שש שנים; אבל כאן מדבר בקטנה שמכרה אביה, וכשתגדיל ולא ירצה הארון לקחתה לו לאשה או לתתה לבנו או להפדותה היא יוצאה לחפשי בלא פדיון. ו"ב. מכה איש, בכל דבר שיהיה, אפילו בידו, וזה בין שעשה בו חבורה, בין שלא עשה בו חבורה, כי ל' הכה עקר הוראתו הקיש גוף על גוף, ואח"כ הושאל על ההריגה, כגון וה' הכה כל בכור ומת בין מיד, בין לאחר זמן, כי לא אמר ומת תחת ידו כמו בעבד (למטה כ'), וכמו שלמדנו למטה (י"ח וי"ט) ממה שכתוב שגם המכה בתוך מריבה ולא ימות ונפל למשכב לא ינקה אא"כ יקום המכה ויתהלך בחוץ; ומה שביאר זה למטה רחוק מכאן, אינו אלא מפני העבד שאם יעמוד יום או יומים לא יוקם; והנה לפי הפשט גם אם לא נתכוון להמית, כשהכה בדעת ובכוונה להכות יומת אם מת טחמת המכה, ולא מחמת דבר אחר שנוסף עליו במקרה; וזה אמנם תחלק לפרטים אין להם מספר, והתורה הניחה המשפט לשופטים; ורו"ל גטו בזה להקל ולא להחמיר, ע' סנהדרין פרק ט'. מות יומת, ע"י בית דין, ואם יש לנהרג גואל רשאי לנקום דמו, כי זה נלמד ממה שאומר מיד ואשר לא צדה וגו' ושמתו לך מקום אשר ינוס שמה, כלומר שינוס מן הגואל (וכמפורש בס' במדבר ל"ה י"ב למקלט מגואל) שאם לא כן למה ינוס? הלא אין ספק כי השופטים

לא ימיתוהו בלא דרישה והקירה אם הרג בשוגג או במזיד, והיה די שיאמר: רק אשר לא צדה והאלהים אנה לידו לא יומת; ובמכילתא אמרו בהפך, מות יומת, כבית דין, או אינו אלא שלא כבית דין, תלמוד לומר ולא ימות הרוצח עד עמרו לפני הערה למשפט, עכ"ד, אך נ"ל כדור שאם היתה כוונת התורה לאסור גאולת הדם כהחלט, מה צורך לערי מקלט? והנה כוונת התורה להרחיק גאולת הדם, אך לא אסרה אותה, ואם הרג גואל הדם את הרוצח חוץ מערי מקלט, אין לו דמים; ואמנם לא כל אדם יש לו גואל, ולא כל גואל ירצה להסתכן כדי להמית הרוצח, ועוד בכמה ענינים אחרים נאמרה המליצה הזאת מות יומת, שאין ספק שהמכוון יומת ע"י כ"ד, והנה השופטים לא יתכן שישפטו אלא ע"פ עדות, ובמקום אחר מפורש שצריך שיהיו שני עדים; ורו"ל הוסיפו ההתראה כדי להבחין בין שוגג למזיד, וגם זה להקל. מות יומת, בסיף, או אינו אלא וכו', ת"ל שופך דם האדם באדם דמו ישפך; עדיין אני אומר יקיו לו דם משני איברים וימות, ת"ל וערפו שם את העגלה כנחל ואתה תבער הדם הנקי, הוקשו שופכי דמים לעגלה ערופה, מה עגלה ערופה בהתזת הראש, אף כל שופכי דמים בהתזת הראש (מכילתא), וגם זה להקל, למהר מיתתו, על פי מאמרם ואהבת לרעך כמוך, כדור לו מיתה יפה, וע' למטה פסוק ט"ו. י"ג, צדה, קרוב לשרש צוד, וענינו ארב וכקש להזיק, כמו ואתה צודה את נפשי לקחתה (ש"א כ"ד י"ב), בצדיה (במדבר ל"ה כ'), בלא צדיה (-- כ"ב); וכן הצייד אורב לב"ח ומשתדל להמיתם או לתפשם. והאלהים אנה לידו, האל הקרה לו מקרה רע, שיהיה הורג את רעהו בבלי דעת; כל מה שאין אדם עושה בכוונה וברצון, מיוחס לאל סכת הסבות, כי בה שהוא בערכו מקרה, בגזרת האל הוא. ושמתי לך מקום, אקבע לכם ערים למקלט כשתבאו אל הארץ. אשר ינוס שמה, מפני הגואל, ע' בפסוק שלמעלה. י"ד. מעם מזבחי, המזבחות והמקדשים היו מקומות מקלט אצל הקדמונים, ע"כ אחר שאמר ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה, הוסיף כי אין מקלט למזיד, ואפילו יתפוש בקרנות המזבח יקחוהו משם וימיתוהו. ט"ו. ומכה אביו, אפילו לא מת בה, וגם זה יתפרד לפרטים אין מספר, כי רחוק הוא שימות על הכאה כל שהיא, ורו"ל פירשו בעושה הבורה ואמו, או אמו; וראב"ע וכן האפודי כמעשה אפוד שלו מפרשים ומכה אביו ומכה אמו, וכן נראה דעת בעל הטעמים. מות יומת, בחנק, או אינו אלא באחת מכל מיתות האמורות בתורה, אמרת זו מדה האמורה בתורה, כל מיתה שנאמרה בתורה סתם אי אתה רשאי לדורשה להחמיר עליה, אלא להקל עליה, דברי ר' יאשיה (מכילתא). ט"ז. ומכרו ונמצא בידו, או מכרו או נמצא בידו (הכורס). וכן בדברים (כ"ד ז') והתעמר בו ומכרו, ישתעבד בו בכיתו או ימכרו; ורו"ל

מצריכים עדים שגנבו, ועדים שראוהו ברשותו ועדי מכירה. י"ז. ומקלל אביו וגו', בימי קדם היה האב שליט בביתו לעגוש ולהמית כמו שידוע מדברי הימים של האומות; וכן בתורה מצאנו יהורה אמר הוציאוהו ותשרף (כראשית ל"ח כ"ד), והנה התורה נטלה השלטון הזה מן האב ונתנתו לב"ד, ולפיכך החמירה על הבנים כי כבר היו מורגלים בכך; אמנם השופטים אין ספק שהיו נוטים להקל, ע"פ מה שמסר להם משה בעל פה. וכן מצאנו רז"ל מצריכים שתהיה הקללה בשם המפורש; ודוגמת זה הוא ענין בן סורר ומורה, וגם שם הצדיכו רז"ל תנאים רבים, עד שמיתתו קרוב לנמנע; וזה אמנם כלל גדול, הרבה משפטים צריכים להאמר דרך גזום ואיום, מבלי שיצדק להוציאם לפעל אלא כתנאים שאין מציאותם קרוכה, ודברים אלו צריך שיהיו נמסרים לשופטים בסתר, ולפיכך נצטוינו לשמוע תמיד אל השופט אשר יהיה בכל דור ודור — ולענין סמיכת הפרשיות נ"ל שהכתוב הולך מן הקשה אל הקל, פתח ברוצה (מכה איש ומת) ופירש פרטיו (שונג ומזיר), אח"כ הזכיר מכה אביו בלא מיתה, ואח"כ גונב איש, שאינו ממיתו, אך משעברו כעבר, אח"כ הזכיר מקלל אביו, שהוא דבור בעלמא, ומכל מקום הוא כמיתה; אח"כ הזכיר המכה סתוך מריבה, שהוא קל מכלם, כי לפעמים פטור ממיתה. י"ח. וכי יריבון וגו', במקצת ספרים מלת אנשים בטעם רכיע, אך אין ספק שהנכון בוקף. י"ט. על משענתו, על מקלו, מיד ינקה המכה, אף אם אח"כ ימות המוכה, כי יש לתלות שהוא גרם לעצמו שלא נשמר כשהתחיל להכריא; ור' ישמעאל (כמבילתא) דורש כמין משל, על משענתו, על קריו, וזה חומרא. רק שבתו יתן, ישלם לו שכרו שהיה משתכר בימי חליו שבטל ממלאכה, והמלה יתכן שתהיה משרש שבת ויותר קרוב היתה מן ישב, כלומר ישיבתו בכית, והוא הפך והתהלך בחוץ (ראב"ע) ורפא ירפא, לחבוש מכתו, וכיוצא ברפואות חיצוניות, וזה אם ע"י עצמו, ואם ע"י רופא. והנה המקרא הזה אינו מדבר אם קטע ידו או רגלו, אלא שהביאו לידי חולי הנרפא, ולפיכך פירשתי רק שבתו יתן על מה שבטל ממלאכה בימי חליו, לא מה שיבטל כל ימיו מחמת המכה ההיא. ורז"ל דברו גם על אם קטע ידו או רגלו, ופירשו רק שבתו יתן על בטול מלאכתו משם ואילך כל ימי חייו, וע' למטה פסוק כ"ר. ודע כי גם ברתי הרומיים הקדמונים נמצא דין תשלומי רפוי נקושבת, וזה לשונם (fr. 7 Dig. IX. 3 de his qui effud.). Cum liberi hominis corpus ex eo, quod dejectum effusumve quid erit, læsum fuerit, iudex computat mercedes medicis præstitas, ceteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operarum quibus caruit aut cariturus est, ob id quod inutilis factus est. Cicatricium autem, aut deformitatis, nulla fit æstimatio: quia liberum corpus nullam recipit æstimationem. ראוי להתכונן

כי רז"ל חייבו החובל בחברו לשלם גם הצער והכושת, אבל לפי תורת הרומיים החובל חייב בתשלומי רפוי ושבת ונוק, ואינו חייב בתשלומי צער ובושת, כי (לפי דבריה) מי שהוא בן חורין אינן לגופו תשלומין. ראה כמה רחוק מדרך האמת קצת מחכמי הרור שכתבו כי חכמי המשנה למדו הדינים מתורות הרומיים. כ'. את עכדו וגו', עבד כנעני, ע' רש"י וראב"ע; והנה ידוע כי היה הארון אצל הקדמונים שליט בעבדיו להמיתם, והתורה נטלה ממנו השלטון הזה, ואם מת תחת ידו באופן שיש לחשוב שנתכוון להמיתו, יומת הארון; אך אם יום או יומים יעמוד באופן שיש לתלות שנתכוון ליסרו ולא נתכוון להמיתו, לא יוקם. נקום ינקם, מיתת סיף, ע' רש"י וראב"ע. והנה אצל הרומיים היה הארון שליט בעבדיו להמיתם ככל מיתה משונה, ולא יזו סכה שתהיה, ונמשך זה עד זמן הקיסרים אדריאנוס ואנטונינוס, אשר רחמו עליהם ואסרו הדינתם (קלעריקוס) וכאן ראוי להזכיר דברי רז"ל במכילתא (הביא דבריה רש"י כאן, והובאו גם כילקוט) וז"ל: והרי היה (עבד כנעני) ככלל מכה איש ומת! אלא בא הכתוב והוציאו מן הכלל להיות נדון כדין יום או יומים. הרי מבואר כי גם לדעת התנאים, גם הגוים ואפילו העבדים הכנעניים, נכללים בתורת מכה איש ומת, וישראל ההורג אותם חייב מיתה. כ"א. אך אם יום או יומים, אמר כלשון הזה, כי יום לפעמים כולל היום והלילה, ולפעמים כולל היום לכדו, וכאמרו יום או יומים משמע זמן שהוא קרוב ליום וקרוב ליומים, א"כ איננו היום לכדו, אלא לכל הפחות יום ולילה כלומר מעת לעת כדברי רבותינו. כי כספו הוא, ורשאי הוא ליסרו, גם רחוק הוא שנתכוון להמיתו שהרי מפסיד סמונו. כ"ב. וכי ינצו אנשים בידים והוא קשה מל' ריב, כענין שני אנשים עכרים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך (שמות ב' י"ג), בהצותו את ארס נהרים (תהלים ס"ב), והושאל על מריבה קשה, אעפ"י שלא תהיה בידים, כגון אשר הצו על משה ועל אהרן בעדת קרח בהצותם על ה' (כמדבר כ"ז ט). ונגפו, יכו כבטנה במקרה ולא בכוונה, כגון שכאה להפריד ביניהם. ונגפו, אחד מהם, ע"ד באש ישרפו אותו ואתהן, אחת מהן (ראב"ע). ולא יהיה אסון, מיתה משונה ע"י מקרה רע, כמו פן יקראנו אסון (בראשית מ"ב ד), והטעם שלא תמות האשה, כי העובר ססחמא ימות. ענוש יענש, סמון, כמו וענשו אותו מאה כסף (דברים כ"ב י"ט). ונתן בפלילים, הנענש ישלם קנסו בהסכמת השופטים, שלא יניחו לבעל האשה להכביד עליו הקנס יותר מן הראוי; וכן אמרו במכילתא, כאשר ישית עליו, שומע אני כל שירצה, ת"ל ונתן בפלילים, מגיד שאינו משלם אלא ע"פ הדיינים; וקרובה לזה דעת רמב"ן, אלא שהוא מפרש ונתן על בעל האשה שיסית עליו הקנס בפלילים, כדי שלא ירבה אותו יותר מדאי. כ"ג. ואם אסון יהיה, כאשה. ונתת גפש תחת גפש, יומת

המכה, אעפ"י שלא נתכוון להכות את האשה; ורבותינו הולקים בדבר (סנהדרין ע"ט) ע' רש"י. כ"ד. עין תחת עין, אינו ענין למכה אשה הרה דוקא, אלא הואיל ואמר נפש תחת נפש קמ"ך לו עין תחת עין וגו', לומר שכל חובל בחברו כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו בין נתכוון לחבול בו בין לא נתכוון לחבול בו אלא בחברו, כמו שהוא הענין בנגיפת האשה; ורו"ל פירשו שמשלם ממון (כבא קמא דף פ"ג), והנה ממה שכתוב ולא תקחו כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות כי מות יומת (כמדובר ל"ה ל"א) ראייה גמורה שהתירה התורה לקחת כופר ממון בשאר חבלות שאין בהן מיתה, וכן למטה (כ"ט ול') ואם שור נגח הוא וגו' וגם בעליו יומת, אם כפר יושת עליו וגו', התירה התורה לקחת כפר ממי שלא המית בידיו, רק פשע בשמירת שורו; וזה מן הדברים שהניחה התורה ביד השופטים, כי אמנם אם ימצא איש עשיר שלא יחוש לאבוד ממנו וימצא קורת רוח בהזיקו לבני אדם, יוכלו השופטים לעשות בו משפט כתוב עין תחת עין, ובתורות רומי (XII Tabul) כתוב: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio est. כ"ה. פצע, התוך, שרש פצע קרוב לשרש בצע, בוע (כארמית) בקע, פוץ פצץ, נפץ, כלם ענינם חתוך, קריעה ושכירה, ורש"י פירש בלעז נכרוד (navradure), והוא מן הפעל הַעֲרִיק navrer שענינו blesser. חבורה, מכה בלא פרוק חבור אלא הדם נצרך, ומראית הכשר משתנה, והוא מענין ונמר חברכותיו (ירמיה י"ג כ"ג), וכן בל' ערבי שרש חכר נאמר על מה שהוא מנומר בגוונים שונים; ורש"י תרגם בלעז טסא (tache) והוא קָתָם, ור' סעדיה פירש פצע שבירת עצם, וחבורה מכת דם. כ"ו. את עין עבדו, הכנעני. לחפשי ישלחנו תחת עינו, וזה יהיה סבה שימנע מהכות את עבדו מכת אכזרי, שאם ישחית אחד מאבריו, ואפילו שנו, יצא לחרות, ונמצא האדון מפסיד כספו (ראב"ע); ורו"ל אמרו בכ"ד אברים אחרים העבד יוצא לחרות, והם עשרים אצבעות, ושתי אוננים, והחוטם וראש הַגְּוִיָּה, ונראה שאם השחית ידו או רגלו כל שכן שיוצא לחרות, ולא הוצרכו דו"ל להזכירם, כי בהשחית היד או הרגל תִּשְׁחַתְּנָה גם האצבעות. כ"ח. וכי יגח, אין נגיחה אלא בקרן וכן הוא אומר ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר באלה תנגח את ארם (מ"א ב"ב י"א), ואומר בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו כהם עמים ינגח יחרו (דברים ל"ג י"ו) (כ"ק דף ב' עמוד ב'), והנה השרשים נגח, נגע, נגף, נקף, נכה, נקש, יקש כלם קרובים זה לזה, כהוראת ההכאה, ונפרדים באופן ההכאה. סקול יסקל, בורסת אבנים עליו, וכן הוא אומר וסקלתו באבנים (דברים י"ג י"א), וסקלתם באבנים (- י"ז ה') וסקלתם אותם באבנים (- כ"ב כ"ד), וכן מצאנו כי איובל כתבה והוציא והו וסקלוהו (מ"א כ"א י') ובמעשה כתוב ויוציאוהו מחוץ לעיר ויסקלוהו באבנים (- י"ג), וכן ראייה ממה שכתוב למעלה (י"ט י"ג)

לא תנע בו יד כי סקול יסקל או ירה יירה (ע' פירושי שם); ורו"ל הקלו באדם לקרב מיתתו (ע' סנהדרין פרק ששי משנה ד'), והנה הריגת השור איננה עונש לשור אלא לבעליו, כדי שישמור בהמותיו; וכבר היה אפשר שילקח ממנו שורו מבלי שישקל אלא שסקילתו תעשה רושם ככל אדם. וכל העם יראו וישמעו וייראו, ועוד כי ע"י זה תתחזק בלב העם שנאת הרציחה, ויתרשם בלכם כי שופך דם האדם, יהיה מי שיהיה, באדם דמו ישפך, וכענין שנאמר (בראשית ט' ה') מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם. ולא יאכל את בשרו, כי עדיין לא צוה על הנבלה, וגם יש במשמע (כפי' ראב"ע) לא לנכרי ולא לכלב, כלומר שהוא אסור בהנאה ורו"ל אמרו שאפילו שחטו קודם שישקל (לאחר שנגמר דינו לסקילה) אסור בהנאה, והדין דין אמת, אעפ"י שאינו פשוטו של מקרא. ובעל השור נקי, ממיתה ושאר עונשין. כ"ט. נגח, רגיל בכך על דרך נגב, ד"ן. מתמול שלשום, מליצה היא, וענינה מקודם לכן, כמו כי לא שנא הוא לו מתמול שלשום (דברים י"ט ז'). כי לא עברתם בדרך מתמול שלשום (יבושע ג' ד'), וכן כתמול שלשום ענינו כמלפנים, כקודם לכן, כגון וישבו מי הירדן למקומם וילכו כתמול שלשום (יהושע ד' י"ח). וכן תמול שלשום, כגון ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום (רות ב' י"א); והנה לא פירשה תורה בכמה פעמים תהיה חוקת השור שהוא נגח, ואמרו רו"ל איזהו מועד? כל שהעידו בו שלש פעמים, כלומר שנגח שלש פעמים קודם לכן. והועד בבעליו, לשון התראה ואזהרה, כמו העד העיד בנו האיש (בראשית מ"ג ג'). רר העד בעם (שמות י"ט כ"א). ולא ישמרנו, אחר שהוזהר. וגם בעליו יומת, לפי הפשט יומת כב"ד, אלא שהתירה התורה לקחת קפ"ד הואיל ולא הרג בידים, והניחה ביד השופטים לשפוט לפי ענין האיש ולפי ענין המאורע, אם ראוי הוא למיתה, ואם ראוי להנצל בכפר, ומה יהיה שיעור הכפר, ורו"ל אמרו יומת בידי שמים. ל. אם כפר יושת עליו, אם יראו הדיינים שהוא ראוי להנצל ממיתה, ויקבעו עליו כפר, ולדעת תלמידי מוהר"ר אברהם חי מיינשטער אם הקרובים יתפייסו בכופר. פדיון נפשו, כסף תחת נפשו, לפי מה שישפטו הדיינים, לפי עשרו, ולפי מה שפשע הרכה או מעט כשמירת שורו; ואין גראה שתהיה הכוונה דמי שווי"ל לא של מויק ולא של ניוק, שא"כ היל"ל ערך נפשו, ועוד לא היה לו להוסיף ככל אשר יושת עליו. אלא כאשר יעריכותו. ל"א. או בן יגח או בת, קטנים, ואעפ"י שפ"שע אביהם שלא שמרם, ואולי הם נירו בעצמם חמת השור, מכל מקום כמשפט הוה יעשה לו. ל"ב. אם עבד, עבד כנעני. כסף שלשים שקלים, אין זה פדיון נפשו, אלא דמי הנזק שגרם לאדוניו משלם לו, ומלבד זה מפסיד שורו. שקלים, האחרונים שקלו השקלים הנמצאים עד היום מימי החשמונאים, ומצאו משקלם רט"ו עד רע"ט גרגירים (grana) כמשקל בוכרי

רפואות, מששים לדרהם (drachma), ואין ספק שנתמעט משקלם
 קצת כמשך אלפים שנה שעברו משעה שנעשו. ל"ג, כי יפתח
 איש בור, שהיה מכוסה וגלהו (רש"י). או כי יכרה, או אפילו
 כי יכרה איש בור ולא יכסנו בכל יום לעת ערב בצאתו ממלאכתו,
 לפי שעדיין למחר צריך ליכנס בו ולחפור עוד, וט"ח הוא לו
 לכסותו בכל יום, אעפ"כ חייב הוא בעל הבור הפותח או הכורה
 (רשב"ם). והנה הבור הזה עשוי במקום מרעה הבהמות, והוא
 רשות הרבים, אלא שהבור ומימיו הם למי שחפר אותו; וזה
 אמנם היה בימי אברהם ובימי משה קודם כבוש ארץ ישראל
 וחלוקה; אך אחר שנחלקה הארץ לכל שבט ולכל משפחה היו
 מקומות המרעה גם הם רשות היחיד, ואז לא יתכן שיהיה בעל
 הבור חייב בנוקי בורו שהוא ברשותו, כי מי הר"ש"ה את שור
 רעהו לכא שמ? ולפיכך פירשו רז"ל שהבור ברשות הרבים,
 ומפני שהיה קשה אצלם איך יאמר הכתוב בעל הבור, אמרו
 אעפ"י שאין הבור שלו עשאו הכתוב כאלו הוא בעליו להתחייב
 עליו בנוקיו. ל"ד. והמת יהיה לו, למזיק, מאחר ששלם כל דמיו
 (רשב"ם), ורז"ל הקלו על המזיק, ואמרו שאינו חייב לשלם לו
 כסף ממש, ויכול לשלם לו בכל דבר, ואפילו סוכין, ולפיכך
 מניח לו הנכילה ומשלם לו מה שהחי שוה יותר מן הנבלה, וע'
 למטה ל"ו. ל"ה. וכי יגף, בין בקרניו ובין בגופו, שאין נגיפה
 אלא ל' הכאה. ומכרו את השור החי וגו'. בשו"ן הכתוב מדבר,
 ע' רש"י, והנה הוא משלם חצי הנוק. ל"ז. או נודע, אמנם אם
 נודע. שלם ישלם שור תחת השור, משמע שיתן לו ממש שור
 אחר תחת שורו, ולפי זה ברור הדבר שהמת יהיה לו, ורז"ל
 הקלו ופירשו כמו למעלה ל"ד. ל"ז. כי יגנוב איש שור או שה וגו',
 החמיר הכתוב בענש הגונב שור או שה יותר מכשאר גנבים שאינם
 משלמים אלא שנים מפני שהבהמות הרועות בשדה נקל הוא
 לגנבן, וקשה הוא שתתגלה הגנבה אחר שישחטנה או ימכרנה,
 והענש ראוי שיהיה חמור בערך שהמעשה המגונה קל להעשות,
 וכמו שכתב רמב"ם (מורה ח"ג פמ"א), ודע כי כל אשר יהיה
 מהעברה והחטא יותר נמצא ויותר קרוב להעשות, ראוי שיהיה
 ענשו יותר קשה, כרי שימנעו ממנו והענין שאינו נמצא רק מעט,
 ענשו יותר קל; ומפני זה היה תשלומי גונב צאן כפל תשלומי
 שאר המטלטלים, רוצה לומר תשלומי ארבעה, ובתנאי שהוציאם
 מתחת ידו במוכר או ששחטם, מפני שמנהגם הוא על הרוכב תמיד
 להיותם בשדות, ואי אפשר לשמרם כמו ששומרים הדברים שבתוך
 המדינה, ומפני זה מדרך הגונבים אותם שימחרו למכרם עד שלא
 יודעו אתם, או לשחוט אותם בעבור שתשחנה צורתם, ומפני
 זה היה ענש הענין הנמצא יותר גדול, ותשלומי גנבת הבקר חוסיף
 בו אחר מפני שגנבתו יותר קלה, כי הצאן ירעו מקובצים ואפשר
 לרועה לשמרם, ויותר מה שאפשר לגנבם הוא בלילה, אמנם
 הבקר ירעו מפוזרים מאד, ואי אפשר לרועה לשמרם ותרכה בהם

הגנבה; וכיוצא בזה כתב ההכם המפורסם Cesare Beccaria בספרו היקר Dei delitti e delle pene, וו"ל: Pui forti debbono essere gli ostacoli, che rispingono gli uomini dai delitti, a misura che sono contrarj al ben pubblico, ed a misura delle spinte, che gli portano ai delitti. מאיר אומר שור חמשה מפני שכיטלו ממלאכתו, כלומר שגרם לו נזק לאותו יוב או יומים שלא היה השור אצלו לחרוש חרישו, וכן דעת רבנו סעדיה.

כ"ב א. אם כמחתרת, כשהיה חותר את הבית ובוקע בקיר להכנס, וזה כלילה כי ביום לא יחותר, והכתוב הבא אחריו **לעד** (ראב"ע). אין לו דמים, אין למי שיכהו עון רציחה (ראב"ע) ופטור הוא; ודוגמתו ורצח גואל הדם את הרוצח אין לו דם (כמדבר ל"ה ט"ו); והנה הפקידה התורה את דם החותר כלילה מאחר שאין שם עדים, ובעל הבית הרוצח להציל את שלו מוכרח להתקומם נגדו, ואם לא יטר לו להרגו, או הגנב ימיתו או יצטרך בעל הבית לראות ולשתוק, ויפה למדו רז"ל טכאן הבא להרגך השכם להרגו וקרובים לזה דברי רבא (סנהדרין ע"ב). **ב.** אם זרחה השמש עליו, אם בעוד שהיה חותר (אחר שהתחיל כלילה) זרחה השמש אסור להרגו ולקחת הגנבה מידו בחזקה ובמכת אכזרי, שיש בה סכנה, כי אי אפשר להעמיד עליו עדים ולהביאו לבית דין, ואז שלם ישלם, ואם אין לו לשלם ימכרוהו בעבור גנבתו, ולפי זה תרגם אנקלוס אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, פירש אמתת הענין, כי לכך חותר לבעל הבית להרוג החותר, מפני שאינו מוצא עדים, אך אם הוא בזמן ובמקום שעין בני אדם שולטת בו לראותו ויוכל להעמיד עליו עדים, אין ליחיד לעשות משפטו בידיו בזולת הכרח עצום, כי לכך נוסדו בתי דינים; ולפי זה אף אם הוא ביום, אלא שאין שם אדם, רשאי ב"ה להמיתו, וכן הוא במכילתא, וכן פסק הרמב"ם (הלכות גנבה פרק ט'), ואין כן דעת הראב"ד ורבנו חננאל (הביאו בעל מגיד משנה שם); ורז"ל דרשו בזה אם ברור לך הדבר כשמש שאינו בא על עטקי נפשות (ע' רש"י וסנהדרין ע"ב), ומשפט אמת הוא, אך איננו פשט הכתוב, רק אסמכתא. שלם ישלם, הגנב הנמלט והגנבה בידו ובעל הבית והעדים רואים אותו, ישלם; לפיכך אסור להרגו, וההורגו חייב עליו. וכן מתורגם בתרגום ירושלמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל ואין ישתויב מידיה. ג'. אם הסצא וגו', חוזר למעלה (כ"א כ"ו) אם גנב וטבח או מכר, ישלם חמשה בקר תחת השור וגו', ואם נמצא בידו (שלא מכר) ובחיים (שלא טבח) לא ישלם אלא שנים, וזה יהיה סכה שלא ימהר לטבוח ולמכור, וע"י זה תתגלה הגנבה. חיים, בחיים, והוא תאר הפעל. שנים ישלם, כמשפט כל גנב (למטה ו') והוא מדה כנגד מדה, ישיב מה שגנב, ויפסד מביתו אחר כמוהו. ד'. כי יבער איש, ג"ל ל' בעור והשחתה; מה שכתוב בפירוש הראב"ע והוא מהבנין הדגוש, אינו אלא טעות סופרים, וראוי להגיה (כמו

שכתוב כביאור הקצר), מהכנין הכבד הנוסף, ובעד, מהדגוש; אח"כ בדקתי בשני ראב"ע כ"י ומצאתי באחד מהם (כתיבת ר' דניאל יע"ל) כתוב כך, ובעד מל' אנהנו ובעירנו, מכנין הכבד, ובעד בשדה אחר, כמוהו, רק הוא מהכנין הדגוש, וכמהו ואתם בערתם הכרם; ובאתר הכתוב בשנת קס"א מצאתי, ואמרו כי יבער איש מגזרת אנהנו ובעירנו, והוא מהכנין הכבד, וטעם ובעד בשדה אחר (בגליון נוסף, אדם אחר) כמהו, רק הוא מהכנין הדגוש וכמהו ואתם בערתם הכרם. ושלח, הוא פירוש הכלל. את בעירה, אמר בעירו להיותו לשון הנופל על לשון כי יבער ועל לשון ובעד, והמשפטים נאמרו קצת על דרך השיר, כדי שיהרשמו בזכרון ההמון, וכן למטה (כ"ג ה') וחדלת מעוזב לו עוזב תעזב עמו. מיטב שדהו וגו', של ניוק. דכרי' ישמעאל, וכן פירש רשכ"ס, וכן אמר ר' אירי בר אבין (ב"ק ד"ו ע"ב) בנזן שאכל ערוגה בין הערוגות ולא ידעין אי כחושה אכל אי שמנה אכל, דמשלם שמינה; ונ"ל כי הבהמה השחיתה מעט או הרבה בכל הערוגות שעברה עליהן, והתורה נתנה יד המזיק על התחטונה, וחייבתו לשלם כאלו בהמתו השחיתה כל המיטב; ורכא הקשה (שכ) הלא המוציא מחברו עליו הראיה; והכלל הזה אמנם יצדק כשלא הוחזק זה שהזיק לזה, אבל אחר שהוחזק למזיק איננו רחוק שתקנסהו התורה שישלם כאלו הוא המיטב; ודעת ר' עקיבא שלא בא הכתוב אלא לגבות לנוקין מן העידית, כלומר שאם בא ליתן לו קרקע בשביל מה שהזיק יתן לו מן המיטב. ה. כי תצא אש, אפילו מעצמה (רש"י) או ע"י רוח מצויה. גוהגים בקצת מקומות, קודם כוא זמן הגשמים שורפים באש את העשב היבש על פני השדה (וזה נקרא בלשון איטלקי Debbiare) וקרוב הוא שתהיה האש עוברת משרה לשרה וגורמת נזק רב; וכתב Chandler במסעותיו באסיאה הקטנה כי פעם אחת בא אצלו איש טורק, והיה קדוש קנה שאיפת הטבאק שלו, ונפל ניצוץ ארצה, והצית אש בעשב היבש מחום השמש, ונשבה בו הרוח, ונהיה ע"י זה בערה גדולה בעצי היער, ורק אחר איזה שעות וברוב עמל ויגיע עלה בידם לכבות הדלקה. גדיש, כך נקראת התכואה אחר שנקצרה, כשהיא צבורה בגורן (רד"ק), והוא משרש גרש שאיננו נמצא במקרא ונשאר בל"ה, שאומרים מדה גרושה כשהיא מלאה למעלה משפתה כמין גל וחמר, ומה נקראה הקובה שהיו עושים על הקבר גדיש (איוב כ"א ל"ב) (רד"ק בשם רב האי) והקבר עצמו נקרא כן בל' ערבי (געו') על שם אותה קובה, וכן בל' רומי' tumulus ענינו גל וקבר. הקמה, תכואה המחוברת לקרקע, ע"ש שזקופה בקומתה. ו' כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, מטלטלים הם, ולשמרם כתוך ביתו כאשר הפציו נתנם לו, לפיכך אם נגנבו בכיתו פטור, כי שמרם כשמירת חפציו; אכל פרשה שניה שכתוב בה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ודרך

בהמות לרעות בשרה, וראי כשהפקידם על מנת לשמרם מגנבים
 הפקידם לו, ולפיכך אם נגנבו חייב (רשכ"ם); ורו"ל פירשו פרשה
 זו בשומר חנם, ופרשה שנייה בשומר שכר; ואמת כי כסף או
 כלים שאינם זויים ממקומם, דרך לשמור אותם בחנם, אבל כעלי
 חיים שמירתם קשה, ודרך ליטול עליה שכר; ואמנם אין זה
 מוכרח, כי יתכן שיקבל עליו אדם לשמור בהסת רעהו עם שאר
 בהמותיו בהנם ואע"פ שרשאי היה שלא לקבל שמירתה, הגה
 אחר שקבלה חייב בפשיעה אם נגנבה, אע"פ שאיננו נוטל שכר;
 והנה רו"ל הקלו כמשפטם, ואמרו שאינו חייב בפשיעה אם אינו
 נוטל שכר. ונגב מבית האיש, ל"ז דבריו (רש"י), כי גם אפשר
 שלא נגב מביתו, והוא עצמו נגבו לעצמו, ואז השופטים יחקרו
 וישפטו לפי ראות עיניהם, כמפורש למטה אשר ירשיעון אלהים
 ישלם שנים לרעהו. ו' אם לא שלח ידו, רש"י רמכמ"ן וראו'
 פירשו ישבע שלא שלח ידו, וכן למטה שבועת ה' תהיה בין
 שניהם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו; והנה רמכ"מ"ן וראו'
 אומרים כי אם לא הוא לשון שבועה, וטעות גדולה טעו, שהרי
 כל אם לא שאצל שבועה ענינם לחייב ולא לשלול. כגון אם לא
 כאשר דברתם באוני כן אעשה לכם (במדבר י"ד כ"ח), אם לא
 כאשר דמיתי כן היתה (ישעיה י"ד כ"ד), אם לא אשיחך מדבר
 (ירמיה כ"ב ו'), כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם לא שר
 צנא תהיה לפני כל הימים תחת יואב (ש"ב י"ט י"ד), וכן הוא
 בהכרח כי כל האומר אם לא כוונתו כך וכך יבא לי אם לא
 עשיתי או אם לא אעשה כך וכך, והכוונה בלא ספק לומר
 שבאמת עשה או יעשה כך וכך, ובהפך כשהכוונה לשלול אומרים
 אם בלא מלת לא, כגון אם טחוט ועד שרוך נעל ואם אקח
 (נראשית י"ד כ"ג) שלא אקח, אם תשקור לי (שם כ"א כ"ג), שלא
 תשקור לי, ורבים כאלה. והנה באמרו אם לא שלח ידו, אם
 היתה הכוונה לשון שבועה, תהיה הכוונה שישבע שבאמת שלח
 ידו במלאכת רעהו; לפיכך אומר אני כי אין אם לא האומר
 כאן לשון שבועה, אלא כמשמעו; אלא שהמקרא קצר, ושיעורו
 ונקרב בעל הבית אל האלהים למען יתברר אם לא שלח ידו
 במלאכת רעהו, והכירור הזה לא יהיה ע"י שבועה אלא בחקירת
 השופטים ולפי ראות עינם; ואם הם ישפטו ששלח ידו ושהוא הגנב,
 אז ישלם שנים כאמור בפסוק שאחר זה. שלח ידו במלאכת רעהו,
 שולח יד בדבר נקרא הנוגע בו בשלטון לעשות בו כרצונו כמו
 ובכזה לא שלחו את ידם. וכן כאן אם לא שלח ידו במלאכת
 רעהו אם לא נגב איתה; ולדברי רו"ל השולח יד בפקרון להשתמש
 בו להנאתו חייב כאחריותו. ח' על כל דבר פשע, אחר שרבר
 במכחש בפקרון ואומר שננגב ממנו, דבר במכחש באבדה ובכל
 דבר שלא הופקד אצלו, אלא שראובן אומר לשמעון דבר זה
 שבידך שלי הוא, ואתה גנבת אותו, או מצאת אותו, או יקרבו
 שניהם לפני ב"ד, ומי שירשיעוהו השופטים בין תובע בין נתבע.

ישלם שנים כנגב, ואעפ"י שאם התובע הוא חייב הנה הוא לא
 נגב אלא בא על רעהו בעלילה, הנה ישלם כנגב על אשר זמם
 לעשות לאחיו, שבקש לחייבו כנגב. על כל אברה, על כל דבר
 שראובן אומר שנאבר ממנו ואומר כי הוא זה הנמצא בבית
 שמעון; ורז"ל הקלו כדרכם, עיין פירושם ברש"י. והנה המקרא
 הוזה איננו בשומר ואין כאן מקומו, אך מפני שיש בו עדהאלהים
 יבא דבר שניהם כמו במקרא שלפניו, ונקרב בעל הבית אל
 האלהים, לפיכך נכתב כאן (תלמידי מוהר"ר יהודה אריה אוזימו).
 ט. כי יתן איש אל רעהו חמור וגו', ע' למעלה פסוק ו'. או
 נשבה, אין לשון שביה נופל רק על בני אדם, וכאן אמר כן כדי
 לומר לשון הנופל על לשון או נשבר. י. שבועת ה' תהיה בין
 שניהם, לברר אם לא שלח ידו במלאכת רעהו; כאן תועיל לו
 השבועה, כי הכהמה לפנינו היא, מתה או שכורה, לא כן למעלה
 שהיה טוען שננגב החפץ מכיתו; וגם כשאין הכהמה לפנינו והוא
 טוען טענת גִּשְׁפָּה, הנה זה ענין יותר מצוי ממה שיהיה החפץ
 נגנב מתוך ביתו, כי הכהמות רועות בשדה, וקרוב היה הדבר
 בימיהם שיפשוט גדוד בחוץ ויִשְׁפָּה שבי ביד חזקה. אם לא
 שלח ידו במלאכת רעהו, להשתמש בה, כי כשמתה הכהמה או
 נשברה יש לחוש שמא העביר אותה לצרכו ועל ידי כך מתה.
 ולקח בעליו, בעל הכהמה יקחנה כמות שהיא, מתה או שכורה,
 והשומר לא ישלם (רון יצחק), ורז"ל אמרו יקח השבועה, והענין
 אחר, אלא כשהטוען טענת גִּשְׁפָּה או אין לו מה יקח, ע"כ
 אמרו יקח השבועה. י"א. ואם גנב יגנב טעמו, אעפ"י שאיננו
 שומר בשכר, כיון שקבל עליו לשמור בעלי חיים שדרכם ללכת
 בה וכה, וקל הוא לגנבם, פושע הוא וחייב; ורז"ל הקלו, ע'
 למעלה פסוק ו'. י"ב. יביאהו עד, יביא קצת מאיברי הטרפה
 להיות לו לעד ולראיה שטרפה, כמ"ש כאשר יציל הרועה מפי
 הארי שתי כרעים או כדל און, (עמוס ג' י"ב) (רשב"ם וראב"ע),
 בענין שאמר יעקב טרפה לא הבאתי אליך, וכן הוא בתרגום
 ירושלמי כאחת מנסחאותיו ייתי ליה מן אכרוהי סהיד, וכנוסחא
 האהרת (המיוחסת לי"ב ע) פירוש מורכב משתי קריאות, ע'ד וְעַד,
 מייתי ליה סהדין (לשון ע'ד) או ימטיניה עד גופא (לשון ע'ד),
 ונ"ל שצריך לומר נובא, יביא הבעלים אצל גב הכהמה הטרופת,
 ואין צריך לומר שמלת הטרפה חוזרת לפניו ולאחריה, יביאהו
 עד הטרפה, והטרפה לא ישלם, כמו שפירש המפרש התרגום
 החווא; ומכאן ראה שעדיין לא נתקן הנקוד כשנעשה התרגום
 החווא, וכן היא ג"כ דעת החכם צונו עמוד 76 הערה c. יביאהו,
 יביא אליו, או (כדעת תלמידי חביבי מהח"ר יח"ף וצ"ל) יביא
 הנטרף להיות לו ע'ד, ע"ר טרפה לא הבאתי אליך, ואם לא
 נשאר שום ה"ק מהטרפה, אלא החיה הביאה אותה שְׁלֵמָה לחור
 שלה, הרי דינו כדין נשבה, וישכע (תלמידי מוהר"ר אברהם חי
 מינשטער). י"ג. בעליו אין עטו, הושמטה מלת אם, כדרכה

במקומות הרבה; והנה השואל בהמה לעשות כה מלאכתו פעמים הרבה לוקח עמה גם בעליה שיעמוד עליה במלאכתה, ואז על בעליה לשמרה שלא תמות ושלא תשבר; אך אם אין בעליה עמה, חזקת השואל שהעכירה יותר מיכלתה, או שלא השגית עליה כראוי, על כן ישלם. ו"ד. אם שכיר הוא בא בשכרו, אבל אם השור או החמור אינו שואל אלא שכיר, בא בשכרו ליד השוכר הוה ולא בשאלה, ואין כל הנאה שלו, שהרי ע"י שכרו נשתמש בו, ואין לו משפט שואל להתחייב באונסין (רש"י) ואז לא ישלם אם נשבר או מת, מאחר שהשור הוה לא בא אצלו חנם אין כסף, אבל בא אצלו בשכרו, כשביל השכר שזה גותן לו, ובעל השור על מנת כן מקבל השכר, שאם ימות או ישבר יהיה הנזק שלו, וכמו שכתב ראב"ע על זה קבל שכרו, אלא שכביאורו הקצר כתב בא לו זה הרע בעבור שכרו שלקח, נראה שלדעתו מלת בא חוזרת אל הנזק, וכן דעת תרגום ירושלמי המיוחס לרב"ע, וכן דעת רמב"מן והחכם יש"ר; ולדעתי נכון יותר כפירוש רש"י בא השור בשכרו, בלי שנצטרך להסב פעל בא לנושא בלתי נזכר, והוא הרע או הנזק. והנה השוכר פטור מן האונסין, כלומר אם נשבר או מת אינו משלם, אבל אם נגנב או אבד חייב לשלם, וכן הוא סתם משנה (שבועות פרק ה) נושא שכר והשוכר נשבעין על השכורה ועל השכוייה ועל המתה, ומשלחין את האבדה ואת הגנבה, וכן פסק הרמב"ם (הל' שכירות פרק א'), וכן הדעת נותנת כי המשכיר בהמתו יודע, שאין הכהמה עושה מלאכה אם אין אדם עומד על גבה, וכשמסר אותה לשוכר על מנת כן מסרה לו שיעמוד על גבה, לא שיעובנה באופן שתאבד או שיגנבוה, לפיכך אם נגנבה או אבדה חייב לשלם, אבל בכרייתא נחלקו ר' מאיר ור' יהודה (מציעא צ"ג וצ"ה) ורש"י הביא מחלוקתם. ורמב"מן שכתב כי לדברי רש"י לא פירש הכתוב בשוכר מעניני התשלומין דבר, טעות היא בידו, כי לדברי רש"י בא בשכרו מלמדנו שאין השוכר משלם אם נשבר או מת, כי אינו חייב באונסין, ורמב"מן עצמו בסוף דבריו סותרתחלתם באמרו, כי לשון בא בשכרו מוסב על ביאת השור ליד השוכר, לתת טעם מדוע דין השוכר אינו כדין השואל, הרי הוא מודה כי לדברי רש"י בא בשכרו משמע שאין דין השוכר כדין השואל, כלומר שאין השוכר משלם אם נשבר או מת, כמו שמשלם השואל; ואיך יאמר כי לדברי רש"י לא פירש הכתוב מעניני התשלומין דבר? ואמנם מה שכתב רש"י ולא פירש מה דינו ענינו שאעפ"י שבא בשכרו משמע שאינו חייב באונסין, הנה הכתוב לא פירש כל פרטי דיניו, כלומר לא פירש מה דינו בגנבה ואבדה, ולפיכך נחלקו בזה חכמי ישראל. והנה לפי זה מלת שכיר הכתובה כאן היא תאר לשור ולחמור, אבל לא מצאנו שכיר בשום מקום אלא על בני אדם, גם מה שכתוב תער השכירה (ישעיה ז' ב') אינו אלא דרך משל, והכוונה על בני אדם, והם חיילות מלך אשור.

לפיכך היו נ"ל כשנת תקצ"ו שאין הכוונה על הבהמה, אלא על האדם, וכך הייתי מפרש: אם בעל הבהמה היה שכיר אצל השואל לעשות אצלו מלאכה אחרת, ולא להיות אצל בהמתו, או לא היה יכול להשגיח על בהמתו, כי בא בשכרו, וצריך לעבוד עבורתו, ולכך אין השואל פטור מלשלם בטענה שהיה בעליו עמו; ורז"ל הקלו על השואל (מטעם המוציא מחברו עליו הראיה) ואמרו אם בעליו עמו בין שהוא כאותה מלאכה בין שהוא במלאכה אחרת. ועתה בשנת תר"ד נ"ל שאין להכחיש שיהיה שכיר תאר לשור, שאם לא כן לא נזכר בתורה כלל דין השוכר. ט"ז. וכי יפתה איש, על הרוב אין אדם מפתה גערה בתולה הראויה כפי כבודו להנשא לו, כי אם היה כן היה שואל אותה לנשואין, אבל הנכבדים בעיניהם בראותם את בנות האדם כי טובות הנה ויתאוו להן, יפתו אותן לשכב עמהן וידרו להן נדרים ללקחם לנשים, וכזה תתמצא הנערה הבתולה כדי להנשא לאיש נכבד, והוא לא כן יחשוב ולבכו לא כן ידמה, אלא למלאות בה תאוותו ולעזובה; ע"כ צותה תורה שהמפתה, מהור ימהרנה לו לאשה ויקחה לנשואין, אעפ"י שלא תהיה בת גילו; אך אם יקרה הרבר בהפך שתהיה הנערה נכבדת מן המפתה אותה, ולכן מאן ימאן אביה לתתה לו לאשה, או כסף ישקול האיש לאביה כמהר הבתולות לפי שפסל אותה בעיני הבחורים (דון יצחק). מהר ימהרנה לו לאשה, יקחנה לו לאשה ויתן לאביה כמהר הבתולות, מה שהיו אחרים נותנים לאביה לקחת את בתו אם היתה בתולה, והמהר הוא (לדעת רז"ל) חמשים כסף האמורים כאונס (דברים כ"ב כ"ט). ורש"י פירש יכתוב לה כתובה, אבל הכתובה תקנת חכמים היא, כדי שלא תהא קלה בעיני לגרשה. ט"ז. כסף ישקול כמהר הבתולות, כי פסלה בעיני הבחורים וקשה הוא לאביה למצוא מי שיקחנה ויתן לו מהר ומתן בגללה, ע"כ יתן לו המפתה מה שהפסידו; והנה חסה התורה על האב, שיוכל למאן לתתה לו בלי שיפסיד המהר; שלולא כן, היה איש עני מפתה בתו של עשיר, והיה נושא בתו בלא מהר על אפו ועל חמתו של האב. י"ז. מכשפה לא תחיה, לא תניח לה שתחיה, אלא חקור אחריה להורגה, כי דרך המכשפות לעשות מעשיהן בסתר (רשב"ם), והזכיר מכשפה נקבה, והוא הדין לזכר, אלא שדבר הכתוב בהווה, כי הנשים היו רגילות בכך (כנהדרין ס"ב) וכן מצאנו עד זנוני איובל אמך וכשפיה הרבים (מ"ב ט' כ"ב), מרוב זנוני זונה טובת חן בעלת כשפים המוכרת גוים בזנוניה וממלכות בכשפיה (עמוס ג' ד'), עמדי נא בחברך וברוב כשפוך (ישעיה מ"ז י"ב); וכן העיד הרמב"ם (מורה ח"ג פ' ל"ז) לפי מה שמצא בספרי הצאכה, כי רוב מעשי הכשוף צריך על כל פנים שיהיו נעשים ע"י נשים; והמלה נגזרת לדעתי (כמלת אִשָּׁף) מן שוף שענינו ג"כ כסוי והסתר, כמו אך חשך ישופני (תהל' קל"ט י"א), ובטעם בלטיהם (שמות ז' כ"ב) (artes occultæ) מעשים הנעשים

כסתר ובהעלם; וטעם חתחייב המכשף כי כל מכשף הוא עובד
 ע"ז (כדברי הרמב"ם במורה שם), ויותר מזה שהוא מביא את
 הרבים להאמין בע"ז וביבלתה. ו"ח. כל שוכב עם בהמה, נ"ל
 כי גם זה היה ממנהגי ע"ז, והוא ע"ר כל מיני כלאים, שגם הם
 היו חקים לע"ז (כמו שהעיר הרמב"ם), וכן דעת דון יצחק ובעל
 העקדה, והביאו סמך ממה שאמרו רז"ל על בלעם שהיה שוכב
 עם אתונו, ולכך נכתב בין המכשפה והזוכה לאלהים אחרים,
 וידענו כי בקצת מקומות מארץ מצרים היו עובדים השעירים,
 וגם היו הנשים נרבעות להם. ו"ט. זוכה לאלהים יחרם, לא
 מצאנו לשון חרם באחר מהרוגי ב"ד, ורמב"ן אמר שיתכן שיכלול
 הכתוב הזוכה גם הזוכה שהכל יהיה לחרם; וכתרגום ירושלמי
 יתקטל בסיפא ונכסוי יתגמרון; וכן נ"ל פשוטו של מקרא, יחרם
 הוא ורכושו, וכמו שהיו עושים בעיר הנדחת, ושם נאמר (דברים
 י"ג י"ח) ולא ידבק בידך מאומה מן החרם. בלתי לה' לבדו,
 שיעורו לא תזכהו בלתי וגו'. זוכה לאלהים, כמו אין כמוך
 באלהים ה' (תהלים פ"ו ח') הכוונה שאר אלהים, אלהים אחרים,
 ומענינו הוא לַמִּד; והכותים הגיהו זוכה לאלהים אחרים. כ'. וגר
 לא תונה, ענין עושק שהחזק עושק את החלש, שיעור שאין
 רב ריבו ומחויק בירו, והוא בדברים שבממון, ככתוב וכי תמכרו
 ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו
 (ויקרא כ"ה י"ד), ולא יונו עוד נשיאי את עמי (יחזקאל מ"ה ח'),
 ולא יקח הנשיא מנחלת העם להונותם מאחותם (שם מ"ו י"ח),
 וכן ההונאה שכל"ח גם היא בממון, אלא שאומרים ג"כ אונאת
 דברים על כל מאמר המכאיב את שומעו, ופירשו (ב"מ נ"ח) לא
 תונה האמור כאן בהונאת דברים, מפני שכבר נצטוינו שלא
 להונות את אחינו בממון בפסוק וכי תמכרו ממכר וגו', אע"פ
 שאין מכאן שום ראיה לפירוש הכתוב, שהרי כמה פעמים נכפלה
 האזהרה על הגר; והנכון כמו שאמרו במשנה (שם) כשם שהונאה
 במקח וממכר כך הונאה בדברים, כלומר שעקר ההונאה היא
 במקח וממכר, אבל גם הונאת דברים היא דבר מכוער וראוי
 להזהר ממנה; והנה דבר הכתוב בהווה, כי הגר אין לו קרובים
 שיחזיקו בירו, וכמו שאמר אח"כ כל אלמנה ויתום לא תענון.
 ולא תלחצנו, כל שאר מיני לחיצה, חוץ מעשק וגזלת ממון,
 כמו למעלה (ג' ט') את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם, ושרש
 לחץ קרוב לשרש אלץ ואיץ. כי גרים הייתם בארץ מצרים, כן
 הוא בתולדת נפש האדם, שִׁיבְקָרוּ רחמיו כראותו את רעהו
 במכאוב שהרגיש הוא בעצמו לשעבר (רמב"ן), והנה זה כטעם
 ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (למטה
 כ"ג ט'), התורה עשתה סמוכין למצותיה שני דברים, והם,
 הגמול האלהי (שכר וענש), והרגשת הרחמים, אשר היא טבעית
 באדם, אלא שההרגל יכול להוסיף כחה או להמעיטו; והנה
 הרגשת הרחמים היא באמת היסוד היותר נכון ועומד לתורת

האדם ולמעלות המדות, ובלעדיה לא יעשה אדם טובה לוולתו
אם לא לתועלת עצמו; והנה התורה מצד אחד סומכת מצותיה
על ההרגשה הזאת, ומצד אחר עשתה להרגשה זאת סמובין כדי
להוסיף כחה, ולשמרה שלא תתמעט, וזה ע"י מצות הרבה,
שאינן מכוונות לעצמן, כי אם לתכלית זאת, כגון אותוואת בנו
לא תשחטו ביום אחר וזולתה. כ"א. לא תענון, כל רבים,
צווי לכלל האומה כלומר לשופטים שיעשו משפטם, ולא יניחו
לשום יחיד שיענה אלמנה ויתום בלי שיהיה נענש; ולפיכך בא
הענש על כלל האומה והרגתי אתכם בחרב. כ"ב. אם ענה
תענה אותו, דבק למטה וחרה אפי, ומאמר כי אם צעק יצעק אלי
שמע אשמע צעקתו הוא מאמר מוסגר, והטעם אל תאמר אין
לו מושיעים, כי אמנם גואלם חוק הוא יריב את ריבם אתך, כי
אני אבי יתומים ודיין אלמנות, ואם אין לו למי יצעק ולמי ישמיע
טענותיו אנכי אשמע צעקתו. כ"ג. וחרה אפי וגו', אעשה
במעשה הגואל אשר יחם לבבו לנקום דם קרובו, והיו נשיכם
אלמנות וגו', על דרך כי גרים הייתם (למעלה ד'), סמך על
הרגשת הלב, וצייר לפניהם אפשרות היות נשיהם אלמנות ובניהם
יתומים, וע"י כן יכמרו רחמיהם על היתום והאלמנה. כ"ד. אם
בסף תלוה את עמי, את ישראל כי החלואה בלא שום רבית
איננה מחוייבת לפי משפט השכל, ולכך המנהג בכל האומות
שמקבלים נשך זה מזה בשכר מה שהיה בעל הכסף יכול להשתכר
כמעותו אלמלא הלוח אותו; ואולם התורה צותה לישראל שינחגו
זה את זה לא כמשפט לבד, אלא בחסד וברחמים ובאחווה. את
העני עמך, הוא פירוש דקודם, לא אמרתי אלא לעני הלוח
מפני דוחקו, לא לעשיר הלוח לעשות סחורה ולהשתכר. עמך,
מקרב אחיך. לא תהיה לו כנושה, אם לא יוכל לשלם למועד
הקצוב, ויבקש ממך שתאריך לו הזמן, אל תעשה כדרך הנושים
שאינם מאריכים הזמן אלא ברבית (וביוצא בזה כתב רשב"ם,
לא תשימון עליו נשך, למען הרחיב את זמנו), נשא כל ערבי
ענינו האריך הזמן ללוח (ראו), ואח"כ הושאל על כל מלוח,
ואח"כ קראו נשי גם לחוב עצמו, כגון ושלמי את נשיך (מ"ב ד' ז');
ופירש ואמר לא תשימון עליו נשך, ואמר תשימון ל' רבים, לכלל
האומה כלומר לב"ד, שלא יניחו את המלוח לתבוע ממנו נשך.
נשך, ע"ש שנושך, וכן Lucanus אמר (l. 171.) usura vorax (געו').
כ"ה. שלמת רעך, השמלה היא כסות מרובעת שמתכסים בה
ביום, ובלילה מתכסים בה על המטה, ובן מנחג קצת ערביים עד
היום (ראו). תשיבנו, חוזר לחכול, שהוא בכח הפועל הכול
תחכול (ראב"ע); והנה לא הזכיר הכתוב שיחזור ויטלנה בכקר,
ונראה לפי הפשט כי אחר שהוא עני כ"כ שאין לו מה יתן במשכון
רק שמלתו, התירה התורה לקחת ממנו שמלתו לפי שעה, להבוותו
ברבים, כדי שישלם חובו, ואם בכל זאת לא ישלם, האמינותו
התורה שאין ירו משגת לשלם, וחייבה את הנושה להשיב לו

המשכון, ולהרפות ידיו ממנו. וזה אמנם בחובל, שהוא הלוקח משכון בחזקה, כי כל ל' הכלה אינו משכון הניתן ברצון כשעת הלואה, אך הוא מה שלוקחים מן הלנה כשמגיע הזמן, ואינו פורע (עיי' רש"י), אבל אם הלנה נותן משכון כשעת הלואה, אינו בדין זה, כי כבר גלה דעתו (כדברי רלב"ג) שאפשר לו לעמוד בזולת הכסות ההוא. ורו"ל אמרו (במכילתא) ממשכנין כסות יום בלילה ובסות לילה כיום, ומחזירין כסות יום ביום וכסות לילה בלילה; הקלו על המלוה, כדי שלא לנעול דלת בפני לוויין. ומכל מקום מה הועיל המלוה מאחר שהוא צריך להחזיר המשכון בכל יום? השיב רבנו סעדיה כי לקחת המשכון תועיל לו כדי שלא ילך הלווה וילווה מעות מאיש אחר ויתן לו המשכון, ותלמידי מוהר"ר שש"א אומר כי הלווה בהיותו מוכרח ללכת בכל ערב או בכל בקר לקחת שמלתו, ישתדל לשלם חובו. כ"ו. כי היא כסותו לכדה וגו', הכל לעורר החמלה, לעשות לפני משורת הדין. כ"ז. אלהים לא תקלל וגו', לשון קללה תחלת הנחתו על המקלל אדם בפניו, כי זה יהיה קלון ובוזי אל המקולל; ולשון ארירה נופל על המקלל חברו שלא בפניו ואומר ארור פלוני, וכשואמר ארור אתה או יקרא מקלל (תלמידי יוסף שבתי באזויכי); אמר באברהם ומקללך אאר (כראשית י"ב ג'), מי שיקלל או יקלל את אברהם בפניו, ה' יגזור עליו ארירה שלא בפניו, כי לא יתגלה ה' אל הרשע ההוא לומר לו ארור אתה; והנה כל מקום שנוכר פעל ארר הוא קללה שלא בפניו, כגון ארו מרוו ארו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה', וכן לכה נא ארה לי את העם הזה, ואשר תאר יואר, ואעפ"י שבלעם היה רואה את ישראל כשהיה עומד לקללם, מכל מקום הם לא היו רואים אותו ולא שומעים את דבריו, ולא היה מגיע אליהם קלון ובושת אם היה מקלל אותם; אמנם אח"כ בדרך העברה, אמרו ל' קללה גם על הארירה שלא בפניו, ואמרו על בלעם לקללך (דברים כ"ג ה'), לקלל אתכם (יהושע כ"ד ט'), לקללו (נחמיה י"ג ב'), וכן ויקללו את אבימלך (שופטים ט' כ"ז), ויקלל את יומו (איוב ג' א'), ובקרבם יקללו (תהלים ס"ב ה'), גם במדעך מלך אל תקלל וגו' (קהלת י' ב); והנה בנשיא אמר לא תאור, כי רחוק הוא שיויד איש לקללו בפניו, וכשופטים אמר לא תקלל, שהוא לשון כולל כל מיני קללה וגדוף, בין בפניו בין שלא בפניו. ונשיא בעמד, כל מין נשיא, אף נשיא שבת, כי גם השבת יקרא עם, ורו"ל עשו אלהים לא תקלל אוהרה לברכת השם ולקללת הדיין; ואין ספק כי ברכת השם היא באה בק"ו מקללת הדיינים, כי אין גדולת הדיינים אלא מפני שהם עומדים על המשפט שהוא לאלהים, ודבריהם כדברי אלהים, ולפיכך נקראו בשם אלהים, והנה אוהרת קללת הדיין יש ככללה בק"ו בכרכת השם, (גם כי לרעת רו"ל אוהרה מן הדין, כלומר בק"ו, אינה אוהרה) וידידיה האלכסנדרי ויוסף פלאויס פירשו אלהי העמים לא תקלל, ואין זה אלא להחניף לאומות.

כ"ח. מלאתך ודמעך, מענינו הוא למר, כי אמר אחריו בכור
 בניך תתן לי, גם כן תעשה לשורך לצאנך, שמדבר בכבוד, אף
 כאן מדבר בתרומת ראשית התבואה החדשה והיא לכהן, כמו
 הבכור שפדיונו לכהן, וכן בכור הבהמה נאכל לכהנים; ונראין
 דברי ר' סעדיה שהמלאה כוללת תבואת הדגן (כלשון פן תקרש
 המלאה הורע אשר תורע (דברים כ"ב ט') גם התירוש כלשון
 וכמלאה מן היקב (במדבר י"ח כ"ז), והדמע הוא היצהר שהוא
 יורד טיפין טיפין כמו הדמעה. כ"ט. כן תעשה לשורך לצאנך,
 שתקדש מהם הבכורות. ביום השמיני תתנו לי, במדבר היו
 יכולים להקריבו בו ביום, אבל משבאו לארץ לא היה אפשר
 תמיד להעלותו לירושלים ביום השמיני דוקא, לפיכך פירשו
 במכלתא מיום השמיני ולהלן (תלמידי דור חי אשכנזי). ל'. ואנשי
 קדש תהיון לי, שלא תאכלו דבר טמא, כגון טרפה, וכן כתוב
 לא תאכלו כל נבלה וכו' כי עם קדוש אתה לה' אלהיך (דברים
 י"ד כ"א) (רשב"ם) וכן הוא אומר אל תשקצו את נפשותיכם בכל
 השרץ השורץ וגו' והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני
 (ויקרא י"א ט"ג ט"ד) (רמב"ן). ובשר בשדה טרפה, נ"ל שיעורו
 בשר הנמצא בשדה, כלומר טרפה שטרפה חיה את הבהמה
 ונשאר ממנה איברים על פני השדה, וטעם האיסור לדעת ר'
 משה הכהן (הביאו ראב"ע) ורמב"ם (מורה ח"ג פ' מ"ח) ורלב"ג
 הוא מפני שהוא מוזן רע; ודון יצחק (כשיטת רמב"ן) שהוא
 מוליד מזג רע ומושחת; ונ"ל כי אכילת המאכלות הפחותים,
 כגון בשר הנשאר ממה שטרפה החיה, וכן אכילת הנבלה והשרצים,
 לא תפגור מתכונה נפשית פחותה ושפלה, ואדם האוכל מאכלות
 כאלה שלא על דרך ההכרח, הוא אדם פחות וגרוע, הבלתי
 מרגיש במעלת האדם, והוא קרוב לנפול בכל מיני פחיתויות
 ומעשים רעים; ובהפך אדם המכיר מעלתו איננו קרוב כ"כ
 להתגאל במעשים מכוערים; ועל הכוונה הזאת נ"ל שצוה התורה
 להיותנו אנשי קדש, ושלא נשקץ נפשותינו במאכלים הגרועים,
 ולכך הוסיפה לכלב תשליכון אותו, כלומר אל תשוה עצמך
 לכלב, כי הטרפה והנבלה הן מאכל הכלב, לא מאכל אדם;
 וביותר היתה התורה צריכה לרומם את נפש בני ישראל, כי עד
 אותה שעה היו בתכלית השפלות והשעבוד, ואין ספק כי גם
 מעלת נפשם ירדה מטה מטה. ועוד כי היה מכוונת התורה ג"כ
 להכדיל את ישראל משאר אומות, לכלתי ילמדו ממעשיהם,
 והנה היתה צריכה לרשום בלבם רוממות מעלתם על שאר גוים,
 כדי שלא יתערבו בהם, ואיסור המאכלות הגרועים גם הוא מועיל
 לזה, ולפיכך קראה התורה להתרחקות ממאכלות כאלה, קדושה;
 וְתִלְקָה הַדָּבָר בַּהֲיֹתָנוּ אֲנָשֵׁי קֹדֶשׁ, ועם קדוש, הכל לרומם נפש
 ישראל ולהרחיקם ע"י זה מהתערב בגוים ומהכשל בפחיתויות.

כ"ג, א' לא תשא שמע שוא, לא תוציא מפיך שמועת שקר
 להוציא דבה (ראב"ע) עיין למעלה (כ"ז) אל

תשת ירך עם רשע, הטוען את חברו תביעת שקר (רש"י), ומפני
 שענין לא תשא שמע שוא נכלל בצד מה באיסור לא תענה
 ברעך עד שקר, עשו ממנו רז"ל אוהרה למקבל לשון הרע,
 ולדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין חברו.
 ב'. לא תהיה אחרי רבים לרעות, נראה שמדבר בעדות כמו
 שהוא הענין במקרא הקודם ובסוף המקרא הזה ולא תענה על
 ריב, אלא שסוף הכתוב הוא במקום ריב, ותחלתו שלא במקום
 ריב, כגון להעיד על ראובן שחלל שבת, ובוה אמר לרעות,
 כי במקום ריב מה שהוא רע לזה הוא טוב לזה, אבל להעיד
 על ראובן שחטא, והוא לא חטא, אין בזה שום טוב אלא רע.
 ולא תענה על ריב וגו', לא תעיד עדות שקר לענין מריבה,
 בנטותך אחרי רבים המעידים, וזה כדי להטות משפט להרשיע
 צדיק ולהצדיק רשע (ראב"ע); ואפילו אין אתה יודע שהוא שקר
 אלא שאתה לא ראית, אין לך לסמוך על רבים המעידים, ולהעיד
 מה שלא ראית, כי אולי תצא מזה הטיית משפט (תלמידי מוה"ר
 שמואל שלמה אולפער). ואם תאמר והלא כיון שכבר יש שם
 רבים המעידים, תוספת עד אחד לא תיטיב ולא תזיק, הנה
 יתכן שזה הנוסף אם הוא בחוקת כשרות, יגרום לדיינים שלא
 ירכו בחקירות ובדיקות כל כך כמו שהיו מרבים אם לא היו שם
 אלא העדים האחרים. לנטות, להטות, לשון הנופל על הלשון
 כשתי הוראות שונות, על דרך כי יבער איש שדה או כרם ושלה
 את בעירה (למעלה כ"ב ד'); ודרשת רז"ל אחרי רבים להטות שמצוה
 לפסוק הדין אחרי הרוב (וכתרגומו) אסמכתא היא, ואין ספק כי אין
 דרך לפסוק הדין אלא על פי הרוב, כי רחוק הוא שתהיה דעת כלם
 שוה; אמנם המקרא הזה אינו מדבר בשופטים, אלא ביחיד הכא להעיד.
 ורש"י ז"ל עזב דרשת רז"ל ובקש לישב המקרא על פי פשוטו, אלא
 שפירשגם הוא הכתוב כדיין ולא בעד. ולכאורה ישלתמוה עליו הרבה
 איך חשב שאם הגדון ישאל את הדיין על משפטו אין לדיין לענותו
 דבר הנוטה אחרי הרבים החולקים עליו, אלא יאמר לו הדין לפי מה
 שהוא לפי דעתו — והלא זה דבר הגורם תקלות הרבה, והלכה
 רווחת היא במשנה (סנהדרין פ' ג') ומנין לכשיצא אחד מן
 הדיינים לא יאמר אני מוכה וחברי מחייבים, אבל מה אעשה
 שחברי רבו עלי, על זה נאמר הולך רכיל מגלה סוד, ויותר יש
 לתמוה על בעל הסמ"ג שבלאוין קצ"ה וקצ"ו העתיק דברי רש"י
 אלה ולא העיר עליהם דבר, וכן הר"אם ואחרים לא העירו על
 זה כלום, וכוה"ר מרדכי מורטארה אומר כי המשנה מדברת
 בסתם דיינים, כלומר בכשרים, שאין בוונתם להטות משפט, אלא
 מזכים ומחייבים כפי מה שהוא האמת והישר לפי ראות עיניהם,
 אבל רש"י מדבר בדיינים רשעים, כמו שאמר אם ראית רשעים
 מטים משפט. ותלמידי משה הלוי עהרענרייך מעיר בראדי אומר
 כי לדעת רש"י אין הפסוק כלו אוהרה לאדם אחד, אלא לשני
 בני אדם, לא תהיה אחרי רבים לרעות היא אוהרה לדין שכאו

בעלי הדין לפניו, וחבריו רוצים להטות משפט, ולא תענה על ריב היא אזהרה לחכם אחר שאינו דיין או שאינו באותו ב"ד אלא בכ"ד אחר, וכוונת רש"י שאם הנדון היוצא מב"ד חייב יבא אצל חכם אחר ושאלהו על אותו המשפט ששפטוהו אותם הדיינים, אין לו לשאת להם פנים, אלא יאמר את המשפט כאשר הוא. ג. לא תהדר בריבו, שרש הדר בארמית ענינו חזרה לאחור, וכן בל' רומי vereor קרוב לשרש vector, והכוונה אל תהיה חדר ונרתע לאחוריק מלחיבו ברינו, אם הוא חייב והנה התורה משתדלת לחוק הרגשת החמלה והחנינה ביחידים, ואסרה אותה בשופטים, והטעם כי היחיד נותן משלו, והשופט נותן משל אחרים. ד' השב תשיבנו לו, לא תתעלם ממנו ותניחהו על הדרך, אלא אע"פ שהבעלים אויביך תאספיהו אליך ותשלחהו לבעליו. והנה למעלה הזכיר ענינים שבהם האהבה מקלקלת השורה, אל תשת ירך, לא תהיה אחרי רבים וגו' ודל לא תהדר, ועכשיו מוסיף ענינים שהשנאה מקלקלת השורה, והם כי תפגע וכי תראה, ואח"כ הוסיף לא תטה משפט אביונך, כי הכוין הדבק באכיון קרוב הוא לקלקל השורה. ה. חמור שונאך, כאן אמר שונא ולמעלה אויב, כי אויב קשה משונא, ואולי היה ירא להתקרב אל אויבו שמא יהרגו, לפיכך לא הייבתו התורה אלא בהשבת אכרתו שאינו צריך להתקרב אליו, כי יוכל לשלוח לו האברה ע"י אחרים; אבל בשונא צותה לתתקרב אליו ולהתחבר עמו כפריקת משא בהמתו, ואולי ע"י כך שונאו ישלים אתו. מעוזב לו עוזב תעזוב עמו: ל' הנופל על הלשון, בהוראות מתחלפות, דוגמות כי יבער איש וגו' (למעלה כ"ד). מעוזב לו, ענינו להניח לו שיעשה בלי שתעזרהו; עוזב תעזוב עמו, תפרוק המשא מעל חכהמה, באופן שיפול המשא לארץ והכהמה תנוח מעט מיגיעה (ראב"ע ורמב"מ). ו'. לא תטה וגו', זה הפך לא תהדר, והכוונה הזוהר שלא תחייבהו בדינו להיותו בלתי חשוב בעיניך מפני דלותו. ז. מדבר שקר תרחק, אזהרה לדיין שיהיה מפקח תמיד מלטעות בדין, ויהשוב בלבו כי טוב שישקח החייב משיחייב הזכאי. כי לא אצדיק דשע, כי כבר הדכה שלוחים יש לי להמית החייב. ח'. ושחר לא תקח, אפילו שלא בכוונה להטות משפט. ויסלף דברי צדיקים, יגרום לצדיקים שיהיו דבריהם מחולפים, כלומר שיעוותו המשפט. ט'. וגר לא תלחץ, מדבר עם הדיין, ואחר שהזהיר על עוות הדין הנמשך מפני קירוב דעת, הזהיר על עוות הדין הנמשך מפני ריחוק דעת כי לב האזרח (ובפרט בימי קדם) רחוק ולא קרוב אל הגר הבא מארץ אחרת. ובפרט כי על הרוב לא היה עשיר, ולא היה יכול לקרב אליו דעת האזרח בכתנות, ועיין שו"ת הוות יאיר ריש דף קכ"ו. י'. ושש שנים וגו', אחרי שהשלים עניני המשפטים הזכיר מצות התלויות בחנינה וחסד שהם לפניו משורת הדין, והנה בשמטה אמר ואכלו אביוני עמך, ובשבת אמר וינפש בן

אמתך והגר, וצוה ג"כ על החמלה על בעלי חיים, באמרו
 ויתרם תאכל חית השרה, ולמען ינוח שורך וחמורך. י"א. תשמטנה,
 שלא תעבוד את האדמה. ונטשתה, שתעזוב תבואתה היוצאת
 מאליה (רשב"ם). י"ב. בן אמתך, יליד בית הנוולר בעבדות,
 והוא הפחות והנכזה שבעבדים, כי הוא עבד מלידה ומכסף,
 וגם עליו ראוי לך להיות מרחם. י"ג. וככל אשר אמרתי אליכם
 תשמרו וגו', אחר שהשלים המצות שבין אדם לחבירו חזר למצות
 שבין אדם למקום, וסיים כמה שפתח למעלה בסוף פ' יתרו (כ' כ');
 והנה שם הזהיר על עשיית הצלמים, וצוה על עשיית מזבח
 לכבודו ית', ואח"כ הזכיר המשפטים שבין אדם לחברו, ועתה
 חזר להזהיר על ענין האלילים ולצוות על כבודו ית', והנה אמר
 וככל אשר אמרתי אליכם תשמרו, והכוונה על לא תעשון אתי
 אלהי כסף ואלהי זהב וכו' וכו' עד סוף הפרשה, ועוד אני מצוה
 אתכם שלא תזכירו שם אלהים אחרים לתהלה ולתפארת, על
 דרך שאמר בשמו ית' (שם כ"א) ככל המקום אשר אזכיר את
 שמי, ועיין מה שכתבתי שם; והוסיף לא ישמע על פיך, והוא
 כמשמעו לא יהיה שם האלילים נשמע על פיך כלומר אפילו
 לפדקים ודרך עראי, אך לעולם הדבר למד מענינו שאין האיסור
 אלא להזכיר דרך כבוד לתהלה ולתפארת, או דרך תפלה ותחנה,
 ולא שתהיה הזכרת שם האלילים אסורה בהחלט, כי הנה משה
 אמר כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור. י"ד. רגלים,
 כמו פעמים, כי גם פעם ענינו רגל, כמו מה יפו פעמיך כנעלים
 (שיר השירים ז' ב'). ט"ו. חדש האביב, עיין פירושי למעלה
 י"ג ד'. ולא יראו פני ריקם, לא יהיו פני נראים, לא תבאו
 לראות את פני בידים ריקניות, הביאה לבית ה' נקראת ראיית
 פני ה', עיין פירושי בישעיה א' י"ב. וטעם המצוה הזאת כי
 העולות המוכאות כחגים מגדילות בעיני העם ענין חג והאל
 הנעבד, והשלמים הקרבים בהם מרבים השלום והאהבה בין אנשי
 הקהל. ט"ז. כאספך את מעשיך, גם התבואה הנוולדת מעבודת
 האדם נקראת מעשהו, כי היוצא מז הפעולה מכונה בשם פעולה,
 וכן שמר הפעולה נקרא פעל ופעלה, כמו ופעלו לא יתן לו
 (ירמיה כ"ב י"א) הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעיה מ' י').
 י"ז. שלש פעמים וגו', כלל שאחר פרט, והוסיף שהמצוה בזכרים,
 והוסיף ג"כ שהוא על דרך שהארים הולך לראות את אדונו
 בעל השרה, וזה כדי שיתרשם בלבכם כי לה' הארץ, ומירו היא
 להם. אל פני, בקצת ספרים כתוב את פני, ועיין מה שכתבתי
 בישעיה א' י"ב. י"ה. דם זבחי, הוא קרבן פסח, ולמטה (ל"ד
 כ"ה) ולא ילין לבקר זבח חג הפסח; והנה לא תזבח על חמץ
 דם זבחי אזהרה שיהיה החמץ מבוער קודם שחיטת הפסח, וזה
 כדי שיעשו הקרבן מוכנים ומקודשים לחג, לא דרך עראי; והכל
 להגדיל ענין החג אצל העם. ולא ילין חלב חגי עד בקר,
 שלא יתעצלו בשריפת חלבי הפסח, ואע"פי שהפסחים מרובים

לא ישאירו קצת מן החלבים עד הבקר, אלא יהיה מה שהוא מאכל גבוה נאכל באותו לילה שהבשר נאכל להריוט, שאל"כ נמצא כי קצת מישראל אכל את פסחו קודם שיאכל המזבח את הלבו, והוא זלוול כלפי מעלה דומה למעשה בני עלי. לא תזבח דם זבחי, יקשה איך יפול ל' זביחה על הדם, ונ"ל כי שרש זבח נגזר מן זוכ. ומעם זביחה הגרת הדם; וכן שרש שחט נ"ל נגזר מן שחט כפי"ן שענינו מצוי והוצאת המשקת הנכלע בנוף, כמו ואשחט את הענבים (בראשית מ' י"א), וכן רוב דיני השחיטה המכוון בהם הוצאת הדם. ו"ל. ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בחלב אמו, מאמרן הדעת נ"ל שהיה מנהג קצת העמים או קצת אנשים גם מבני ישראל להקריב בכורות צאנם מבושלים בחלב אמם כי כמו שנותנים לכהן ראשית הגז כן יתכן שיהיה טוב וראוי להקריב ראשית החלב, והנה היו שוחטים הככור והיו מבשלים אותו בחלב אמו, והיו מאכילים אותו לכהנים (או היו נותנים לו הככור והחלב והוא היה מבשלם יחד ואוכלם, ואם תרצה אמור שהיו מבשלים ושורפים הכל על המזבח), ועל ידי כן היו נותנים לגבוה ראשית הנולדים וראשית החלב יחד, לפיכך אחר שהזכיר ראשית בכורי אדמה הזכיר ג"כ בשול הגדי בחלב אמו, ויובן ג"כ למה הזכיר הבשול ולא האכילה, כי הבשול הוא העקר ולא האכילה, ואם אין בשול אין אכילה. ואמנם הטעם למה נאסר המנהג הזה אע"פ שהכוונה בו לשם שמים הוא (כדעת רשכ"ם וראב"ע ויוחנן דור מיכאעלים) מפני שיש בזה אכזריות לב לבשל הכן בחלב האם, והוא על דרך אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחר, גם לא תקח האם על הבנים. ואע"פ שאחר ששחיטת הגדי מותרת מה איכפת לו ולאמו באיזה משקה יבושל? מכל מקום המעשה הזה מקנה תכונה רעה בנפש האדם העושה והרואה. הגע בעצמך שיהיה אדם עושה עצמות אביו תרוודות, וגלגלתו קערה, ויאכל בהמה אע"פ שאין זה מוזק לאביו המת, אע"פ כי מדת אכזריות היא, והמעשה הזה מפסיד מדת החמלה והחנינה בו וברואיו. וקצת מן הקראים פירשו לא תניה לגדי הככור שיתבשל ויגדל בחלב אמו, אלא ביום השמיני תתנו לו. אמנם (כאשר העיר ראב"ע) אם מצאנו שרש בשל כבשול התכוואות שחום השמש מבשיל אותן כאלו הוא אש, לא מצאנוהו כגדול בעלי חיים שאין גדולם על ידי חום. כ' הנה אנכי שולח מלאך לפניך, הקדמונים פירשו מלאך רוחני, והערדער וראו' פירשו עמוד האש והענן, ולא יובן לפי זה מאמר ושמע בקולו; ונ"ל כדעת רלב"ג שהמלאך הוא נביא, והוא משה, ולפי שחטאו ונתעבבו במדבר לא הביאם הוא אל הארץ, ומלא יהושע את מקומו. כ"א. כי לא ישא לפשעכם, אע"פ שהוא ענין וסכלן, אין הסליחה בידו, ואם תקניטוהו אני אענוש אתכם, כי חייבים אתם לשמוע בקולו מפני ששמי בקרבן, ומאתי כל דכריו. שמי, אלהותי, על דרך הנה שם ה' בא ממרחק (ישעיה ל' כ"ז).

כו שמי בקרבנו, מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי בקרבנו
 (רש"י), והוא נגד הטעמים, ולפי מה שפירשתי יתכן גם לפי הטעמים,
 כ"ב. אשר אדבר, כי כל דבריו דברי הם. כ"ג. מלאכי, הנביא
 כמו למעלה, והנה לא אמר שהמלאך ישמיד האומות, אבל אמר
 והכחדתיו. כ"ד. לא תשתחוה וגו', כיון שהזכיר ביאתם אצל
 האומות עכו"ם, הוהיר שלא ילמדו ממעשיהם. כ"ז. והמתי,
 עיין פירושי לישעיה כ"ח כ"ז. רש"י ז"ל אחר שהשכיל מאד לפרש
 דקדוק והמותי טעה במלת ונתתי כאמרו שהיה צריך שלשה תו"ן,
 שתיים ליסוד כמו כיום תת, מתת אלהים היא, והשלישית לשמוש,
 עכ"ל; כי אמנם הדגש במלת ונתתי הוא במקום נו"ן לא במקום
 תו"ן, ובמלת תת אין התו"ן האחרונה מן השרש, אלא נוספת כמו
 געת מן נגע, ומלת מתת אלהים היא במקום מתנת (*). ל. עד אשר
 תפרה ונחלת את הארץ, שרש נחל ענינן האחיזה בחלק מן הירושה
 המגיעה לכל אחד מן האחים, והנה אמר כשתוליד בנים ובני בנים
 תוכלו להאחו איש איש בחלק בלי שתהיה הארץ שממה. ושרש
 נחל נגזר מן חול, מלשון יחולו על ראש יואב, על ראש רשעים
 יחול, ונאמר על מי שנאחו בנחלתו ומחויק בה (תלמידי מוהר"ר
 דוד חנניה ויטרבי). ובכבורי העתים אמרתי שהמלה נגזרת משרש
 חלק, והנני מבטל דברי ל"א. ועד ים פלשתים, הוא הנקרא
 Mare Mediterraneum עד הנהר, הוא נהר פרת. וזה כמה
 שנשבע לאברהם בכרית בין הכתרים (כראשית ט"ו י"ח). וגרשתמו,
 אני אתנם בידיכם, ואתם עשו את שלכם, וגרשו אותם ולא תכרתו
 להם ברית. והנה נתן להם גבולים טבעיים, הים והמדבר והנהר,
 כדי שיהיו מופרשים מכל האומות עכו"ם, לא היו מקיימים ביניהם
 אנשי הנכר היו עומדים בארצם לבטח כל ימי עולם, אך הם מרו
 את דברו. וסוף סוף כל מה שהיה איננו אלא מה שעלה במחשבה
 ית', כי ע"י כן מלאה הארץ דעה את ה'. ל"ב. ולאלהיהם
 ברית, שאם תכרות להם ברית על כרחך תכרות ברית גם
 לאלהיהם, כי תצטרך להניח להם שיקיימו אותם, כי אמנם
 להכריח אדם לעווב יראתו אשר גדל בה לא יתכן. ל"ג. כי יהיה
 לך למוקש, העם שאמר עליהם כלשון יחיד אגרשנו מפניך, אותו
 העם יהיה לך למוקש אם ישב בארצך.

(*) דברי רש"י צוה נכונים, ולא עשה כלעת הרב הכותב, כי לפי דעת רש"י גם השורש
 נחת, וכן מציא גם הרב ר' אלי' בחור ז"ל בפירושו ל"מ מהלך ל"מ קמחי
 (ע"ם בחסרי הקצוות לבנין הקל); גם מלת מתת איננו כלעת הרב כמו מתנת, כי
 הוא מעיין אחר וכן כתב הרד"ק בשרשיו בסוף שורש נתן, אחר שהציא שם איש
 כמתנת ידו, כתב ומענין אחר, ואתנה לך מתת, מתת אלהים היא; וע' גם
 דברי הראב"ע במחזיקים בסוף דבריו על המצולעים.

מאמר נכבד על ד' פסוקים בבראשית ב', י"ח — כ"א, מאת הרב מהו' יצחק שמואל ריגיוו נ"ל.

כבר העירו המפרשים על השנוי הנמצא בפרשת בראשית בין בריאת הנקבה למין האנושי ובין בריאת הנקבות לשאר בעלי חיים, וזה כי באלה האחרונים לא נזכר רק בדרך כלל שנבראו למיניהם. לכן הדעת נותנת כי כאותו רגע עצמו שנבראו הזכרים לנפש היה במים ובארץ נבראו גם נקבותיהם עמהם, כמו שיוכרח לקיום המין, אבל בכריאת האדם אין הדבר כן, כי תחלה ספרה התורה בריאת הזכר לבדו, ואחרי כן בא ספור יצירת האשה מאחת מצלעותיו, ונתנה טעם נכבד ליצירה זו במאמר לא טוב היות האדם לבדו, כלומר מאחר שהאדם הוא מדיני כטבעו וכחות נפשו לא תשתלמנה כראוי כל עוד שהוא יחידי (*), לכן אין די להמציא לו אשה לקיום המין, אבל צריך שתהיה לו הנקבה עזר כנגדו, ולכן אינו נכון לברוא המין האנושי זכר ונקבה יחד כמו בשאר הבהמות, אבל ראוי לעשות הכדל ביניהם כדי שיכיר האדם כי אשתו צריכה להיות לו עזר כנגדו, ומליצה זו כוללת כל הענינים הגופניים והרוחניים שבהם אשתו של אדם עוזרתו להשיג מבוקשו התכליתי שהוא נצחון הנפש על הבשר. כי הנה מלבד העבודות המוטלות על האשה, כגון הכנת צרכי הבית ויניקת הבנים וחנוכס ושימוש בעלה, שבכולן תהיה עזר כנגד האיש להקל מעליו טורה העסק בענינים החמריים, הנה גם להישרת תקון המדות ולהטות לבבו אל דרך טובה ולהמתיק שני חייו תהיה לו לעזר ותתמכה בימינה ותשביעהו שובע שמחות ותגלהו להצלחתו: והנסיון יורה כי האשה אם תתנהג במישרים תוכל לעזור את בעלה בכל אלה, כי היא תשקיט אש תאוותיו החמריות בהמציא לו דרך למלאות חפצו בשעור הראוי עד יהיה לבו שקט ופנוי לחשוב מחשבות אלהיות, היא תשמחהו בחברתה לבלתי יפול במצב העצבות אם תעבור עליו רוח רעה

(*) מדרכי החכמה העליונה להשיקף בדבור אחד אל כוונת מתחלפות וללמד לימודים רבים, אף כאן מסוק לא טוב היות האדם לבדו צא ללמדנו עוד, כי אותם האנשים המרחיקים נדוד מכל עיר מושב ונותרים לדור כל ימי חייהם צראשי ההרים או צמדנות ודבר אין להם עם אדם ונקראים לכן צודדים [איינזידלער] עושים הם מן הדך ביטרה ומעולם לא ישיגו תכליתם הצהודקות כי התורה נווחה נעדם לא טוב היות האדם לבדו, לפיכך לא תמצא צאומתנו מי שעשה כן מעולם, אע"פ שהיו צינינו כמה צחירי יה קדושים נפלאים וחסידים עליונים כנציאים ואבות העולם נוחי עדן: גם למדנו מזה כי בדרך כלל אין טוב לאדם להשאר יחידי כל ימי חייו צלא אשה, אם לא ימנעוהו טעמי הצריחות או חסרון האמצעיים או שאר טעמים מושגלים מלישא אשה, ולכן אותם האנשים אשר מנצ'י שום טעם צותרים לצלות כל ימיהם צלא אשה וחושנים להשיג צזה שלמות יתרה טועים הם ג"כ כי מנצ' גלמוד כזה הנקרא [caelibatus] מתנגד לטבע האדם ומציאו לפעמים למרון גדר תאוותיו בדרך צלתי מותר גם יטול ממנו הנחמה היותר גדולה לאדם להשאיר אחרי מותו צרכה צארן צזרעו המורגל צצרחות צדקה וחסד, גם לא יכיר עובט רחמי האצ על צביו, וישאר נעדר האמצעיים להשיג שלמותו, ונגד אנשים כאלה גם כן אמרה התורה לא טוב היות האדם לבדו, לכן על קדמונינו הקדושים צצרו להיות נשואי אשה, ולא נוכר כיוצא מן הכלל רק צן עצי.

ותנכר בו המרה השחורה [מעלמלמלי], היא תשביח שאון גלי חמתו בטוב תארה ובנועם קולה ובמתק טבעה אם יהיה נוח לבעוס, היא תקל מעליו כוכר משא הצרות אם חצי הזמן נחתו בו, כי ישפוך את נפשו לפניו ויתיעץ עמה למצוא תרופה למחלתו, היא הסערנו על ערש דוי אם יפול למשכב ותמתיק לו שארית ימי חייו: בכל אלה והרומה לזה תהיה האשה עזר לאדם, מה שאין כן בשאר בעלי חיים בלתי מדברים, כי אין התחכרות והצטרפות בין זכרים ונקבות שבהם זולתי ברגע אחד ורק לתכלית חמרי לקיום המין, ובלי הבחנה כלל בין נקבה לנקבה ובין זכר לזכר, עד שהנולד לא ידע מי הולידו והמוליד לא ידע מה הוליד ובאמצעות מי הוליד, ואין ביניהם קשר המשפחה ולא קרבה ואחווה ולא עזר ותועלת זה מזה, ובל זה לפי שאין לבהמות צורך החברה בין אישי המין, אלא כל יחיד שבהם פונה לדרכו ומבקש טרף לנפשו ואין לו רעות עם שאר אישי מינו, כי התכלית שבעבורו נבראו לא יושג בהתחכרות כולם יחד, אלא כל בריה בפני עצמה תשיג תכליתה בלי עזר זולתה, רק האדם נכדל מהם במה שאין טוב לו להיות לבדו, ולכן צריך שיקבל עזר מן האשה הנוצרת כנגדו; הנה כל היסודות הנאמנות האלו הודיעה התורה במליצה קצרה ויקרה מאד לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו.

והנה לא לחנם הפסיקה התורה בין פסוק י"ח לפסוק כ"א בספור קריאת שמות לכל הית השרה ולכל עוף השמים, תחת שהיה נראה נכון לחבר יחד מאמר לא טוב היות וגו' עם מאמר ויפל וגו', אך טעם הפסקה זו הוא כי יש הצטרפות גדולה בין קריאת שמות לחיות ובין יצירת האשה, ולכן אחרי שאמר האל לא טוב היות וגו' רצה להביא כל החיות לפני האדם לראות מה יקרא להם כדי שעל ידי כן יכיר האדם עצמו מה ששפטה עליו החכמה העליונה כי לא טוב לו להיות לבדו ובי הוא צריך אל עזר כנגדו, וזה יוכן אם נבאר תחלה מהו הנרצה בקריאת שמות לחיות ולבהמות, ונאמר שבלי ספק יש במליצה זו ענין יותר נכבד ממה שנחשוב בה בהשקפה ראשונה, כי לולי כן אם היה הפועל הזה רק דבר הסכמי הנה היה יכול האדם לקרוא לשור חמור ולשה כלב וכדומה, ואז יהיה מעשה בלי שום תכלית ותועלת, לזה יתכן כי מלבד הטעם שזכרו המפרשים שהוא להורות יתרון מעלת האדם על שאר הבעלי חיים (כי האדון יקרא שם למשרתיו, ודומה לזה פסוק לכולם בשם יקרא) יש עוד בהוראת מליצה זו ענין קביעות המדרגה כשיעור מוגבל, רצוני לומר כי הקורא שם לדבר אחד הוא קובע לו תשמיש מיוחד וכוה מכדילו מדברים אחרים, כאומר דבר פלוני הוא טוב למעשה פלוני ולכן ראוי להקרא כך וכך (*), והנה קרא הכורא ית' בתחלת הכריאה לאור

(*) מן הטעם הזה אנו רואים כי צהשמות תעודת איש אחד ממה שהיה קודם לכן הקפידה התורה לשנות גם את שמו, כמו אברהם אברהם, יעקב ישראל, הושע יהושע וזולתם, כי קריאת השם יורה על תעודת הדבר ופקדתו.

יום ולהקיע שמים וליבשה ארץ והכונה כזה להנכילם שלא ישנו את תפקידם אלא יפעלו תמיד תוך הנכולות שקצב להם, ולכן נתן לכל אחד מהם שם מיוחד בו יובדל מזולתו להורות שיהיה נבדל גם בפעולותיו, וכן עתה הביא לפני האדם (שהוא הארון לכל יצורי מטה) החיות והבהמות כדי שיתכונן בתכניתם וקומתם וכנין אברייהם וישפוט מזה לפי ראות עיניו לאיזה מעשה יוכשרו, ולפי שנוי מעשיהם יקראם גם בשמות משונים זה מזה, גם כשיראה בהם זכר דומה לנקבה ישפוט כי זה ראוי להתחבר עם זו וזה עם זו, אבל לא ימצא בהם מי שיוכשר להיות לו עור כנגדו, ולבסוף יכיר כשתבא לפניו אשה נבנית כתארו וכתכניתו שהיא כאמת דאוייה להיות לו עור כנגדו, וזה פי' סוף הכתוב ולאדם לא מצא עור כנגדו, כי נושא המאמר הוא האדם עצמו, ופירושו כך, אך לו לעצמו כמה שהוא אדם לא מצא עור.

ועתה אחרי התעוררות הנולד באדם לבקש לו עור ולא מצא בא הכתוב לספר כי הבורא ית' מלא בקשתו, כי הפיל עליו תרדמה ולקח אחת מצלעותיו וכנה אותה לאשה והביאה אל האדם. מן המליצות הללו למדנו ענינים יקרים עד מאד, כי תחלה הדעת נותנת שלא היה צריך הבורא ית' לתחבולה זו להפיל תרדמה על האדם כדי ליקח אחת מצלעותיו, ובלי ספק היה יכול לעשות זאת אף בהיותו ער, וכמה דרכים לפניו ית' לסדר הדבר באופן שלא יהיה לו כאב ולא ירגיש בלקיחת הצלע, אבל רצה שיהיה ראשית יצירת האשה כהצנע ובחשאי כדי שתלמד מזה מדת הצניעות המשוכחת מאד, כי תחשוב שתחלת בואה כתכל היה עת תרדמה והאדם עצמו לא ידע ולא הרגיש מאומה ביצירתה, לכן תתנהג ככל מעשיה בצניעות, לא תרים קולה יותר מדאי, לא תתאו להתראות החוצה בלי סכה, ולא תבקש לפעול גבורות ונוראות בקרב הארץ, רק יהיה תפארתה לפעול הטוב כחשאי בפנימיות ביתה, וכן האדם יזכור תמיד כי אשתו נוצרה בעת תרדמתו וילמד מזה להסתיח דעתו ממנה לפעמים, ולהסיר דמיונה מלבו ככל שאר פעולותיו שיפעול תחת השמש, וכל שכן בזמנים המיוחדים לעבודת בוראו, וכמו שהיא נוצרה מתחלה בהסתיח הדעת כהיותו ישן, כן הוא רק לרגעים יפקדנה בנפול עליו תרדמה ושאר זמנו יהיה קדש לה' להתנכר על יצרו ולהתנהג כפרישות, כי לכל מעשה יש גבול ושיעור כפי החכמה, ואף במותר לו צריך האדם להתקדש. ומה שלקח ה"ת אחת מצלעותיו דוקא ולא אחד מזרועי ידיו או מרגליו יורה כי הבורא רצה שלא ישאר האדם חסר אחד מאבריו בעבור לקיחת חלק ממנו לכנין האשה, ולזה לקח צלע אחת העומדת במקום מכוסה שלא יתראה חסרונה מכחוץ כי סגר בשר תחתנה, גם לקיחתה לא יסבב חסרון באדם בעבור כי שימוש הצלעות אינו אלא להחזיק הרזאה והלב כמקומם הראוי שלא יטו ליפול בכבדם ולשימוש זה כבר יש צלעות אחרות בכל צד יושג בהן התכלית הנזכר; גם קרוב לחשוב כי אדם הראשון

נכרא מתחלה בצלע אחת יתרה כאחת מצדיו כדי לבנות ממנה
 אחרי כן את האשה, שרק ע"י סברא זאת יתכן לומר שנכרא
 מתחלה זכר ונקבה, כעדות הכתוב (שם א' כ"ז) זכר ונקבה כרא
 אותם, ולכן ביום הכראם כהיותם כלולים זה בזה נקראו שניהם
 יחד בשם אדם, ככתוב (שם ה' ב') ויקרא את שמש אדם ביום
 הכראם, ויוצא מזה כי כמו שלא היה מום באדם בעבור הצלע
 העודפת בו בתחלה כן לא היה בו חסרון בהלקחה ממנו אחרי
 כן, ולכונה זו הוסיף הכתוב מאמר ויסנור בשר תחתנה להורות
 כי ע"י סגירת הבשר חזר להיות שלם כבראשונה. והנה עתה
 נוכל לתת מענה למה ששאלנו בתחלת הענין מדוע נשתנה בריאת
 זכר ונקבה במין האנושי מכריאתם כשאר בעלי חיים, ונאמר כי
 מלבד הטעם המכואר למעלה כדי שתהיה האשה עור כנגד האדם
 רצה הכורא ית' להורות בזה עור האהבה העזה הרוחנית הצריכה
 להיות בין איש לאשתו אשר היא כמו יסוד אל הצלחת החבור
 ביניהם, ולכונה זו כראם תחלה מחוברים זה בזה, כדי שיתכונן
 האדם כי אשתו היא חלק מגופו ממש, ולכן יאהבנה כגופו,
 וכאשר יבקש העלם להתחבר עם אשת נעורים לא יקח מן הכא
 בידו בלי הבחנה, גם לא ירדוף אחר הממוץ או השגת כבוד
 ושאר תועלויות בהתחתנו עם משפחה יקרה, אבל ילך בכחירתו
 אל אשר יטנו החשק ואש האהבה הטהורה אשר בלעדה לא יהיה
 שלום ביניהם, ותחת כי כשאר בעלי חיים לא יפנה הזכר אל
 הנקבה רק בסכת כח טבעי [מינסטינקט] שהוטבע בו ולא ירגיש
 בהתקרבו אליה רק תשוקת המין [געטלעכטסטריב], הנה האדם
 שהוא בעל בחירה ורצון ונפשו אצולה ממרומים ברמות הכורא
 יתעלה שהוא מקור האהבה יבחר לו אשה אשר הפצה תטה
 לאהוב אותו ואשר לכו נוטה לאהוב אותה, כי יסוד חבורם הוא
 האהבה, ומטעם זה היה ראשית בריאתם כגוף אחד ואחרי כן
 נוצרה האשה מצלעו האחת; עוד טעם אחר ליצירת האשה מן
 הצלע כדי להודיע בזה מדרגת האשה נגד מדרגת האיש, כי
 הוא העקר והיא טפלה לו, לכן הוא נכרא תחלה בשלמות והיא
 נוצרה אח"כ מחלק אחד מחלקיו הרבים, א"כ הוא במדרגת הכל
 והיא במדרגת החלק, והאשה גרועה מאד כמעלתה ממעלת האדם,
 וכן ראינו בפרשת ערכין שקבע הכתוב ערך הזכר כמו כפלים
 בערך הנקבה, ויוצא מזה כי בכל חלוקת כבוד וגדולה יש קדימה
 לאיש על אשתו, גם בענין הטמשלה והשררה האיש הוא האדון
 בביתו ואשתו כפויה תחת רצונו, ואם יש פרוד דעות בין איש
 ואשתו שזה יחפוץ בענין פלוני וזו תמאן בו יופסק הדין תמיד
 לזכות האיש ותוכרח האשה לעשות כרצונו כמו שהחלק נגרר
 אחר הכל; עוד למדנו מזה כי כמו שהחלק נכלל בהכל כן האשה
 הנוצרת מחלק גוף האדם נכללת באדם בבחינות הרבה, אשר
 על כן באו בתורה מצות רבות מוסכות אל הזכרים ונכללו בשמירתן
 גם הנקבות אע"פי שלא נהפרשו, כגון מצות ואהבת לרעך כמוך,

את ה' אלהיך תירא ודומיהן, שלא נתעקש לומר כי מאחר שכתוב לרעד ולא לרעיתך, תירא ולא תיראי תהיין א"כ הנשים פטורות חלילה, אלא נכללו בצווי הזכרים בעבור שהזכר הוא הכל והנקבה חלק ממנו; והנה במצות שביתת יום השביעי פרט הכתוב אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, ובין כל הפרטים האלה לא זכר אשתך, וכמו כן בשלמי החג נאמר ושמתם לפני ה' אלהיכם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם (דברים י"ב) ואשתו של אדם לא נזכרה, ולא נטעה ככל אלה לאמר כי היא תהיה פטורה, אבל לפי שאשתו של אדם נכללת בו יותר מן הבת והאמה לכן אף במקום שהזכיר הבת והאמה לא הוצרך להזכיר אשתו, כי היא חלק ממנו מאחר שנוצרה מאחת מצלעותיו; עוד טעם אחר ליצירת האשה מאחת מצלעות האיש, כי לולי כן היה לאשה משפט קדימה על האדם בעבור שהיא סובלת אותו בכטנה תשעה ירחים טרם לדתו, גם אחרי צאתו לאויר העולם היא תניקהו כחלב דדיה לבל ימות בצמא, לכן כדי שלא תתפאר בזה נגד האיש ותחשוב להתגבר עליו ולשמו תחתיה כעבד ראתה החכמה העליונה לבנות אותה מצלע האדם, ובוה יוכל גם הוא להתפאר עליה שנשא אותה במתנוי טרם יצירתה, ולכן על כל פנים לו משפט הקדימה עליה; הנה לכל הלימודים היקרים האלה רמו הכתוב בספור יצירת האשה מאחת מצלעות האדם. כאשר יצר הכורא ית' את האשה הודיע הכתוב כי הביא אותה אל האדם, ויש בהודעה זאת תועלת גדולה כי למדנו ממנה כמה לימודים: ראשונה למדנו כי החפץ אלהי יסכים אל פועל התחברות איש ואשה יחד, והוא ית' ישמח כ"כ בזה ער שהוא בעצמו כביכול אחו בורוע האשה ולווה אותה אל החופה והציג אותה לפני בעלה, מזה תבין האשה כי אין טוב לה להשאר בכתוליה כל ימי חייה מכלי היות לאיש, אלא כל עוד שלא יהיו שם סבות פרטיות ימנעה מן הזווג תשתדל להנשא כי לכך נוצרה, לכן הנשים החושבות להשתלם יותר במדות אם תשארנה עגונות וכלואות בבית אחד כל ימי חייהן רחוקות מכל אדם טעות הוא בידן, אלא כמו שאין טוב לאדם להיות לבדו כן לא טוב היות האשה לבדה, ולכן בתחלת יצירתה הביא אותה הי"ת אל האדם; שנית יבין מזה האדם כי יעלה חן המתחברת אליו להמתיק לו שני חייו היא מתת אלהים, כי הוא בעצמו הביא אותה אליו, לכן יקבל בסבר פנים יפות מתנה זו הכאה לו מאת הטוב והמטיב וישמח בגודלו; שלישית יודיע הכתוב גם בזה גודל מעלת האדם ויתרונו על האשה, כי הוא לא זו ממקומו ללכת לקראתה אבל נשאר כאשר הוא שם, והיא הובאה עדיו ממקום אחר; רביעית יורה כי לאיש משפט הקדימה לבקש מקום דירתו כמדרינה וזולת מדינה או בעיר וזולת עיר או גם כאיזה רחוב וכאיזה בית מן הרחוב שירצה לקבוע בה דירתו, ואף אם אין חפץ לאשה כדירה פלונית ראוי לה שתכטל רצונה מפני רצונו, כי כן בפעם הראשונה הובאה האשה אל מקום האיש ולא עוב האיש את מקומו בעבורה.

ויהי כהקיץ האדם מתרדמתו וישא עיניו וירא והנה תמונה כלילת יופי ברה כהמה מתוארת בצלמו כדמותו נצבת לעומתו בצכי תפארתה וברקי להט עפעפיה יוהירו מול עפעפיו וירדו אל חדרי לבו, לא יכול עוד להתאפק מרב רגשת לבכו ההומה בקרבו כים סוער, ויפתח פיו לאמר: זאת הפעם עצם מעצמי וכשר מבשרי! ופירוש המאמר הזה כך: כשהובאו לפני קודם לכן בהמות וחיות והתכוונתי בתכניתן ובתכונותיהן לא מצאתי אפילו פעם אחת מה שיהיה ראוי להתקרב אלי ולהקרא על שמי, אבל זאת הפעם אינו דומה לפעמים ההם, כי עתה רואה אנכי לנגד עיני עצם מעצמי וכשר מבשרי, וזאת המליצה אינה דומה למליצת אך עצמי וכשרי אתה (בראשית כ"ט י"ד), עצמכם ובשרכם אני (שופטים ט' ב'), כי אלה הפסוקים יורו רק על הקורבה, ולכן יאמרו הקרובים זה נגד זה אני קרוב לך כמו עצמך ובשרך ואתה קרוב לי כמו עצמי ובשרי, וכמו שלשונות העמים יקחו דוגמא אל הקורבה מן הדם ויאמרו [בלוטסערוואמטרע] כי יקח העברי דוגמא מן העצם ומן הבשר, אבל כאן מאמר האדם לא יורה על הקורבה, שהרי לא אמר עצמי ובשרי היא, אלא יורה על הדמיון הנמור שראה כינה וכינו בכל הבחינות, כי תחלה הרגיש כגופו חסרון הצלע והכיר כי היא נכנית מצלעו, ועל זה אמר עצם מעצמי, והתכוון כי פה הזכיר עצמי בלשון רבים, תחת כי בפסוקים הנוכחים למעלה ודומיהם הנאמרים על הקורבה בא תמיד שם עצם בלשון יחיד, וזה יורה היות המכוון פה ענין אחר, והוא יצירתה מצלעו, שהוא עצם אחד מעצמי הרבים, עוד ראה כי תוארה כתוארו ותמונתה כתמונתו בכנין האכרים וקומה זקופה וצבע העור ושערות הראש וכדומה, ועל זה אמר וכשר מבשרי, כי מלת בשר הונחה לפעמים על כל הגוף, כמו ויגוע כל בשר, ולפי שהתדמות הגוף הוא אות גם על התדמות הענין הרוחני המלוכש בו, שפט מזה האדם כי בלי ספק תהיה גם תכונת נפשה דומה לתכונת נפשו, לכן בהיות הדמיון ביניהם בין מצד החומר בין מצד הצורה כוראי תהיה זאת מוכנת להיות לו עור כנגדו, ולכונה זו אמר לזאת יקרא אשה בשם נגזר משמי כי ממני לוקחה וטבעה כטבעי, ובהקראה על שמי תהיה מיועדת להיות רעיתי ובת זוגי בתכל הלו; ותנה זה המאמר הוא בנין אב לקריאת השמות לחיות ולבהמות, כי האדם היה אומר בכל פעם: לזה יקרא כך וכך כי ראיתי בו תכונת כך וכך, כמו שרמזנו למעלה.

הפסוק האחרון בזה הענין הוא על כן יעוב איש וגו', ואינו עוד המשך דברי האדם, אבל רוח הקדש אומרת כן, והמחוקק העליון אחרי תתו אל האדם אשה נכנית מצלעו, ובראותו כי האדם עצמו הכיר שהיא נאותה להיות לו עור כנגדו, רצה להודיע לכני אדם התנאים העקריים בהתחברות איש עם אשה כדי שיהיה הפועל הזה מסכים עם התכלית כיונה אליו חכמתו העליונה שהיא

הצלחת האדם כנוף ונפש, ולפי שאין בכל פעולות האדם ענין גדול הערך שבו תלויה הצלחתו כמו היווג, לכן קבע בתורתו התמימה פסוק זה הכולל שלשה ראשי יסודות היווג, כהם יהיה פועל רם ונשא, פועל קדוש ורצוי לפניו ית' פועל מתוקן לאדם כפי תכונתו ותכליתו, כמו שתראה מפירושי עליו. הנה התחיל במלות על כן המוסבות אל כל המסופר עד הנה, כלומר לפי שלא טוב היות האדם לבדו, ולפי שאשתו נכנית מצלעו, ולפי שהאדם מצא בה עזר כנגדו, על כן וגו'. היסוד הראשון הוא יעזוב איש את אביו ואת אמו, ואין הכונה בו שהאדם בקחתו אשה יפטר מן החוב המוטל עליו לעזור את הוריו כל ימי חייהם ולעבדם ולכבדם ולירא מהם ולכלכל את שיבתם, כי מלבד שהחוב הזה נטוע כנפש כל אדם כפי משפטי הטבע והשכל הישר, גם התורה ציותה עליו במקומות הרבה ואף בעשרת הדברות, ומעולם לא נתנה גבול וקצבה למצוה זו באופן שנחשוב כי הבן קודם שישא אשה יהיה חייב בכל אלה אבל אחר הנישואין ובזמן שאבותיו הזקנים יצטרכו יותר לעזרתו יהיה פטור חלילה; אמנם ענין אחר יקר מאד נכלל במאמר הזה, והוא להודיענו כי עיקר הצלחת היווג והכשרתו אל התכלית האלהית תלוי בהסכמת החפץ ושווי נטיית הלב בין איש ואשתו, כי בלא זה יעדר השלום הביתי, ובאין שלום בנייהם יתחדש יום יום בביתם הוה על הוה ושכר על שכר עד לאין טרפא, ואז לא יגיעו לא זה ולא זו אל תכלית יעודם; והנה מצאנו בספורי קורות העמים בזמן העבר וגם בימים האלה עינינו רואות לפעמים שינהג האב שדרה אכזרית עם בנו להכריחו לישא אשה לא ישרה בעיניו, הן בעבור חמדת הממון שיקוה האב להשיג מן המוהר, או בעבור גאותו להתחתן במשפחה מיוחסת ומכובדת, או להשגת תועלת אחר מה שיהיה, וכן לפעמים יתאכזר האב עם בנו לבלתי תת לו רשות ליקח לו אשה ככל אות נפשו, או לאסור עליו ההתחתנות עם אשה פלונית דוקא אע"פ שמצאה הן בעיניו בעבור שנאה שיש לאב עם משפחתה או מאיזה טעם אחר, ועתה בכל כיוצא באלה יהיה הבן בצרה גדולה, כי מאחר שהוא מחויב על פי התורה לשמוע בקול אביו בכל אשר יצווה היה נמשך מזה שאף בענין הנישואין אין לו רשות להמרות את פיו, לזאת הודיעה תורתנו הקדושה שאין הדבר כן, אדרבא בענין זה יוכל הבן (גם יהויב) להתנגד אל אביו ואמו ולמאן קחת אשה בלתי מוצאת הן בעיניו אף אם יצווהו על ככה, ולבחור לו אשה אף בלתי רצויה להם, ולכונה זו אמר הכתוב על כן יעזוב איש וגו', פי' יעזוב ויבטל רצונם וילך רק אחר רצונו כי הוא העיקר. מזה למדנו כמה הקפידה התורה על השלום והאהבה והסכמת החפץ בין איש לאשתו עד שהתירה לבן כזה הענין לבדו להיות סודר ומורה נגד הוריו לבלתי תאבד ממנו הצלחת הבית הנוסדת על קשר הלבבות בעבותות האהבה; גם לימודים אחרים מועילים

ויקרים מאד הודיענו הכתוב כמאמר הזה, ואלו הן: א', נתן
 מוסר ולקח טוב אל ההורים שלא יעברו גבול ממשלתם על
 ביניהם ולא יתנהגו עמהם כמושל נוגש כשבת ברזל, כי אם
 כבה יעשו יהיה הבן חפשי משמוע בקולם; ב', הודיע מוסר
 טוב גם לבן, כי בדרך כלל יקח עצה מאבותיו טרם קחתו אשה
 וישאל תחלה הסכמתם, ורק אם לא יאכו עשות ברצונו או יהיה
 מותר לו להתנהג על פי חפצו, ובן מצינו שהוקבע באומה מנהג
 זה, כי שמשון אמר לאביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני
 (שופטים י"ד ג'), ואע"פ שהיה אביו מסרב ברבר ואמר לו האיץ
 בכנות אחיך וגו' הנה לבסוף גתרצה לו ויירעמו תמנתה לעשות
 המשתה; ג', עוד למדנו מזה הכתוב שעם היות הבן מתחם
 עם הוריו למשפחה אחת כל עוד שהוא פנוי, הנה אחר קחתו
 אשה נמנה למשפחה אחרת נכדלת מבית אביו, ונעשה הוא
 ראש בית אב למשפחה חדשה, שגם זה נכלל במליצת הכתוב
 שהשתמש בלשון עזיבת אביו ואמו, ויש מזה נפקותא לענין
 גימוסי המדינה, שאם הוקבע חוב לכל משפחה ומשפחה לפרוע
 איזה מס, או אם יש חק לתת חלק מן הקרקעות או איזו זכות
 שיהיה לכל משפחות המדינה, יהיה גם לבן הנשוי חלק בכל
 אלה הן לטובה הן לרעה, כי למשפחה בפני עצמה יחשב;
 ד', עוד הורה אותנו זה הכתוב משפט אחר והוא שאע"פ שהאשה
 מחוייבת לבטל רצונה מפני רצון בעלה, כי הוא אדוניה כמו
 שהוכחנו למעלה, בכל זאת יש ענין אחד שבו יחוייב הבעל
 ללכת אחר רצון אשתו, וזה יהיה אם לא תסכים אשתו של
 אדם לרדור בבית אחר יחד עם משפחת בעלה, כמו שיקרה פעמים
 רבות שיתחדש ריב או שנאה או תחרות בין כלה לחמותה,
 או יחוייב הבעל לשמוע בקול אשתו ויצא מבית אביו כדי להתישב
 עמה בבית אחר, וגם לבונה זו אמר הכתוב שיעזב איש את
 אביו ואת אמו בעבור אשתו; ה', עוד למדנו מזאת המליצה
 כלל נכבד בענין החובות הסותרים זה את זה [קמול' וירענרע
 פפליסטען] שיש לאדם אל הוריו ואל אשתו, שלפעמים יקרה כי
 לא יהיה אפשר לו לקיים שניהם יחד, ואם יעשה חובתו נגד
 אחד מהם יוכרח לבטל האחר כי יתנגדו זה לזה, ואו יהיה
 האדם נכוך ולא ידע מי ראוי להיות קודם לחברו, כי מצד אחד
 יחשוב לתת קדימה לאביו ולאמו בעבור שקבל מהם המציאות
 הגופני והשמירה והמוון וההנוך בימי ילדותו, ומצד אחר ירמה
 לו שתהיה אשתו קודמת להם בעבור שהיא כגופו כאמור בסוף
 הענין והיו לבשר אחד ושם אפרשנו, וכבר יש חקירה דומה
 לזו בסוף מס' הוריות שפסקו שם באיזה דברים האיש קודם
 לאשה ובאיזה דברים האשה קודמת לאיש, אך בין הוריו לאשתו
 לא הופסק הדין שם, לכן בא הכתוב הזה ללמדנו כי בכל הדברים
 שיוכל אדם לקיים בין בהיותו קרוב בין בהיותו רחוק, הוריו
 קודמין לאשתו, אבל בענינים שיצטרך אדם להתרחק ולהפריד

מאחד מהם (הוריו או אשתו) כדי לעשות חובתו, אשתו קודמת
להוריו, נמצא הכל תלוי במקום; ולפרש הדבר אתן לך משל:
אם אביו ואשתו טובעים בים ולא יוכל להציל רק אחד מהם,
אביו קודם, וכן אם אביו ואשתו צריכים לעבודתו ואין בידו
לעבוד בעד שניהם יחד, אביו קודם; אבל אם אביו נשבה ביד
האויב והושם שם לערכון כל ימי חייו ואין דרך להוציאו משם
זולתי אם הבן יתן עצמו במאסר תחתיו כל הימים, או לא יוכל
הבן לעזוב את אשתו באלמנות חיות כדי להציל את אביו, ובוה
אשתו קודמת כי הדבר תלוי במקום והוא מחוייב מן התורה
להיות תמיד אצל אשתו בחברה אחת כי שניהם נהיו לבשר אחד,
ולכונה זו ג"כ אמר הכתוב על בן יעזב איש וגו', כי אחד מפרטי
העזיבה היא זו התלויה במקום שאמרנו. היסוד השני הנכלל
בפסוק זה הוא ודבק באשתו, ורכים השבו כי המכוון בו
הוא הזווג הנופני, אבל מלבד שיהיה אך למותר להגיד זאת,
הנה טבע הלשון יתנגד לזה הפירוש, כי כבר יש כלשונו מליצות
אחרות יותר רגילות מזאת להורות על הזווג כנודע, אכן פועל
דבק עם ב"ת אחריו אם יונח על בני אדם יורה תמיד על
התקשרות נפש בנפש ורצון ברצון, והוא א"כ ענין דוחני לא
נופני, וכן מצאנו ברות המואביה בעבור כי התאמצה לעזוב
גלולי בית אביה ולקבל עליה אמונת נעמי חמותה כאמרה עמך
עמי ואלהיך אלהי כתוב עליה ורות דבקה בה, וכן ללכת ככל דרכי
ולדבקה בו נאמר על ההליכה במדותיו ית' בידוע, וכן ותדבק
נפשו בדינה הנכתב אחרי וישכב אותה וזולתם, כולם הונחו על
שווי המחשבות והסכמת רצון שני הצדדים לתכלית אחד, וכן
ענין הכתוב כאן, יען איש ואשה אשר יכרתו ברית להצמד יחד
כל ימי היותם על האדמה ראוי שישתוו במחשבותיהם ויסכימו
שניהם לעצה אחת בהנהגת הבית וחנוך הבנים ושמירת האמונה
הטהורה בלב וההליכה בדרכי ה' ועשיית מצותיו וחקיו והרבות
צדקה וחסד בארץ, לכן אמר הכתוב ודבק באשתו, וכלל הענין
הגדול הזה בשתי תיבות, כי רעיון הדבקות כשיובן על עמקו
יחזיק כל מה שאמרנו; והנה גם פה כוונה החכמה העליונה אל לימודים
רכים ויקרים אשר יובנו מן המליצה הקצרה הזאת אם נדקדק בה היטב,
ואלו הן: א, לפי שלא יושג תכלית אחד אם לא יקדמו לו הכנות הגונות
המביאות אליו, לכן הצווי על התכלית יכלול גם צווי ההכנות, והבורא
ית' בצוותו על האדם שידבק באשתו רצה ג"כ לצוות עליו שישתדל
מתחלה לברר ולבחור באותה הראוי להיות אשתו ויברוק בתהלוכותי
ובמנהגיה אם יסכימו עם מחשבותיו ורצונו, ולא יקח אשה מרם
הכירו היטב תכונתה וטבעה, ועל זה יורה לשון הכתוב גם במה
שקראה אשתו קודם שיוכיר לקיחתה, כי לפי סדר הדבור הנהוג
היה לו לומר כך על בן יעזב איש את אביו ואת אמו ויקח לו
אשה ודבק בה, ואז היינו מבינים שרק אחר לקיחתה ישתדל לדבוק
בה, עכשיו שקראה אשתו בפעם הראשונה שובר אותה בא ללמדנו

כי אף טרם קחתו אותה ידקדק כתכונתה אם יש בה כל התנאים
 הצריכים לשתיה אשתו, כי בלא זה כמה פעמים יבטח אדם
 שיהיה בכחו להסיר ממנה לאט לאט אותן התכונות והמחשבות
 המתנגדות לרצונו, ורק אחרי נסותו יראה כי עמלו לריק,
 לכן החכם עיניו בראשו יברוק תחלה אם היא ראויה להיות
 אשתו. ב' מאהר שבא בפסוק זה צווי הדבקות הזאת
 מוסב אל האיש ולא אל האשה (כי היה יכול לומר: ויקח לו
 אשה ודבקו זה בזה) בא ללמדנו כי אם יקרה שנוי דעות בין
 איש לאשתו בעניני הבית או בשאר דברים קלי הערך לא יעפיל
 האיש להשתמש בכח ממשלתו ולהכריחה תמיד לעשות כרצונו,
 אלא יחשוב כי רוב הנשים חלושות הרעת הן, לכן בכל ענין
 קל שאין בו נזק כרוכה ירפה מעט מן השררה ולא יתנהג עמה
 כמושל, אלא ברצון טוב יטה קצת חפצו אל הפצה, ויתבונן
 כי סוף סוף הוא לברו מצווה על הדבקות שזכרנו; ג' מלשון
 הכתוב למדנו עוד כי עיקר הצלחת הווג האמיתית תלויה
 במה שיקח לו האדם רק אשה אחת, שהרי לא אמר: הכתוב
 ודבק בנשיו אלא באשתו, ואעפ"י שהתירה התורה רבוי הנשים
 לאיש אחד בכל זאת הנסיון יעיר שרבויו יזיק להצלחת המשפחה,
 וכבר ירמוז הכתוב כמקום אחר כי כאשר תהיין לאיש שתי נשים
 על הרוב תהיה האחת אהובה והאחת שנואה, ואף אם אפשר
 שתהיין שתיהן שוות בעיני הבעל איננו רחוק שתקנא האחת
 בחברתה, ונשפוט כי רגיל מאד להיות כן אחרי ראותנו כי קרא
 הכתוב לשתי נשים נשואות לאיש אחד בשם צרות, שנאמר
 וכעסתה צרתה, לכן יכלול מאמר ודבק באשתו עוד עצה טובה
 לאדם שלא ירבה לו נשים; ד' כפי הפשט הגמור היה די לומר
 ודבק באשה, וכך היה נמשך יפה מן האמור בתחלת הענין,
 כי מאחר שאין טוב לאדם היות לברו וה"ית' ברא לו אשה על
 כן האדם ידבק באשה; אמנם אם אמר כן וזיה יכול האדם לחשוב
 כי לעשות רצון קונו די לו אם ידבק באשה סתם, היום באחת
 ומחר באחרת, היום כפנויה ומחר כנשואה לאחר, היום בזה
 לו ומחר בקרובה אליו, הכל בלי הכחנה בין זו לזו ובלי קשר
 וכריתת ברית בינו ובינה ובלי קביעת חוב לאחד נגד חברו ובלי
 השגת זכיה לאחד על חברו, לכן כחכמה גדולה הוסיף הכתוב
 הכנוי למלת אשה, כי הכנוי מורה על יחס ההצטרפות ועל יחס
 הקנין, וכזה הורה אותנו גדולת ערך החבור בין איש ואשה
 וקדושתו ומעלתו ויקר תפארתו והחקים והגבולות אשר יגבולוהו
 מכל צד, כי האשה אשר ידבק בה האדם צריך שתהיה
 אשתו, היינו מיוחדת לו לברו ואין לזרים אתה, נקשרת עמו
 בברית החברה הווגית הכרותה בין שני אישי המין האנושי אחד
 זכר ואחת נקבה ואין לשום אחד משאר אישי המין חלק בברית
 הזאת, לכן היא תהיה לו לברו והוא לה לכדה, ובין שניהם
 נהיה יחס המצטרפות פרטי מה שאינו לוולתם, ומה נמשכים

החובות אשר בין זה לזה והחובות אשר לזה על זה וזכות שניהם על פריי החבור שהם תולדות שניהם ושאר פרטי החקים הקבועים בחברה הזווגית הזאת, אלא שהכתוב קצר בכל אלה והזכיר רק ראשי כללים, ונתן רמז רק אל כל הענינים האלה בהוספת הכנוי המורה על הקנין וההצטרפות, והכן זה. היסוד השלישי הוא והיו לבשר אהר, וגם זה לא יכוון אל החבור הנופני אבל אל ענין אחר, והוא כי פועל היה ואחריו למ' ד יורה תמיד על התהפכות הדבר ממה שהיה, כמו יהי לתנין (שמות ז' י) והוא היה לאבן (ש"א כ"ה ל"ז), היתה לזונה (ישעיה א' כ"א), וכן כולם, ומלת בשר הונחה פה על פי אחת מהוראותיה שהוא על גוף האדם כולו, כמו ויזכר כי בשר המה (תהלים ע"ח ל"ט) אלהי הרוחות לכל בשר (במדבר כ"ז י"ז), א"כ פירוש הכתוב באן שיתהפכו שניהם ויהיו לגוף אחד תחת כי עד הנה היו שני גופות, אבל אין ליקח זה כפשוטו אלא בדרך הלציי, ופירושו האמיתי הוא שיהיו נחשבים כאילו הם גוף אחד, ואם תשאל: לאיזה ענין יהיו נחשבים לגוף אחד? התשובה: לכל המקרים שבתכל הן לטובה הן לרעה, ובכל הפעולות שיפעלו הן בסתר תוך כותלי ביתם הן בגלוי לעיני כל העם, ובכל מצב ופקודה שיהיה להם בתוך החכרה האנושית, ובכל מיני הצטרפות שיהיה ביניהם וכין שאר בני אדם, בכל אלה הענינים והרומים להם יחשוב תמיד איש ואשתו כאילו כל אחד משניהם הוא נצמד ונחבר עם בעל בריתו כשני חלקי גוף אחד אשר בלתי אפשר להפרידם זולתי בסתירת כל הגוף, וכן מצד אחר כל שאר בני אדם יתנהגו תמיד עם איש ואשתו כאופן שוה ויחשבו לגוף אחד; והנה לכאור זה הענין אביא לפניך איזה משלים: אם יהיה אחד משניהם בסכנה יחשוב האחר כאילו הוא עצמו בסכנה ההיא ויעשה לו כל מה שהיה עושה להצלת עצמו, אם יחלה אחד מהם יראה עצמו האחר כאילו הוא הולה ויסעדנו בחליו, אם בני אדם יכלימו או יחרפו או יכוזו או יזמו לעשות רעה לאחד מהם יגיע הבוז והכלימה והחרפה גם לאחר אע"פ שאין לו חלק בעסק ההוא, אם יתנשא הבעל לגדולה ולחשיבות בעבור חכמתו ויתנשא לנשיא או ליועץ או לשר צבא וכדומה תקבל גם אשתו חלק מן הגדולה ההיא ותקרא גם היא בשם של חשיבות נשיאה, יועצת וכו', אע"פ שאינה ראויה לכך מצד ידיעותיה, אם אחד מהם יהיה מוצלח בעושר ונכסים ויתענג בכל שכיות החמדה או יקבל מתנות או יהיה קרוא אל בית משתה ושמחה או יבקש לעצמו תפנוקים וכל מיני עונג יתן חלק בכל אלה גם אל חברו בעל בריתו, אם העוני והמחסור יכבד על שניהם יחויב כל אחד מהם להשכיר עצמו במלאכה ולעבוד בכל כחו ולחלק שכר פעולתו עם בעל בריתו, סוף דבר בכל ילדי הזמן טובים או רעים לא יפרד האחד מחברו ויחשוב עצמו כמו חלק מגוף חברו, וכן שאר בני אדם יחשבו איש ואשתו כמו שני הצאי גוף אחד ומה שיתנו לאחד יתנו גם

לאחר ומה שימנעו מן האחד ימנעו מן האחר; הנה לכל הפרטים האלה ולאלפים כמוהם כיונה תורתנו הקדושה במליצה יקרה זו והיו לבשר אחר, והמשל נפלא מאד, כי כמו שבגוף האדם אם יהיה כאב באצבע קטנה יחלה כל הגוף ואם הלב והאסטומכא והריאה עושים פעולתם בשלמות יגיע תועלת מזה לכל חלקי הגוף הרחוקים, כן הדבר באיש ואשתו, הצלחת או רעת האחד נצמרת בהצלחת או רעת האחר, ותלויה בו ונמשכת אחריו, ויוצא לנו מזה כי כמו שמאמר ודבק באשתו יכלול כל מיני התקשרות רוחני כמה שנוגע אל תכונת הנפש והרצון כמו שביארנו, כן מאמר והיו לבשר אחר כולל השוואת כל המקרים החמריים הבאים עליהם, כי תמיד גורל אחד יהיה לשניהם לטובה או לרעה, וזאת ההתקשרות וההתאחדות שחקקה התורה בין איש ואשתו היא שורש ויסוד לכל החובות אשר לזה נגד זה ולכל הזכויות אשר לזה על זה; והנה אף מן היסוד הזה יסתעפו למודים רבים פרטיים נמשכים מדקדוק המלות והלשון, כי באמת דברי תורה הם מים שאין להם סוף, אך לא חפצתי להאריך עוד, וחשכתי כי יהיה די בזה המעט להראותך כמה דברי מוסר ותורות צדק ויסודות נשגבות ויקרות הודיענו הדיבור האלהי בארבעה פסוקים אלו אשר בהם המעט מחזיק את המרובה, ואיך תצא מהם הוכחה ברורה על גורל מעלת החברה הזווגית וקדושתה וטוהר סידורה למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, ואיך אמרות ה' אמרות טהורות יאירו עינינו בכל ענין וענין לחורותנו דרך זו נלך לטוב לנו כל הימים.

פתרון החידה (עין ערך XVIII.)

אגרת שלוחה מהמליץ ר' שלמה דובנא אל בכור הרמ"ב מן ז"ל.
עמ"י יום ג' א"ך אלול תקל"ז ברלין.

רב ברכות לאיש אמונות, יקר רוח איש תכונות, החכם המפורסם בכל קצוי ארץ וים רחוקים מהו"ר ר' משה דעסויא גר"ו.

היתה עלי יד מצותיך אדוני חוקה להתבונן בחידה זאת לראות מה שרש דבר נמצא בה ולהוציא לאור כוונתה הנסתרת תחת כיסוי מלותיה המעטות. אנכי כחובתי להיות סר למשמעתך לא עברתי מטצותיך ואחרי התכוננתי בה יראה לי כי בעל החידה הזאת עברו עליו צרות שונות, בתחלתו נולד רש (ועל זה רמז באמרו ידו מטה) אך במסכנות אכל לחם צרומים לחץ, אחרי כן בעברו על דתי המלך רגליו לנחשתים הוגשו (ועל זה רמז באמרו ורגלי מועדה) והרבה לתת שוחר לשרי המלך אוהבי בצע מעשקות לדבר עליו אל המלך, אף לא פעלו עולה השרים ועבדי המלך בצע כסף לחנם לא לקחו וידברו עליו טובות אל המלך והמלך נעתר לבקשתם וימלא משאלו וינחם על הרעה אשר דבר לעשות לו, ויצו להוציאהו לחפשי אך מאסרו היתה

נסכה לאכרן כל רכושו עדי הגיע למדרגת חסר לחם והנה
 בפסוק הזה נזכרו צרותיו שהיה גבר רש מתחלתו ואהר זה
 נעשה על ידי עושק דלים וקראם כולם בלשון יחיד ואולי גם
 אצלו אחד היה אשר עשקו ברבוי השוחד אשר לקח וזה היה
 על ידי מטר סוחר ודימה אליו גורת המלכות כי כאשר ירד
 הגשם וכו' ושמה לא ישוכ כי אם עשה וכו' כן דבר המלכות
 אין להשיב ואין לחם כי ע"י זה הגיע למדרגת חסר לחם;
 ואח"כ עוררו ה' והעשירו ע"י ירושה גדולה שנאלה לו מרדו
 או בן דודו ועל כל אלה יסר הרתו זאת. — והנה ארבע
 אותיות אלו (א ה ו י) זה לעומת זה חונות בסדר הא"כ, כי
 אם תתחלקנה האותיות מא' עד י' לשתי מערכות חמש מול חמש,
 הנה ראש המערכה הראשונה א' וסופה ה' וראש המערכה השנייה
 ו' וסופה י', ומלת רש היא אשר קראה בשם רוכב לסכה הנזכרת
 למעלה וכל הארבע אותיות אהו"י להגדלת הרוכב פונות, כי
 בהוסיף על מלת רש אות אחת מאותיות אהו"י כן תגדל המלה,
 ותאמר הא' למלת רש, אל תקבל מתנה קטנה הנחשבת
 לגדולה, שהיא הא' הקטנה במספר לכל האותיות וגדולה
 בכתיבה (או במילואה שהוא שלש אותיות היא גדולה מהה'
 ריעותה כמערכתה שאיננה במילואה רק ב' אותיות אכן כמספרה
 כלי המלוי הא' היא קטנה מן הה') וכוונתו בזה לעשות מן מלת
 רש ראש כי מלת ראש מורה על ענין רע מלשון רש ותלאה
 (ועל הוראתה זאת היא נקראת ג"כ קטנה אצל בעל החידה),
 והודיע בזה מאסרו, כי כן ירמי' הנביא בקינת אני הנכר קונן
 המליצה הזאת על המאסר באמרו בנה עלי ויקף ראש ותלאה
 במחשכים הושיבני וגו' או כוונתו באמרו גדולה כי מלת ראש
 תורה לפעמים על הגדולה וההשתררות כמו אם קטן אתה בעיניך
 ראש שבטי ישראל אתה (שמואל א' ט"ו י"ד) — ותאמר הה'
 למלת רש, קבל מתנה קטנה, שהיא הה' שהיא קטנה במספר
 נגד ב' אותיות ו' ה' הנשארות (או קטנה במילואה מן הא' ריעותה
 כמערכתה שאיננה רק שתי אותיות והא' במילואה שלש אותיות
 או קלה בהכרתה מכל האותיות כי בשמה לא נתלוו אותיות
 אחרות מורגשות, אכן האלף ראש מערכתה עם שהיא בעצמה
 קלה ממנה עכ"ז נתלוו אליה בשמה הלמ"ד והפ"א) ותצוה לקבלה
 לעשות מן רש שרה (בשין ימנית) כי השורש הזה מורה על
 הפתוח מהמאסר כמו שכתוב אם לא שריתך לטוב (ירמי' ט"ו י"א)
 כן פירש רש"י בשם דונש כאשר אמר לו גבוראדן במקום אחר
 הנה פתחתך היום מן האויקים (שם מ"ו ו') גם רז"ל השתמשו
 הרכה בשרש הזה על הכוונה היאת כאמרם אסר ושרי, ועל
 מעלת הוראתה זאת נחשבת לגדולה (או גדולה במספר מן
 ריעותה הא') והודיע בזה יציאתו לחפשי ממאסרו — ותאמר הו'
 למלת רש, אל תקבל מתנה גדולה שהיא הו' שהיא גדולה
 במספר מן ב' אותיות א' וה' הקודמים לה (או גדולה בכתיבה

מן היו"ד ריעותה כמערכתה שאיננה רק נקודה אבל הו' היא קו המורכב מנקודות רבות) וכוונתו לעשות מן מלת רש רש כי השורש הזה מורה על הדלות והעניות וחוסר ממון, ועל דעת הוראתה זאת נחשבת לקטנה (או קטנה במספר מן הי' ריעוהה) והודיע בזה גודל עניו ודלותו אחר מאסרו — ותאמר הי' למלת רש, קבל מתנה גדולה שהיא הי' הגדולה במספר מן כל ג' אותיות א' ה' ו' הקודמות לה הנחשבת לקטנה בכתיבתה, וכוונתו לעשות מן רש ירש (או גדולה על מעלת הוראתה) והודיע בזה הירושה הכאה לו באחרונה מאת דודו או אחיהו, שמח ישמחהו.

והנה בעל החידה מסתתר בקרב מחנהו, ומתמול שלשום לא הכרתיהו, מי יתן ידעתי ואמציאהו, ואתה אדוני החכם כמלאך האלקים שים נא עיניך על ביאורי הוה, אם אוזן בידו הרחיקהו, ואם דבר בפיו לשי תרצהו, תשמע אוזן ותאשרהו, ובקרב חכמים תודיעהו, בשמך יהללוהו.

אמר ש"מ"ר.

דברי חפ"ן על פעולת הרב כמהו"ד שלמה מדובנא ז"ל
בחבור הבאור ותקון סופרים שלו על כל התורה כלו
ומשפט חכמי דורו עליהם.

בהקדמה היקרה אור לנתיבה להרב הרמב"מ ז"ל לפני תרגומו על התורה אמר בסוף חלק שני מהקדמתו בדבריו על ענין התרגומים, על איזה אופן נעשה הבאור ותקון סופרים ע"י הרב המהרש"ד, ושם נאמר מה שנעשה ע"י הרב המתרגם בשני חלקי התורה הראשונים אשר יצאו לאור; ובסוף דבריו כתב שהרב המהרש"ד הג"ל חבור תקון סופרים על שני חלקים אלה לכרנה ומהבאור רק על ספר בראשית כולו ומקצתו על ספר שמות, ואח"כ כתב הרב המתרגם בזה הלשון: **וכראש הספר (שמות) התחיל להרפס הקדמה שלו אבל לא גמרה, כי טרם כלתה רוח אחרת עברה עליו ולא ידעתי מה היה לו, כי עובני והלך לו אל ארצו;** והנה מה שנהיה אח"כ מבאור ות"ס שלו על התורה לא נודע; והנה אמת הוא שבמקומות רבות בבאורו כבראשית כתב כאשר אכתב בקונטרס אחרון אשר יערת לי לחברו (ע' בבאורו בראשית י"ד ז') גם בת"ס שלו נראה בעליל שיער לחברו על כל התורה (ע' בת"ס שלו בראשית י"ט ל"ח, שמות ט"ו, ט"ז, ושם ב"ו); וכאשר דמיתי כן היתה וכאשר יראה הקורא מדבר שבא לידי ת"ל, וממה שאכתב למטה איך טרח

הרב הזה לבצע מעשהו בכל מאמצי כחו, וכי לא מהתעצלות
התמדתו היתה שלא גמר כאורו כאשר השב עליו הכותב באר' ענט
מן Dec. 1846 No. 50

ויען חשבתי למשפט שיש בדברים האלה ענינים מועילים,
כאשר יראה הקורא למטה, אשר יפיצו אור על פעלת הרב הזה
ומשפט גדולי רבני דורו על מעשהו וגם על תרגום הרב הרמב"ם
אמרתי להציעם בשער בת רבים וגם יועילו עד מאוד בעניני
כותבי תולדות חכמי עמנו בכל דור להוציא אמת לאמתו.

בחפשי פה עיר מולרתי בעקר ספרי אחד מיקירי קהלתנו בא
לידי ספר התומים עם מודעה גדולה לפניו כתובה בעצם יד
הרב המהרש"ר את אשר עלה על דעתו לעשות בכאור ותקון
סופרים שלו על כל התורה כולו, ובו כתובים וחתומים בעצם
ידיהם כל הכאים על החתום מכל ארץ אשכנז עם כמה הסכמות
גדולות ומליצות נמרצות מגדולי רבני הדור בעת ההיא ג"כ
בעצם כתיבת וחתמת ידיהם הקדושים להחזיק את ידי הרב
המהרש"ר את אשר בקשו לעשות, ואחרי חתומי כל עיר כתוב
ונחתם קיום החתומים משמשי ונאמני הקהלה בעת ההיא כחתימת
ידיהם סך החתומים מעדתם וחותרם הקהלה להחזיק התימותיהם.

כהמודעה היקרה והגדולה הזאת — הנכתבה בכערלין אלול
תקמ"ד (היא כשנה וחצי אחרי הפרדו מהרב הרמב"ם, כי
הרמב"ם חותרם הקדמתו על התורה ניסן תקמ"ג) והראויה להציע
בשער, אמר, אחרי הראה איך מן הצורך להיות לנו חומש מוגה
ומוטעם ע"פ המסורה, וכי עוד אחרי מה שטרה הרב די לונואנו ז"ל
וזמן רב אחרי הרב ר' איצק פרעמסלא ובנו הרב כמהר"ר צבי
הירש פרעמסלא ז"ל בחופשים שלחם שנדפסו באמשטרדם עם
דברי אמת, עוד נשאר הרבה אשר לא תקן עוד, ולכן שם
על לבו (אלה דברי הרב המהרש"ר בעצמו) להרפס חמשה חומשי
תורה מוגהים מאד על הצד היותר אפשרי, ונוסף על זה שם
ענינו גם על המסורה להגיהה מטעיותיה, ולסקל אכני שבושה,
למען ידעו כל ישראל על מה אדני הנהת התורה הטבעו,
וחבר על זה ספר תקון סופרים רבה הערך, בו ידבר נפלאות
כהנהות המסורה הגדולה והמסורה הקטנה ומערכת המסורת,
וכו יקבץ קבוץ מפואר ונפלא מכל הספרים הקדמונים אשר
חוברו על ענינים אלו, מלבד מה שהוסיף משלו, עוד חבר
ביאור על התורה נעים ונחמד המשמח לב קוראיו, כי לקט
ספרו מכל מפרשי הפשט הקדמונים, והכריע בשכלו איזה דרך
שיבור לו האדם בפשט הכתוב וכו', גם חדש מלבו דברים
נעימים בכל פרשה, וכבר הדפס ספרו הנ"ל על ספר בראשית
ושמות פה בערלין, ולא עלתח בידו להשלים גם יתר הספרים;
וכשנתפשטו הספרים החם בקרב כל ישראל אשר בכל מדינות
הקרוכות והרחוקות מצאו חן בעיניהם, וחמדו כולם אל יפים
ואל טובים, ונהרו אליהם כל ישראל, ועוררו את לבבו הטהור

להתאמץ ולהתחיל להדפיסם עוד הפעם ביתר שאת ויתר עז
 כִּין בכאור ובין בת"ס, ולהוסיף עוד גם תרגום אנקלוס ופירש"י ז"ל
 וחומש והפטרות אשר לא היו בהדפסה ראשונה, ולהדפיסם על
 נייר האללענדרש (הנקרא גרויש מאדיאן), וקבל עליו מוהר"ש
 הטורח הזה כאופן שלא יהי' עמלו לריק, כי ההוצאה מרובה
 ואין מאומה בידו, ויאותו אליו רבים וכן שלמים יראי ה' ואוהבי
 תורתו והתחייבו כח"י בכל תוקף ועוז לקנות ממנו חח"ת הנ"ל
 בעד שני ארומים, כמכואר כפנקס שכירו מהחומי אנשי פולין
 וליטא ורייסן (*), גם עזרוהו בכל מקום בהוצאה לפי כבודו,
 ותמכוהו בכל כוחם וכו'.

אחרי המודעה הזאת באו על החתום מק"ק בערלין מאהושבעה
 עם קיום החתומים וחותם הקהלה מהשמש והנאמן בעת ההיא,
 וכן הלך עבר וקבץ התומים בקהלות דרעודען, טיפליץ, פראג
 (ועל החתומי' מוהר"ש לאנדויא, מהר"א פלעקעלס, מה"ו צבי מגיד
 דוויידסלאוו, הרופא מה"ו ברוך יונה ייטלש) פילוזין, טאכי,
 קעלין, פיורדא (ועל החתומים מה"ו נתן אדליר ז"ל) מארקברייט,
 הייצפעלר, פ"פ דמייץ, מגנצא, בינגא, מנהיים, ליימן, ברוססעל,
 קארעלסרוה, שטראסבורג (ועל החתומים, מה"ו יוסף דוד זינצהיים),
 מוציק, פלאסבורג, לינוויל, נאנסי, מיץ, טריד, בונא, דיססעלדארף,
 קלייווא, ניימענען, האג, ראטטערדאם, אמשטרדם וגרינגן.

ואחרי אשר אסף כמו י"ב מאות חתומים כתב בו פה אמשטרדם
 מודעה אחרת בשנת תצ"ח, והיא כי יבקש מאת איזה נדיבי
 עם ישראל, להתחייב כל אחד מכם באיזה נדבה להלוות לצורך
 הוצאות הדפוס, איש איש כפי ערכו, הן רב או מעט, והמעות
 ינתנו אל המדפיס שאבחר, או אל יד איש אחר כטוח; והמדפיס
 ההוא או האיש האחר המקבל המעות, יחייב עצמו בכתב ידו
 אשר יתן לכל אחד מנותני המעות לשלם את נשיים, דהיינו
 אחר גמר ההדפסה ישלח החוטשים אל החתומים שבכל עיר
 ועיר ויגבה המעות מהם, ואחר מסירת אלף חומשים יחוייב
 לשלם לכל הנושים, בי או יהי' די לכל המלאכה לעשות אותה,
 והותר. ומידו יבוקש המעות, ולא מאחר; אך לא עלתה בידו,
 כי רק איזה שרידים מנדיבי עם סמכוהו אשר עלה רק כסף
 אלפים זהב, ואז תוחלתו נכובה, ותורתו וחכמתו נשארה מונחת
 בקרן זוית.

מהרבנים היושבים על כסא דין אשר הסכימו אתו וכתבוהו
 מליצות נמרצות להחזיק ידו המה:

- הרב הגאון מוה"ר יחזקאל לאנדא אב"ד מק"ק פראג.
- הגאון מוה"ר אלעזר אב"ד מק"ק קעלין והגליל.
- כמה"ו יוסף כמה"ו זכרי' יוסף סג"ל דיני צדק
- כמה"ו ארי' ליב כמה"ו אברהם טאיר ברלין מק"ק פיורד'

(* מוח לא בא דבר לירינו.

הרב הגאון כמה"ו חיים הירש כמהור"ר אבדהם מאיר כרלין אב"ד
סק"ק מנצא.

— הגאון כמה"ו משה טובי' דיין ממדינת פפאלץ.

— הגאון כמה"ו ידידי' הסכונה טיאהווייל אב"ד מק"ק קארסלוה

— הגאון כמה"ו יעקב כמה"ו איסרלא שוויץ אב"ד מק"ק נאנסי.

— הגאון כמהור"ר יעקב משה כמה"ו שאול אב"ד מק"ק קלייף
והמדינות.

— הגאון כמה"ו שאול אב"ד ור"מ מק"ק אשכנזים כאמשטרדם.

— הגאון כמה"ו דוד הכהן די אויורא אב"ד בק"ק ספרדיים
באמשטרדם.

והרב הגאון כמה"ו ארי' ליב ברעסלויא אב"ד מק"ק ראמטרדם.

והנה מכל ההסכמות האלה אשר רובם נכתבו במליצות צחות
ונמרצות, ראויות למי שאומרן, וראויות להציע בשער, נעלה
על כלנה ההסכמה כמהור"ר יחזקאל לאנדא זצ"ל, יען היא היתה
ראשונה בזמן, ועליה סמכו רוב ההתומים כאשר יראה הקורא
טעם הדבר באמרותיו, ואנחנו השכנו למשפט להציב פה רק
איזה מהסכמות הרבנים האלה, אשר יקרו מפאת הדברים הנמצאים
בהן מצד הכורי הרב המהרש"ד ופעולותיו, להודיע לדורות
הבאים עמל חכמינו הראשונים להגדיל תורה ולהאדירה.

אלה דברי הרב הגאון מוהר"י לאנדא אב"ד מק"ק פראג,
נעתק מכתובת ידו הקדושה, כאשר אמרנו למעלה:

כבר יצא מוניטין בעלמא ושכחוהו רבנן ובעלי השיר יצאו
בשיר השירים אשר לשלמה הוא החכם המדקדק הגדול מוהר"ר
שלמה דובנא וכבר הראה עוצם ידו הגדולה בדקדוק
ובספר המסורה עפ"י שני חומשי התורה הראשונים שנרפסו כבערלין
שם יראה הרואה בתיקון סופרים שלו דברים נפלאים בעוצם
בקיאותו במלאכה זו ומצורף לזה חבורו הנחמד קראו ביאור
ליקט פניני אמרים מדברי גדולי מפרשי התורה והוסיף תוספת
ברוכה מדת טובה משלו ואז בהתחלת הדפסתו בק"ק הנ"ל,
חילה פני במכתב ליתן לו הסכמה ולא נעניתי לו כי חובר לה
יחדיו בהדפסה ההיא קודש וחול כי צירף להתורה פירוש לעז
אשר קראו מחברו תרגום אשכנזי ואנחנו חיישינן ללעז ההוא
שיבא ממנו מכשול לילדי העכרים וביטול תורה ולכן נמנעתי
מלהסכים עמו ואמנם אחר כן נתפרדה החבילה ונפרדו זה מזה
ולא גמר החכם מוהר"ר שלמה שלשה ספרים האחרונים מחמשה
חומשי התורה ועתה רבים וכן שלמים נתעוררו שיצא לצרף כלי
והגו סיגים מכסף שידפים החכם הזה חמשה חומשי תורה כלו קודש
כמו שניתן מסיני בדקדוק רב ועצום ומושגח מכל שגיאה ועם
תיקון סופרים שלו על כל הלקי תורה וכן הביאור שלו על כל
התורה ועם תרגום אונקלוס ועם פירוש רש"י ואת הכל יעשה

יפה בנייר טוב ומוכחר האלאנדרוש ועם חמש מגלות ועם הפטרות
הכל כתכלית השלימות והתחייבו דבים וכן שלמים בנמר הרפוס
לקנותם ממנו במחיר שני טוקאטין בעד הספר כלו ובאופן שלא
יחסר דבר מכל המעלות הנזכרים הכל כאשר נאמר בכתב
שבירו מק"ק בראד, והנני גם אני נותן לו הסכמתי ובגזירת עירין
שלא יקום אחרי גמרו מלאכתו איש מישראל להשיג גבולו משך
שנים עשר שנים בלי רשותו וגם אני מעתיד עכורו לחוק ידו
ולכוא על החתום לקנות ממנו במקח הנזכר כראוי לסייע למלאכת
הקודש כוו ולעומת זו ישלם הטוב לכל אל החתומים להחזיק
במעונו דברי אלה, היום יום ב' ג' שבט תקמו"ו לפ"ק פראג.
ה"ק יחזקאל סג"ל לאנדויא.

דברי הרב הגאון מהור"ר א' עזר זצ"ל אב"ר מק"ק קעלין.

שיר השירים אשר לשלמה, שיר שכולו קודש מצבתו, וירא
אכן כינתו, להוציא לאור את מחשבתו, הניכרת מתוך מסעו
ויעתק מקדם לכית אל ויט אהלו האוהל לחבר להיות אחד
לאחדותו, כל חמשה חלקי ח"ת לבאר הכלל עד תומתו, תומת
ישרים כפי' רש"י והתרגום אונקלוס אשר מפי' ר"א ור"י מחצבתו,
והוסיף את ידו לכרך על הביאור ותשת העדה מכיאורו נראה
אור ממאורות הגדולים והעמיד על ארבע יסודות, מלכד עולת
החידוש כמה מילי מעליותי שהוסיף מדעתו, הוא דעביד פרישה
לפרש כשמלה דבר הקשה בקושט אמרי אמת לאמיתו, הן שני
שניות מדברי סופרים סופר ומונה כל אותיות שבתורה לדעת
החוק הוא הרפה אף התיכה קולטתו, קולט את השמרים ושמר
את הדיבור בחסר ומלא דבר מלא על כל גדותו לא הניח דבר
קטן וגדול לפי גדולי תרומיותו, ויראת ה' אוצרותו, כאשר
מלפנים ידעתי אותו, הוא הרבני המדקדק הגדול המופלג ומפורסם
כ"ש בזה"ר שלמה במוה"ר יואל סדובנא רבתי, אשר בא בצל
קורתו, בו ובתורתו שעשעתי, ומלא דבר מצאתי, ושפך לפני
שיחתו, להיות זה זמן כביר אשר הואל לבאר ס"ת הזה ולו
פי שנים בשני ספרים הראשונים ועד השלשה לא בא יען מאת
ה' היתה זאת בסכתו, כעת נתן אל לכו להיות גומר כטהרה
כל חמשה חומשי התורה להביא לרפוס ויעשה כיון במלאכתו,
מלאכת השמים והוכשר לחכמי הדור כאשר אלעזר חרואה דברי
שאיירי ומחותגני במדינת פולין לפנים הן הן יודו ויספרו גודל
תפארתו ועל הדרך דרכי נועם נעמו אמריו ובחתומיהם זכו לו
אחר הרפוס לקחתו, וגם הלום אחרי רואי פה במדינה הסכמת
הגאון המפורסם מופת הדור אב"ר הישראלי דק"ק פראג יצ"ו,
ואחר כי שיחר את פני להיות גם אנכי עמו במלאכתו, אמרתי
להיות נטפל לעושי מצוה והנני בהסכמה עולה, חוצה יפוצו
מעיינותו, ועלי ליקח חומש א' בסך הקצוב אם כה יעשה

כתכניתו, וחלילה חוקה היא לאחרים משך י"ב שנים להשיג
נבול נחלתו, והפורץ גדר נבל יהי' אחריתו, והשומע יתברך
ותרומ' שעתו.

ד"ה יום א' דר"ח אדר הראשון מתוק האור לעינים לפ"ק.
הקטן אלעזר חונה פה ק"ק קעלין והגליל יצ"ו.

דברי הרב הנאון מהור"ר חיים הירש ברלין זצ"ל אב"ד
מק"ק מגענצא.

ואלה אשר הוסד שלמה טובנא רחמימי ה"ה החכם המדקדק
הגדול התורני המופלג מוהר"ר שלמה יצו מטובנא ויעש מסילות
לכית ה' המסילה האחת עולה בית אל כתמרות עשן מור ואהלות
עם עצי לבונה מעשי רוקח טאבקת הרוכלים במרכולתם מפרשי
תורת ה' הקדמונים נוחי נפש הקדושים אשר בארץ המה, ומה
יפו פעמו של החכם המדקדק הנ"ל ללשונו שפתו אתו שפה
ברורה מלולו לשקול בשקל הקודש כל מלה ומלה אחד מהם
לא נעדר במאוגי צדק ועל קו יושר דקרוק הלשון, והמסילה
השני' סקולה מאבן להרים המכשילה לזרות ולהכר כטוץ יסוער
כל שמץ ובל סיג ולתקן תיקון גדול חסר ויתיר דגש ורפי וכל
דקרוקיהן ופרטיהן כאשר הנחילנו אש דת מימינו יתעלה לארון
כל הנביאים, והן כל אלה ראתה עיני בביאור ותיקון סופרים
של החכם המחבר הנ"ל על ספר בראשית ושמות הנדפס בכרלין
שנת תקמ"ג לפ"ק ויותר מהמה ינופף ירו כיד ה' הטובה עליו
כביאור רחב ותיקון גדול ביתר הספרים כאשר יש לאל ידו
למעשה תקפו וגבורתו בחכמת הדקדוק ולעוצם בקיאותו בספרי
המסרה המצטרבים להמלאכה הנכבדה הזאת, ובגלל הדבר הזה
הנה יצאתי חוץ מגדרי אשר משכתי ידי עד הנה טתת הסכמה
למדפים ספר והנני דורש בעקבות גאוני זמנינו אשר הסכימו
על יד החכם המופלא מו"ה שלמה גר"ו הנ"ל ויהי כן ה' אלקיו
עמו ויעל במעלות הפונות קדמה להפיק זממו לזכות עם קדשים
בתורת ה' תמימה משיבת נפש נדכאים וצמאים למי טוהר והי'
כל מבקש דבר המלך ורתו אל ימנע עצמו מבוא בתוך הסנויים
לתמוך ידי המחבר הנ"ל לקחת מהונו ספר תורת האלקים מפורש
ושום שכל ומנוקה מכל סיג וטעות למען לא ימיש מפינו ומפי
זרעינו וזרע זרעינו, אמרי ה' מעתה ועד עולם.

ב"ד הכותב לכבוד התורה פה ק"ק מגנצא א"ח של סוכות תקמ"ז.

ה"ק חיים הירש בן מו"ה אברהם מאיר ברלין זצ"לה
החונה ק"ק הנ"ל והגליל יע"א.

דברי הרב החרף מה"ו משה טובי זצ"ל, דיין ממדינת פפאלץ.

הנה טרתו שלשלמה במדה שמדרו חכמים אמה מזה אם
לאקרא ואמה מזה אם למסורה, תלו עליו שלטי הגבורים לעטרת

הפארת, במשענותם חקוקים בעט כרול ועופרת, להוציא מחשבתו ובל תהי נעדרת, לעשות כוונים למלאכת שמים ולהסך לה נתחים כל נתה וירך טוב יפה ומהודרת, ה"ה התורני הכם השלם מרקק הטפורסם מוה"ר שלמה נר"ו מדוכנא רבתי אשר אמר להביא תחת מכבש הדפוס חמשה חומשי תורה מונהים ומדוייקים עפ"י ספרים המדוייקים בחיפוש אחר חיפוש מנופה כסולת מכוררת ותרנומו תרנום אוגקלוס אחד ואין שני כלעז נאמרת, ופי' רש"י סאור עינינו נולת הכותרת, ויוכף עליו ביאורו לבאר חמירא וללקוט לקוטי אומרים ולקצור קצירות, ואחרון הכביד כבוד אלקים לעטר בעיטור סופרים ותיקינים דבר דבר על אופניו אלה דברי הכרית והעטרת, אם כל אלה יעש וכפי הנאמר בהתחייבתו בתחלת פנקס חלו ובהסכמת הרב הגאון המאה"ג אב"ד ור"מ דק"ק פראג וסיעת מרחמוהיגם אנכי אהי' סניף לאריות ולשואלים ומבקשים אותם במחיר אקנה מיד התורני המופלג הנ"ל כאשר נפסק דמיהם כל"ג אחת מהנה, וה' ישפות שלום וחיים וחנינה, עינינו תחזינה, קרית דוד חנה, יושבת השקט על מכונה, לעלות לציון ברננה.

הכ"ד פה ליימן יום א' י"ד מרחשון מוצא שפתי אשמור לפ"ק.

ה"ק משה טובי' כמה"ר מיכל מונסהיים

דיין דמדינות פפאלץ יע"א.

דברי הרב הגאון מה"ו ידירי' טיאה ווייל זצ"ל

אב"ד מק"ק קארלסרוה.

תיקון סופרים, אשר לו שם בגבורים, וביתר שאת הביאורים, מעולפת ספרים, ללומדים ובחורים, זקנים עם נערים, לכן אף ידי תכון עמו להדפיסו שיהי' אור לישרים, ושלא אהי' מן הנעדרים, לוקחי' במחירים, אזי אקח מהם במקח הידוע לנו וזה את לאחרים, ובפרט לאבירים הגבירים.

כ"ד החותם לכבוד התורה והביאורים, פה קארלסרוה

יום ה' ח"י חשון אשרי לו לפרט וכלל.

ידירי' המכונה טיאה ווייל.

דברי הרב הגאון סוהר"ר יעקב שווייץ אב"ד מק"ק נאנסי.

האף אמנם ראיתי שיר המעלות של הסדפים התורני המופלא ומופלג ומושלם במעלות ומדות שמנו חכמים ובפרט בחכמת הדקדוק ובתקון סופרים ומסורה ה"ה מהו"ר שלמה נר"ו מדוכנא שמעשהו מעשה רב פעלים מקביאל שקיבץ פירושים של הגאונים הקדמונים עמודי העולם אשר עמוד הפשט של המקרא נשען עליהם וחוכר חבר מחוכם להורות דעתן ללמוד בדרך הקיצור ותרב חכמת שלמה עליהן שהוסיף מדעתו והבוחר

יבחר וחזיתי מאן גברא רבה קאמסהיד עלי' הרב הנאון הגדול
 מפורסם אב"ד מק"ק פראג ושאר גאונים אחריו החתומים כבר
 בפנקס הלז לאמר בזאת יתהלל המתהלל שיהי' לנו ביאור התורה
 שלו למראה עיניים ולנתיב הישר, וכן גזרו בהסכמותיהן בנזירות
 נח"ש שלא יסינ שום אדם את גבולו משך זמן המבואר, בכך
 אין צריך לדידי ולדכוותי' בשום דבר, אעפ"כ אהי' כמודה ועוד
 לקרוא בביאור שלו כאיזה מקומות כמגרגר בראש הזית ועלי'
 לתרופה כשני חומשים הראשונים שכבר נדפסו וראיתי שהמה
 נכוחים ונוחים לשומעם ופעם מתוקים כדבש ונופת צופים והי'
 כי יהי' ה' בעוזרו לגמור את מלאכת ה' מלאכתו שכתורה עם
 הביאורים שלו כאשר נרשם בתחלת הסיפור הלזה אהי' אי"ה
 מן הלוקחים חח"ת כנ"ל בדמים אשר ידועים לנו וממנו ילמדו
 החרדים ויראים אוהבי ה' ואת תורתו אשר בסכיכותינו, וכפרט
 הגכירים אשר לאל ידם ולהיות מן העושים ומעושים וחקקתי בעט
 סופר ועופרת למען יהי' לעד ולמשמרת וכתבתי וחתמתי לראי'
 מהימנים ביום כ' טו"כ שבט תקמ"ז לפ"ק.

ה"ק יעקב בלא"א מהור"ר איסרלה שווייץ
 החו"פ ק"ק נאנסי ואנפי' וראש במדינת לוטרונגן.

ואלה דברי ההסכמה להרב הנאון כמהור"ר שאול זצ"ל
 אב"ד ור"מ מק"ק אמשטרדם :

מכיר אני לשעבר את פני מבינ דבר מאן גבר גבר ככולא
 התורני המופלג החכם המושלם כמהור"ר שלמה נר"ו כמהור"ר
 יואל זצ"ל מק"ק דובנא רבתי-עיר-מכון שבתי מקרמת דנא הן
 קדם נהירנא לי כד הוה טליא לשונו תמהר לדבר צהות נקט לישנא
 מעליא לאחר שהגדיל עמד טעמו בו, הביז את לבו לדרש מעל
 ספר התורה והנביאים וכל כתבי הקרש למקרא ולמסורת המיוסדים
 ומחוכרים על ענין זה ככתב יד ובדפוס על כולם פקח עיניו ונתן
 דעתו עליו הפליא עצה הגדיל תושי' ודעת שפתיו ברר-מללו עד
 שעשאו כסלת נקי' כאשר עיז בעיז נראה לו מעשה תקפו וגבורתו
 כשני חומשי התורה שנרפסו בברלין עם ביאורו ותקון סיפורים
 שלו כי בו מצא חן ושכל טוב בעיני כל רואיו כולם פה אחר טוב
 לזכות בו את הרבים ולקובעו בדפוס נאה ומהור"ר מחוכר בחבר
 נאה אל ספר חמשה חומשי תורה ותרגם אונקלס המקובל אצלינו
 ופר"שי ראש המפרשים יחדיו יהיו תמים עם הנלוה אליהם ביאור
 של מהור"ש הנ"ל ותקון סופרים שלו למען תהי' תורת ד' כפינו
 תמימה ושלמימה לא תחסר כל בה, כאשר מאוגליתי דעתי במכתבי
 אליו במועצות ודעת ונתגלגל הדבר מן השמים שנמלך בקונו ושת
 לבו לדעתי שהיא רצוי' ושוה לכל נפש כמבואר בכתב ש"כ הגאון
 הספורסם אב"ד בק"ק פראג יצו שהחזיקו וסמך ירו עליו ואחריו
 החזיקו כמה גדולי רבני אשכנז ופולוניא וכמה קצינים ראשי אלפי

ישראל גשיאי העדה ונכבדים בכל מקום דרך הלכו וגם פה קהלתנו
 יצו האיר אל עבר פני ושמח לבי כאור פניו כי גדי שהנהתי בצאתי
 משם נעשה תיש, והגיע למקום אכני שיש ספיר גזרתם, השוב הכא
 והתם גם אני אקה ממנו במחיר הקצוב בכאן את ספר התורה אחר
 גמר מלאכתו אשר בתכניתו המפורש למעלה, והנני שוחר טוב
 ומבקש רצון בעדו מאת כל נדיב לב יעשו כמוני יחזיקו את מוהר"ש
 נר"ו להוציא אל הפועל מלאכתו שמלאכת שמים היא ומי גם ככם
 יהי למשען לו כל ימי היותו עסוק במלאכתו ותורתו אמונתו שכו
 הרבה מאד וזכות הרבים תלו' בו אשרי אדם שומע לי וידיו תעשינה
 עיניו תחזינה בשיבת ציון וערי יהודה תבנינה בכ"י אכ"ה.
 כ"ד היום יום ה' בסדר מסעי בני ישראל ויחננו במתקה לפ"ק.
 ה"ק שאול חו' בק"ק אמשטרדם יע"א.

ואלה דברי ההסכמה להרב הגאון כסהור"ר יעקב משה זצ"ל אב"ד
 מק"ק קלייף יע"א (הוא בנו של הרב הגאון כמה"ו שאול זצ"ל אשר
 זכה לירש כסא אביו באמשטרדם אחרי גויעת אביו תנצב"ה):

ראה ראיתי ראיות שתיים מדברי סופרים חביבים והמה בכתובים
 מכבוד אאמ"ו הגאון הגדול בדורו המפורסם מ"ו שאול נ"י
 אב"ד דק"ק אמשטרדם יע"א וכבוד ארמ"ח הגאון המפורסם
 בדורו מוהר"ר צבי הירש נ"י אב"ד בק"ק ברלין והמדינות שי'
 בצירוף כמה גדולי הדור הש"י יתנו עידיהן ויצדקו את כל כשרון
 מעשיו ופעולתו של התורני המופלא המושלם ומדקדק גדול
 מוהר"ר שלמה מדובנא רבתי אשר שכל את ידיו וקדש מתחלה
 לעבודה מידי אביו יעקב כבוד אדמ"ו דודי זקני הגאון המנוח
 המפורסם בעולם מוהר"ר יעקב זצו"קל המכונה יע"בץ אשר אמר
 עם הספר דברי הימים דברי עולה וזבח לסדר את המערכה הלכות
 עבודת הקרבנות שחיבר ד"ו הגאון ידוע הנ"ל בבית התפלה יקרא
 עמודי שמים ונתפרסם בקרב ישראל לתהלה ולשם ולתפארת עם
 כל חבריו הקדושים הנחמדים ויקרים מדר וסוחרת והנה גם הוא
 התורני המושלם מ"ו שלמה הנ"ל ידיו כוננו על שפת החוכרת
 צלותי' דשלמה לעבוד עבודת יחידי בעבודה שכלב לצרף מה
 שכתבו לקדש עם כמה הנהות מידי המנוח הגאון זצ"ל לאות
 משמרת ויחדיו יהיו תמים לעומת מחברת שחיבר התורני
 מ"ו שלמה הנ"ל אשר קראו בשם עבודת מתנה והלום ראיתי
 אחרי רואי אשר תקן שלמה והוסיף בידים שניות מד"ם להדפיס
 חומש עם תיקון סופרים עם רש"י ותרגום אונקלוס ובתוספות
 ביאור שחיבר בכלל על התורה נחמד להשכיל להיטב בחכמת
 הדקדוק וע"פ המסרה ומוצא דעת קדושים רבותינו המפרשים ז"ל
 כאמור הכל בכתב מפורש מכבוד ש"ב הגאון המפורסם בדורו
 מ"ו יחזקאל נר"ו אב"ד דק"ק פראג יע"א וכמה רבנים גדולים
 ומובהקים הש"י ובהיות שהתורני המדקדק הנ"ל ביקש ממנו לקיים
 כחותמי ולהסכים בכל הנ"ל והנה כי כן ידי תכונן עמו על האסת
 וצדק לקיים זה כתב ידו של אבא שאול אאמ"ו הגאון הגדול

כדורו נ"י ואדמו"ח הגאון המפורסם מוהר"ר צ"ה נ"י ולרבות בעלי חוברים לסמיכה בהסכמה על החומש ת"ס הנ"ל שהוכפל בו כי טוב מלא כף נחת כפי האמור בכתב ש"ב הגאון המפורסם אב"ד בק"ק פראג יע"א ושאר גדולי הדור שהסכימו על ידו של התורני מ"ו שלמה הנ"ל אשרי אדם עזו לו בו להוציא לאור מעשהו, בדרך ה' חילו כל פעל למענהו, וחשב עם קונהו, ולעד בשמחה יחדו. כ"ד היום יום ה' ל' למב"י יהי שמו לעולם לפ"ק. ה"ק יעקב משה בהגאון מ"ו שאול נ"י החו' פה ק"ק קלויף והמדינות יצ"ו.

דברי הרב הגאון מוהר"ר ארי' ליב ברעסלא זצ"ל

אב"ד מק"ק ראטרדם יע"א.

ה"ה הרבני החכם המדקדק הגדול מוהר"ר שלמה יצ"ו מדוכנא, כבר ככל הארץ יצא קו ובקצה תבל מלוי באשר זה כמה הואיל באר את ספר התורה ע"ד הפשט ע"פי רבותינו מפרשי התורה הקדמונים ג"ע ויעשגם הוא מטעמים במקומות רבים דברים נעימים יצאו מלבו נכחים למבין וישרים למוצאי דעת; כבר נרדו נתן ריחו רבים חקרי לב יבאו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה גדולות ונוראות בחכורו ספר תקון סופרים אשר מיום הוגל ישראל מעל אדמתו כעינינו לא ראינו כמוהו קיבוץ נפלא מכל ספרי הראשונים ז"ל אשר חוכרו בעניני מסורת סייג לתורה, זכרה לו אלוה לטובה את אשר שם עינו ולכו על ספרי המסורה הגדולה והקטנה ומערכת המסורת הגו טיגים מכסף ויוצא כלי למעשהו להיות לנו ולבנינו תורת ד' תמימה טהורה מכל טעות ונקיי' מכל משגה ובאמת מאז ידעתי את החכם הזה אהבה רבה אהבתי יען הכרתי במדותיו היותו מן הטובים והישרים בלבותם ואין כרוחו רמי', שלמה הוא ושלמה משנתו, אך יראת אלהים במקום הזה ולדרוש טוב לעמו כל מגמתו, לכן גם עתה בהתנדבו להוציא לאורה ח"ת עם תרגום אונקלס וראש המפרשים רש"י ז"ל על נייר נאה (האלענדיש גרויש מעריאן) עם הפטרות וחמש מגלות בתכלית התקון והיופי, והכל במחיר שני הגריים, גם אנכי לא אחריש מלענות אמן בכל כחי אחרי כל גאוני הדור ד' עליהם יחיו אשר הסכימו על ידו, ואחרי ככלות מלאכת הדפוס הח"ת בתכניתם כנ"ל ולקחתי גם אני ספר אחד במקח הקצוב א"ה. ואני תפתי לכל יודע לקרות בספר תורת ה', ישים לנגד עיניו מה שנדפס כבר מחיבורי החכם מוהר"ש יצ"ו בכרליץ על ס' בראשית ושמות, ואו בלי ספק תצמא נפשו לתאווה להיות מן המנויים לתמוך ידיו, וממנו יראו וכן יעשו יתר נדיבי עם לכתוב ידיהם לר' ליקח ממנו ספרי הח"ת במחיר האמור. ברוך הגבר אשר יפתח את ידיו לו, אשרי אדם עזו לו בו, והעוזרו והתומכו להוציא אל הפועל מלאכתו שהיא מלאכת שמים מד' תהי משכורתו שלמה זכות הרבים תלוי בו וצדקתו עומדת לעד. והיו דברי אלה פה ראטרדם ביום ארבעים לעומר, תצמיח לפ"ק. ארי' ליב ברעסלא.

והנה אחרי כל הדברים האלה אשר הצענו עד פה, נודיע נא להקורא, שכרשימת עקר ספרי הרב המהרש"ד ז"ל אשר נערכה אחרי גועו למכירת ספריו הנמכרים בשנת תקע"ד פה אמשטרדם נמצא בסופן בתוך כתבי יד אקטאווא ציון 27 כזה:

תכריך כתבים מהבאור ותרגום אשכנז ותקון סופרים שחבר, כתב ידו ממש יותר ממה שנרפס והקרמה שלו בשלימות עם, שאר מכתבים".

ובציון 28 כתוב:

תכריך מכתבים מהנ"ל שהחליף עם כמה חכמי הזמן ובפרט עם הרב הגאון מה"ו יעב"ץ ז"ל בענין ס' העבודה וכו'".

פתרון חידת הראב"ע הנרפס בספרי הליכות קדם צד 21

בספרי הליכות קדם נרפס חידה להראב"ע השלוח אלי מאת ידידי הרב שד"ל נ"י מפאדובה, ואשר נפתר שם על הלכנה ע"ש, אך השתי השורות האלה האחרונות

גְּבוּ מִתּוֹחָה פְּעָמִים שֵׁשׁ עָלֵי מִסְפָּר

שֵׁשִׁים וְחֲשֹׁבֹן חֲמֵשׁ מֵאוֹת וְשֵׁשׁ רִבּוּא

מִשְׁכִּיל יִשְׁמַט וְחִידָתִי בְיוֹם שִׁגְל

אַצְלָה לְפָנָיו גְּדִי רֵאשׁוּ עָלֵי קָרְבוּ

נעלם מהן הפתרון עד היום; והנה זה ימים הגיע אלי פתרונו מאת צפנת פענח, איש נכון דבר ומושך בעט סופר מהיר, החרוץ והחכם השלם כמה"ו יצחק טהירינגער נ"י סופר בק"ק קעלן אם רהיין, והחכם זה אחרי פתר כל החידה כתב: גבו מתוחה, ע"ש וימתחם כאהל. פעמים שש וכו', עתה הולך ומכאר באי זה שנה, חודש, ויום לחשבון הירח גילה החידה, ואמר גבו מתוחה, סיכוב כל חודש והודש של ירח קורא מתוח כפני עצמו, ואמר שאחר שסוכב הירח את הארץ שש פעמים ששים שהוא 360 וחמש מאות 500 ושש רבוא 60000 שהוא סך הכולל 60860 חדשים; חשוב החדשים למחזורים, שכל מחזור יש לו 235 חדשים, והמחזורים לשנים שכל מחזור יש לו 19 שנים יעלה לך סוף מחזור רנ"ט חסר חמש' חדשים שהוא חודש ניסן תתקכ"א לאלף החמישי: משכיל ישוטט, הוא מאמר מוסגר למחפשי החידה, ואמר לגבר אשר קורא שוטט בשכלך: וחידתי ביום שיגל, היינו והיום שגלית החידה, אצלה לפניו גדי ראשו עלי קרבו, פירושו, שאומר בלשון תפלה, מי יתן! שאצלה ביום שלפני גלות לי החידה גדי ראשו עלי קרבו, דהיינו שאזכה לבנין בית הבחירה ואצלה ביום שלפני גלות החידה שהוא ערב פסח את קרבן הפסח שהוא גדי צלי אש עלי קרבו, והיתה גלות החידה מהחכם הנ"ל ביום הראשון שלחג המצות שנת תתקכ"א לאלף החמישי יע"א.

פתיחה

לפני קריאת עשרת הדברות ביום הראשון לחג השבועות

והוא

תרגום שיר אקדמות מאדמית לעברית (*).

מיסוד ע"ס א"ב כסול ונסוף חתום גברואל ברבי יצחק יגדל בחורה ובמעשים טובים
אמן וחוק ואמן.

א רִשֶׁת שִׁפְתֵי בְּרֵאשִׁית הַדְּבָרִים
א שְׁאֵלָה רְשִׁיזָן בְּתַחֲלֵת הַמְּאֹמְרִים
ב מִפְתַּח פִּי בְּשָׁנִים וְשִׁרְשָׁה טוֹרִים
ב יִרְאֵה לְסֵפֶר תְּהִלַּת יוֹצֵר הַיְצוּרִים
ג בּוֹרֵה וְגִדְלָה לוֹ עַד אֵין דּוֹרִים
ג לְיוֹזֵן לוֹ רְקִיעַ הַשָּׁמַיִם קָנִים כָּל יְעָרִים
ד יוֹ הַיָּם וְכָל מְקוֹה מֵי יְאוּרִים
ד רִי אֶרֶץ כּוֹתְכִים וְסוֹפְרִים מְהִירִים
ה מָה יֵלְאוּ לַחֹת תְּהִלַּת נּוֹצֵר הַרִים
ה קִים הָאֶרֶץ לְבָדוֹ וְיִסְרוֹ בְּמִסְתָּרִים
ו בְּלִי טוֹרַח וּבְלִי עֲמַל כְּלָה כָּל הַנוֹצְרִים
ו בְּקוֹל דְּמָמָה דְּקָה רַק בְּרוּחַ קוֹל אוֹת דְּבָרִים
זֶה הָעוֹלָם בְּרָא בְּשִׁשָּׁה יָמִים בְּסֻדְרִים
ז יִ תְּפֹאֲרֵתוֹ יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף אִשׁ מְעַלָּף סְפִירִים
ח יל אֶלְפֵי אֶלְפִים וּרְבֻבוֹת לְשִׁרְתוֹ מְכַתִּידִים
ח דְּשִׁים לְפֹאֵר כְּבוֹד גְּדֻלָּתוֹ נּוֹצְרוֹ לְבַקְרִים
ט הוֹרֵי עֵינַיִם בְּכַנְפֵי שֵׁשׁ כְּבוֹדוֹ עוֹטְרִים
ט עֵם כִּי יִתֵּן לָהֶם לְהִלְלוֹ וּלְפֹאֲרוֹ שׁוֹמְרִים
י קְרָאוּ אִזְּזֵה אֵל זֶה וּמְבִלֵי עֲצוֹר מִתְעוֹרְרִים
י קְרוּ מְלֵא כָּל הָאֶרֶץ קְדוּשׁ מְשֻׁלֵּשׁ אוֹמְרִים

(*) סֵפֶר הַסוֹף הַלְעֵתִי כְּכֵן בְּאֶרְצוֹנוֹת (No. 35, 1850) רַךְ סֵם גְּדֵסִם צְלִי כִּקְדוּת וּבִשְׁנֵי אֹתֵי.

ב קול שדי בדברו בקול מים אדירים
ב רבים לעמת אופנים בקול רעש גומרים
ל חזותו פנים בפנים יחישו כחצי קשת מזרים
ל כל מקום מלאכותם ברעה ידאו כנשרים
מ הללים ברוך בבוד י, וסודו מפארים
מ מקום מרומו הממלא את כל, כלמו משוררים
נ זכח אלה המוני מעלה ברעד מזמרים
נ צח מלכותו יעמד עד דור דורים
ס לרוחו בחילה על תורם לקדשו בשירים
ס ר משלחתם ואמרי פיהם לעולם נסגרים
ע צמו מהם חבלי נחלתו, אוהביו הבחירים
ע ס סגלתו מדי בקר ובקר גדלו מבשרים
פ ארו עליהם לעשות רצונו נבחרים
פ יום בכל עת תהלת נפלאותיו מספרים
צ ורם הפיץ בי יהנו בחקיו הנמסרים
צ עקת רנוגם ישמע ומחר המה נזכרים
ק ולות תפלתם בכתר אל עולם בשבועה קושרים
ק כל הזר ראשו תמיד מוטפות עומרים
ך שום בם בחכמה ובדעת ובמלין יקרים
ר וממות אל להעיד בקראם שמע בשעפים מהורים
ש ידת תהלה לאדון העולם בדברים ברורים
ש פרה עלי לספר אל מלכי ארץ ושירים
ת מיד יתאספו בגלי הים רועשים וסוערים
ת איבים לדעת ולדרוש מעללי אלהי העברים:
ג ברת העלמות! מה דורך צבי בין העפרים
ב ערו בחרת לשבת בין אריות ונמרים
ר עיתנו תהי, אם תבואי עמנו בקושרים

י. חַד גַּמְלָא חֲפָצָךְ, וּמֵאוּיָךְ בְּכָל הָעֵבָרִים.
 א. מְרִיחַ תְּשִׁיב לָהֶם בּוֹעִיר מְלִין יִשְׂרָאֵל:
 ל. וְתִרְעוּן אַתֶּם בְּמַעֲשֵׂיכֶם הַמִּתְנַבְּרִים
 ב. מַה נִּחְשְׁבָה תְהַלַּתְכֶם מִוֶּל שׁוֹכֵן בְּמִסְתָּרִים
 ר. וְכִּי חֲסְדֵיךָ יַעֲשֶׂה לִּי כְּבוֹא עֵת נְעוּרִים
 ב. יוֹם יִגִּיהַ חֲשָׁכִי וַיִּאֲפֵל מַעֲשֵׂיכֶם הַמַּחְפִּידִים
 י. קְרוּ בְּאִשְׁרֵי יִגְלֶה בְּעוֹז, אֲבִיר הָאֲדִירִים
 י. וְשִׁבִי אִיִּי הַיִּם לְשֵׁלֶם גְּמוּלָם וּלְשׁוֹנָאֵיו הַנִּמְהָרִים
 צ. דַּקְרָה אֲמַנֶּם לְעַם סִגְלָתוֹ חֲסְדֵיךָ מְזִכִּירִים
 ח. הָרוּה וְצַהֲלָה כִּי יִשׁוּבוּ בְּכָלִים טְהוּרִים
 ק. רֵית יְרוּשָׁלַיִם לְקַבֵּץ שָׁם אֶל מִכְחַד הָעָרִים
 י. וְזָמַם וּלְיִלָּה יִגֵן עֲלֵיהֶם וַיִּשׁוּעַתוֹ מִסְפָּרִים
 ג. דָּלוּ יִהְלֹוּ וּבְאֶהְלִי אֶפְדָּנוּ רֵאשִׁיהֶם מִכְתִּירִים
 ד. גּוֹלִים מִרְבֻּבוֹת חֶפֶת עֲנָנִים לָהֶם עוֹמְרִים
 ל. פִּי מַעֲלִילֵיהֶם וּפְעֻלוֹתֵיהֶם יִנְחֹלוּ פְּאִרִים
 ב. כְּסֹאוֹת זָהָב וּפֹו בְּשֶׁבַע מַעֲלוֹת מַחְבְּרִים
 ת. קָנוּ לְיִרְאֵי שׁוֹכֵן עַד בּוֹרֵא הַנוֹצְרִים
 ו. מִרְאִיהֶם בְּנַעֲמוֹת שׁוֹבַע שְׂמֵחוֹת מְזוּהָדִים
 ד. קִיעַ בְּזַהְרוֹ יִדְמוּ וּכְכּוֹכְבֵי אוֹר מְאִירִים
 ה. דֶּרֶת פְּנִיָּהֶם לְסֹפֵר כְּמוֹ, יִלְאוּ הַיְצוּרִים
 ו. לֹא שָׁמְעוּ וְלֹא רָאוּ מַעֲוֹלִם הַנְּבִיאִים הַבְּרוּרִים
 ב. תִּי נִכְאֲתֶם בְּגֵן עֵרֶן מֵעֵין כָּל נִסְתָּרִים
 מ. זִיז כְּבוֹד אֵל יִתְעַנְּנוּ שָׁם בְּמַחְלוֹת וְשָׂרִים
 ע. לִיו יְרוֹמוֹן זֶה אֱלֹהֵינוּ קִוִּינוּ לוֹ מִבְּשָׂרִים
 ש. בְּרָנוּ עָלָיו בְּאֶמֶן, בְּשִׁבְנוּ בֵּין זָרִים
 י. נִהַגְנוּ עַל מוֹת, כְּעֵלְמוֹת בֵּין הַבְּחוּרִים
 מ. גַּת חֲלָקֵנוּ לָתֵת לָנוּ, הַכְדִּיל מְקָדָם לְהַנְּבַחְרִים.

טָרְפוּ לְצוּר יִשְׁחַק הַלְוִיָּתָן עִם הַבְּהֵמוֹת בְּהָרִים (*)
 וְחַד אֶת אֶחָד יִתְנַחֵחַ וַיִּתְאַבְּקוּ לֶחֶם שְׁעָרִים
 בְּקַרְנָיו כִּי יִגַּח הַבְּהֵמוֹת אִמְיִן לֵב בְּגִבּוֹרִים
 יִדְלַג לִנְגָדָו הַלְוִיָּתָן לַגֹּדְרוֹ לַגְּזָרִים
 מִמְרוֹם יִקְרַב עוֹשֵׂם בְּחֻרְבוֹ וַיִּבְתְּרֵם לִבְתָּרִים
 אֶרְחָה יִכְיֶנֶם כִּי יִכְרוּ עָלָיו חֲבָרִים
 מִעַל הַשְּׁלַחַן מִבְּרֻכּוֹד וּפְנִינִים יִקְרִים
 נִהְרֵי עֵדֶן וְנַחְלֵי שָׁמֶן לַפְּנִיָּהִם כַּמִּים מְגָרִים
 וְלִהְתַּעַנֵּג וּלְרוּחַ מְכוּס רִיחַ מִשְׁתַּה שְׁמָרִים
 חֶמֶד לְהִשְׁקוֹת מִדְּמֵי עֲנָבִים מִבְּרֵאשִׁית נִשְׁמָרִים.
 זְכִירֵי פְקוּדֵי יי! הַשְּׁמַעִים אֱלֹהֵי הַשִּׁירִים
 קְרוֹאִים לַיּוֹם מוֹעֵד לְשֶׁבֶת בֵּין הַיִּשְׂרָאֵלִים
 וְלִשְׁבוּן בְּמָקוֹם עֲלִיּוֹן בֵּין הַצְּדִיקִים הַכְּשִׁירִים
 אִם תִּשְׁמְעוּן לְקוֹל מְלִין אֲדָה בְּהַדּוּרִים.
 מִהָלָל יי! רֵאשׁוּנִים וְאַחֲרוֹנִים שְׂמוֹ מִפְּאֻדִים
 צִוְרָנוּ חֶשֶׁק בָּנוּ לְתֵת לָנוּ הַתּוֹרָה בְּשְׁעָרִים.

(*) חִיּוֹב ט' ט"ו

לקוי ההמח

בצהריים ביום השני כ"ח תמוז תר"א לפ"ק

אכנון

הזדהו! מה זה אחי היום, השֶׁבֶת הַלֵּיל בְּצַהֲרַיִם כְּמוֹ אָמֶשׁ!

עמיתוד

מאותות השמים אל תחת, הירח עבר פני השמש.

ציון

למען ציון לא אחסה

ומעשה אילי
 לפנות אל הכלי
 ושקוץ גלולי
 אשר לקחתי לאילי
 או נהפך גלולי
 ועזבני מחוללי
 ושדי המר לי —
 ועתה כבתולה אאלי
 כי שדר היכלי
 ועלה מפילי
 לשבת ממלי
 ומימיני ומשמאלי
 וירש חבלי
 והוריד מעילי
 והכביד עלי
 וילכדני בחבלי
 ונשאתי סבלי
 בשלפו נעלי
 ויכתוש רגלי
 כערופות בעלי
 וחרש עם עגלי
 והרג עוללי
 והפך יומי ולילי
 על רוע מעללי

ציון הלא תשאלי
 מי יבנם קהלי
 ויזרה את שבילי
 להנקברים אצלי
 ושוככים בצלי
 לחנן אל גואלי
 המשגיח מבתלי
 ליודעי מעגלי
 הצרים בגללי
 בזכרם רב חלי
 ועלו על בלולי (*)
 בבית אריאלי
 בבוא כל ישראל
 בחדרי אהלי
 ועתה ילך שועלי
 ביערי וכרמלי
 ואיה ארי ושחלי
 על מצפי ומגדלי ? —
 כי מעת שחתי מפעלי
 לבעוס את אלי
 בעזן פלילי
 לשום זהב בסלי
 אשר קראתי פסלי
 ואהבתי סמלי

(*) מלכים א', ר' ט'

וּפָאֵת רֵאשִׁיךָ תִּסְלַסְלִי
 בְּקִצּוֹת תִּלְתְּלִי
 וּבְמַחְגוֹרֶת פְּתִיגִילִי
 וְתַחְפְּשֵׁי שְׁבִלִי
 וְלֹהֲמִיתֵנִי תַחֲנַבְלִי
 לְכַבּוֹת גַּחְלִי
 וְאֵת בְּנֵי תִבְשָׁלִי
 וְלֵאמֹתֶם תִּשְׁבְּלִי
 וּבְגֵדֵי אֱלֻמְנוֹתַי תַּחְבְּלִי
 וְאֵת בְּנוֹתַי תַּחְלִלִי
 וּבְכַתְּלוֹתַי תַּתְעַלְלִי
 וְלִנְשֵׁי תִשְׁגִּילִי
 וְעֵרֹתֶנּוּ תַגְלִי
 וְעוֹרֵי וּבְשָׂרֵי תִבְלִי
 וּפְצָלוֹת בְּהֵן תִּפְצְלִי
 וְתַטְבְּחֵי וְלֹא תַחְמְלִי —
 וּבְכַבּוֹרֵי תִקְרִי
 וְאֵת מְשִׁיחֵי תִקְלִלִי
 וְתַכְבְּדֵי אֲצִילִי
 וְחַרְבְּךָ תִכְפֹּלִי
 וְצִדִיקֵי תִקְטֹלִי
 וְשָׂרֵי בְיָדְךָ תִתְלִי
 וְנַעֲרֵי בְעֵץ תִּכְשָׁלִי
 וְתַעֲנֵי רַגְלִי בְכַבְּלִי
 וְגִרְמֵי בְמַטִּיל בְּרוּלִי
 וְזוּדִים עָלַי תִּטְפֹּלִי
 וְשִׁכְלֶת עֵזִי וְרַחְלִי

מִנֶּת גּוֹרְלִי —
 וּבִשְׁבֹתֵי בְאֲכָלִי
 מִתְבוֹנֵן עַל סִבְלִי
 בְּכִיתִי עַל מַעְלִי
 כִּי נִטְמַאתִי בְשׁוּלִי
 וְנַחֲמֵתִי עַל פְּעָלִי —
 וְאֵל צוּרֵי הַמַּפְלִיא
 רוּפֵא כָל חַלִּי
 הַמּוֹדֵד אֶת שַׁעְלִי
 וּמַכִּין מִשַּׁעְלִי
 לִפְנֵי כָל יְלֵדֵי גִילִי
 כְּמוֹ מֵר מְדַלִּי
 נִתַּתִּי אֶת קוֹלִי
 לְנִקּוּם מַחְבְּלִי
 וְלִהְיוֹדִיד מִשְׁפִּילִי
 לְהַסִּיד בְּדִילִי
 וְלִהְקִים נַפְלִי
 לְהַרִים דַּגְלִי
 וְלִהְעִמִּידֵנִי עַל תֵּלִי —
 וְאֵת בֵּית מִנְבֵּלִי
 עַד מֵתִי תַהַלִּלִי
 כִּי בְכַחַד תִּמְשָׁלִי
 וּבְיָדְךָ עָלַי תַגְדִּילִי
 וְעֵינְךָ בְּפוּךְ תַכְחִלִי
 וּבְתַמְרוֹקְךָ תַבְחִלִי
 לְהַסִּיתֵנִי בְשָׁלִי
 וּמִשְׁעָרוֹתַי תַגְזֹלִי

וְתַגְדְּעֵי אֶת מַקְלִי
 וְשׁוּחַנּוֹתַי תִּבְטְלֵי
 וְחֵצְךָ בִי תִכְלֵי
 וּבְתַרְפוֹךָ תִּקְלַקְלֵי
 וְטַלְטְלָה גִבְרֵי תִמְלִטְלֵי
 אֶת בְּנֵי אֲצִילֵי. —
 וּמִכְבָּדֵי תִזוּלֵי
 וְעַם מִטִּיבֵי תִתְפַּלֵּי
 וּבְמִישְׁרֵי תִתְפַּתְלֵי
 וְאוֹרֵי תִעֲפִלֵי
 וְנִגְהֵי תִאֲפִלֵי
 וְכִסְפֵי בִקְנָה תִשְׁקִלֵי
 וְאֶת עַדְיֵי תִתְנַצֵּלֵי
 נִזְמֵי וְעִגְלֵי
 כְּתָם וְחֵלֵי
 וּמַעַל צְוֹאֲרֵי גְמִלֵי. —
 וְשׁוֹפְטֵי תִעַקְלֵי
 וְדִינֵי תִעוּלֵי
 וְיֹזְעֵצֵי תִסְכִּלֵי
 וְשִׁפְתֵי תִבְלִלֵי
 וְעוֹזֵר בִּי תִהַתְלֵי! ...
 לִכֵּן לְיוֹצְרֵי וּמְנַהֲלֵי
 אֶתְחַנֵּן לְהַצִּילֵי
 לְרֹאוֹת אֶת שְׁפִלֵי
 וְעַנְיֵי וְעַמִּילֵי
 וְלַחֲבֹשׂ אֶת חַתּוּלֵי
 וְלַשֵּׁנִים כְּגִבְרֵי אֵילֵי

וּבִשְׂרֵי וְלַחֲמֵי תִפְגִּלֵי
 וּמֵאֲכָל פִּי תִנְאָלֵי
 וְסִכְאֵי בְמִים תִּמְהַלֵּי
 וְתַנְיִשְׁנֵי בְסֶף רַעֲלֵי
 וְתַקְרִיבֵנִי כַסְפִּלֵי
 וְאֶת תְּשׁוּתֵי דָם חֲלָלֵי. —
 וְאֵלֵי מֵאֲדַמְתֵי תִנְשָׁלֵי
 וְאַרְצֵי תִתְנַחֲלֵי
 לְאֲכָל אֶת בְּלִילֵי
 עֲדָשׁ וּפּוּלֵי
 שׁוּמֵי וּבִצְלֵי
 וּכְאֲרֵבָה תִחַסֵּלֵי
 וְתִכְרַתִּי וְלוּלֵי
 וְאֶת כְּדָמֵי תִחַבֵּלֵי
 וְגַפְנֵי תִאֲמַלֵּלֵי
 וְכֶרֶת אֲשַׁכֵּלֵי
 וְתִלְקַטֵּי אֶת שִׁבְלֵי
 וְכַעוּלָל גַּפֵּן תִּעוּלֵלֵי
 וּבְרוּשֵׁי תִרְעִילֵי
 לְסַפְחָנִי תַחַת חֲרוּלֵי
 וְלַהֲשֹׂאוֹת אֶת גְּלֵי
 וְתַהַרְגֵי שְׂרֵי חֵילֵי
 וּבְמִגְיֵנֵי גִבּוֹרֵי תִגְעִלֵי
 לְשָׁלוּל אֶת שְׁלֵלֵי
 וְאֶת כָּל מִסְחַד רוּכָלֵי
 וְתַזְנִבֵי כָל נַחֲשָׁלֵי
 בְקִשְׁת׃ וּבִתְלֵי. —

וְעַרְלַת לִבְבְּךָ תִּמְוִלִי
 לְמַעַן תִּנְצַלִי
 מִשַּׁחַת בְּלִי
 אִז תַּעֲשֵׂי וְגַם תּוֹכְלִי —
 וְהִלְבֵּנוּן תַּעֲלִי
 אֶל אֶרֶץ הַגְּבֻלִי (*)
 וְדַרְבֵּךְ תִּסְלִי
 וּמִסְלַחֲךָ תִּסְקְלִי
 וְשֵׁם שְׁעָרֶיךָ תִּצְלְלִי
 וְחַדְרֶיךָ תִּטְלְלִי
 וְאֵת כַּהֲנֶיךָ תִּבְדִּילִי —
 וּמַעֲיֵל בּוֹץ הַכֶּרֶבֶלִי
 אֶל טַבַּעַת הָאֵפוֹד בְּפִתְיִלִי
 וְצִיץ קֹדֶשׁ וּבְלִילִי
 וְאֵת קַרְבְּנוֹתֶיךָ תּוֹבִילִי
 אֶל בֵּית מִבְּשָׁלִי (S)
 וְעוֹלַתֶךָ תֹּאכְלִי
 וְשִׁלְמֶיךָ תֹּאכְלִי
 מִצֹּאֲנֵי וְאִילִי
 וְחֹזֵרִי וְגֹזְלִי
 וּבֶשֶׁר וְצֵלִי
 גַם מִנְחַת בְּלוֹלִי
 וּמִצּוֹת אֲשֶׁר בְּסִלִי
 וְלֶחֶם שְׁעוּרִים צְלִילִי
 בְּרָמֶל וְקָלִי
 כִּי תִתְּפֹשֵׂי מִגְּלִי
 לְקַצּוֹר אֵת יְבוּלִי

לְמַהֲרָה שְׁנַת גְּאוּלִי
 לְשִׁלַּח שְׂרָשֵׁי עַל יוֹבְלִי
 לְשִׁבְתַּת תַּחַת אֲשָׁלִי
 וְלֹהֲשִׁקֵנִי מֵעֵדֶן נַחְלִי ;
 אִז אֲשָׂא מִשְׂרֵי
 אֶל בֵּת קַהְלִי
 רְנִי וְצַהְלִי
 וְאֶל עוֹד תִּילִילִי
 בְּעֵינַיִם חִכְלִילִי
 כִּי מְגַלּוֹתֶיךָ תּוֹלִי
 וּמַעֲנֶיךָ תַּחְדִּילִי —
 וְעֵתָה לְדַבְּרֵי הַשְּׁבִילִי
 וּמוֹסֵר קִבְלִי
 וּמְזוֹנֹתֶיךָ תִּפְלִי
 וְלִקְוִלִי הוֹאִילִי
 וְעַל אֲמָרֵי תוֹחִילִי
 וְעַל מְלֵי תִיחַלִי
 וְדַבְּרֶיךָ תִּכְלַבְלִי
 וְאֶל תַּעֲפִילִי
 וְנָא אֶל תַּעֲצִלִי
 וְלִיוֹצֵרֶךָ הַתִּפְלְלִי
 וְאֵת פְּנֵי חֵלִי
 לְבַל יִשְׁבַּח גְּמוּלִי —
 וְכֹל הַכֶּלֶךְ שׁוֹל תִּשׁוּלִי
 וְלִמְלַמְדֶךָ תוֹעִילִי
 וּבִרְעָה תִּבְחַלִי
 וְהֶאֱכֹן מִלִּבְךָ תִּגְלִי

(S) יחזקאל ט"ו כ"ד

(*) יחזקאל י"ג ח'

בְּכַנֵּן בַּיִת זְבֻלִי
 עִם כְּנֹדֵי וּנְבֻלִי
 וְתַפִּי וּמְחֹלִי
 בְּמַנְעֵנְעֵי וְצִלְצִלִי
 עִם בְּנֵי מוֹשֵׁי וּמְחֹלִי —
 וּפְנֵיךָ תִצְהֵלִי
 וְלַעֲוֹשֵׁיךָ תִבְעֵלִי
 וּבְאַמְתּוֹ תִשְׁכַּלִי
 וּבְחַמְלָתוֹ תִנְטֹלִי
 וּמְרוּחוֹ תִאֲצִלִי
 וּבְתוֹרָתוֹ תִמְלֹלִי
 וְאַמְרָתוֹ כִּמְלֵ תִזְלִי
 כִּי מַלְאָכָה אֲזָרוֹת מְלִי —
 אֲזִי בִירוּשָׁלַיִם תִּשְׁלִי
 וְלִנְצַח תִּהְיִי
 בְּצִיּוֹן מְבֻלִי

לְהוֹצִיא יָקָר מִזֹּלְלִי
 אֲזִי לֹא יָבוֹא עוֹד עֲדִלִי
 כְּבוֹזֵר עַל סִלְסִלִי —
 וּבִמִי קָדְשִׁי תִשְׁכַּלִי
 מִיָּם חַיִּים בְּכֹלִי —
 וְצִיָּצְאִי תִגְדִּלִי
 וְאֵת לֹא רוּחְמָה תִגְמֹלִי
 וּבְצַדִּיקָה תִדְגִלִי
 וּנְטַעֲךָ תִשְׁתַּלִּי
 עַל הַר תִּלְוִלִי
 שֵׁם תִּשְׁכַּנֵּי בְּצֵאלִי
 וּבְאַלְהֵיךָ תִגִּילִי
 וּלְפָנָיו תִּתְנַפֵּלִי
 כִּי יָבֹא בְגִבּוּלִי
 לְשִׁכּוֹן בְּעַרְפְּלִי
 וּבְחִצְרוֹתַי תִּהְלִלִי

ג—פ.

גַּם הַיּוֹם הַלַּכְתִּי לְלֶקֶט בְּעֵמָרִים
 בְּעֵרוּגוֹת הַחֲכֵמָה מִבְּעֵלִי אֲמָרִים
 רַעְנָן, בְּפֶתֶן קִטְפָתִי לְחֹזֶק תְּרַנֵּי;
 יִשְׂמַח אֵף לְבִי בְּשִׁבְלִים קִצְרָתִי
 אִם יִטִּיב בְּעֵינֶיךָ מֵאֲשֶׁר צִבְרָתִי
 לְאַסֵּף בְּרַם מִמִּדְשָׁרְתִּי וּבֶן גְּרַנִּי

תבואת גורן מארץ קדם.

לְקוּטִים שׁוֹנִים וּדְבָרִים מְשִׁילִים הַנִּכְתָּבִים אֵלַי מִחֲכָמֵי הַדּוֹר עַל אִזְוָה
עֲנִינִים הַגְּאֻמְרִים בְּסִפְרֵי הַלְיָכוּת קִדְּם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי לְאוֹר
בְּשַׁנַּת תַּר"ז לַפ. ק.

דף 3: על שאלתי מה ענין כנפים בבכורות דף ל' ע"ב לענין
בטילת ידים וכו'.

ראה זה מצאתי מאיש המופת ונזר דורנו, הרב הגדול מה"ו
צכי הירש חיות נ"ל אב"ד בק"ק זאלקווא בספרו דרכי משה
דף ה' ע"ב, בדברו על העסעער אשר היו במשך בית שני
]ולדעתו הם הותיקין והחסידים וקהילא קדישא ואנשי מעשה הנוכרים
בתלמוד]: וכן הוא ג"כ הפי' בכרייתא (בבכורות ל' ע"ב) מקבלין
לכנפים ואה"כ לטהרות, ואם אמר איני מקבל רק לכנפים שומעין
לו, הכונה שבשנה הראשונה היו מוסרין לו הבגד, וכנף הוא בגד
כמו ולא יגלה כנף אביו ומי שקבל עליו להיות חבר להם רק
לכנפים ולא לטהרות מקבלין אותה. — והחכם השלם Dr. Landau
מעיר דרעזרען כתב לי: זה ימים בשם החכם הגדול מוהר"ם
המכונה בשמו המפואר Dr. Ber שלדעתו איננו כפי' רש"י מענין
בטילת ידים אך הוא מלשון כנופיא אשר מורה על כנסיה
של תלמידי חכמים וחכרים הנפרדים בכמה ענינים מהמוזן עם.

דף 16: על דברי המכתב הנכבד שם בענין חלוקת הפסוקים
של התורה וכו' מהרב הגדול מוהרש"ל רפאפורט נ"ל,
נמצא השגה מושכלת מאת החכם s. Bär במחברת האריענט
No. 17 — No. 13, 1851.

דף 55: בטעם כתיבת השם הוי' כ"ה בשני יודין כתבתי שם:
"אך טעם הנקוד למה מנעו נקוד החולם נעלם ממני,"
וכתב לי אוהבי הנכבד החכם המושלם הרב מוהר"ר יודא ליב כהן
מאי נ"י ט"צ בק"ק פרערען; וז"ל כאשר שהמדפיסים מציינין
תיבת השם בשני יודין וראי לרמוז הכתיב והקרי (כאשר כתבת)
ומקורו בש"ע א"ח סימן ה' וז"ל יכוין בכרכות וכו', ציינו ג"כ
נקודתם יו"ד ראשונה מתיבת הוי' כ"ה בשוא ויו"ד אחרונה משם
אדני בקמץ שהיא ג"כ נקודה אחרונה תחת הציון, ולכך לא נקוד
החולם.

דף 57: אלה הדברים אשר כתב לי הידיד היקר החכם הגדול
 מה"ו צבי הירש עדעלמאן איש חן טוב נ"ל: מדי עברי
 בספרך הליכות קדם רשמתי באיזה מקומות כגליון הספר ובל
 אמנע מהעתיק לך אשר רשמתי בצד 57 בדברי החכם שם:
 "כי מלת בירכי הוא מורכב מן ביר רבי" ושם קודם לזה מעט:
 "כי מלת בירכי המצויה בחתימת הקליר הוא שגורה בתלמוד
 "הירושלמי ולא גם פעם א' בתלמוד בבלי" אבל וכו' כי הנה מצאנו
 "ר' יוחנן אמר דין גרמא דעשיראה ביר" — הגהה, לדעתי אין
 הדברים כן כביאור בירכי מענין ביר רבי — והאמר דין גרמא
 דעשיראה ביר, אינו כלל בירושלמי ורק נמצא בבבלי (כרכות דף
 ה' ע"ב), וגם שם אינו מוסכם לרבים להיות הוראתו כן, מטעם כי
 לא יתכן החזיקו אדם גדול כר' יוחנן עצם מן המת באמתחתו,
 וע"כ פירשו רבים שהוא עצם א' מכשר הסעודת הכראה שהביאו
 לו במיתת בנו, והוא אמר כי זה עצם מסעודת הכראה העשירית,
 ויהיה הוראת ביר מן שורש הכראה בדרז"ל או מכרין על
 המת, ולא מגורת כן, ואמנם משה שאמרו כאן גליה לדרעא ונפל
 נהורא, נראה שהוא ר' חבירו של ריש לקיש בעל היופי הנז' להז"ל,
 ואם אמנם מכני מערכי היה, לא תמצאהו מכוון לר"י מחבר הירושלמי
 וגם עם העיון היטיב בכל תלמוד הירושלמי הנמצא לפנינו תמצא
 מפורש בכל המקומות להוראת בן פלוני רק מלת בר או בן אצל
 כל האנשים הנזכרים בו, ולא נמצא תואר בירכי בכל הירושלמי
 רק אצל יחידים הללו, ר' יוסא בירכי חלפתא, ואצל ר' ישמעאל
 ר' לעזר ר' מנחם ר' חלפתא ר' אבדימו חמשה בני ר' יוסי
 שנאמר אצל כל אחד מהם בירכי יוסי, ור' יוסי ור' יעקב בירכי
 בון או אבון (ענינם א' רק דרך הירושלמי להשמיט אות א' כמו מן
 ואמר ומר ומן אלעזר לעזר וכרומה ואכון הוא ג"כ תואר לגדולה)
 ר' יוסי בירכי חנינא, ר' יוסי בירכי יהודה, ר' אלעזר בירכי שמעון,
 ר' אלעזר בירכי צדוק, ר' יודן בירכי ישמעאל, ר' יודן בירכי
 אלעזר, ר' עקיבא אמר ר' חייה בירכי, ארשב"ג ר' יוסי בירכי
 (כאלו שני המקומות האחרונים בהכרח לא יתפרש ביר רבי בנו
 של פלוני כי לא נזכר כלל שם האב) ויותר מזה לא אדע
 אם נמצא עוד א' ושנים בכל "התלמוד ירושלמי, והנה לעומת
 זה תשא עין כש"ס בבלי ותראה מלת בירכי (כשנוי קטן הזה מן
 בירכי בירושלמי ששניהם הוראה אחת להם לדעתי) ר' גמליאל
 בירכי, שנת קט"ו א', וכרש"י שם אדם גדול קרוי בירכי, ושם ק"ו
 א' א"ר יוחנן שאלתי את ר"ג בירכי (ואינו בנו של רבי, ובש"ס
 חדש נדפס כטעות בר רבי) ושם קנ"א כ', וקדושין ל"ב ב', וב"ב
 קל"ט ב', ונדה ס"ג ב' אמר שמואל זו דברי ר"ג בירכי ג"כ כוונתם
 בן אדם גדול ואינו בנו של רבי כמו שהעיר האברבנאל, ר' אושעיא
 בירכי, ערובין דף ג"ב א', ר' יוסי בירכי, סוכה ט' א' (והוא המאמר
 הג"ל הנוכר בירושלמי ג"כ ארשב"ג ר' יוסי בירכי שלח לי וכו')

ר' חייא בריבי ור"א בריבי יבמות דף מ"ו ב', מדבריו של
 בריבי, שם ק"ה ב' וברש"י שם שהוא על ר' יוסי וכל ברכי
 לשון אדם גדול הוא ר' יודן בריבי, קדושין כ"א א', ובכורות
 דף ל"ז ב' (ושם בש"ס חדש בטעות א"ר יודן בריבי וכו' וצ"ל
 א"ר אלעזר יודן בריבי וכו', כמו שהוא בקדושין הנ"ל שהוא
 זה המאמר עצמו), וקדושין דף פ' ע"ב דבר זה שמע בריבי
 וברש"י שם גדול הדור ריב"ל, סוטה דף כ"ט ב' א"ר יוחנן
 טעם בריבי וכו' והוא על ר' יוסי, מכות ה' ב' בריבי אומר
 ועיין רש"י שם, בכורות כ"ד א' בעי אחי בריבי וברש"י שם
 אדם גדול וחשוב בדורו, הולין דף כ"ה א', ושם פ"ד ב' ר"א
 הקפד בריבי אומר, ושם דף ג"ז א' מדבריו של בריבי וברש"י
 שם חזקיה שהיה גדול בדורו, ושם קל"ז א' אמר רבי אלמלא
 דבריהן ד"ת ודברי בריבי קבלה, וברש"י שם שהיה גדול בדורו
 דקיי"ל ר' יוסי נמוקו עמו, וכן בש"ס כבלי לא יכונה כל אדם
 כי תואר בריבי איננו ביר דבי לומר כנו של רבי פלוני, שהרי
 נאמר על ריב"ל בריבי שאביו לא היה נקרא רבי וכן ממה
 שנאמר על מי שלא נזכר אח"ו שם אביו ואף לא נודע כלל
 כמו חזקיה בריבי, אחי בריבי וכו' הנ"ל, ואמנם גם בש"ס
 ירושלמי כל משביל ע"ר אמת ורואה בו בעינים פקחות יודה
 כי לא נשתמש בו להוראת בן רבי פלוני, כי מלבד שנאמר בו
 ג"כ ר' חייא בריבי, ר' יוסי בריבי ולא נזכר אצלם שם האב
 כלל, הנה למה ישתנה דינם של אלו בני אדם יחידים"מן כלל
 התנאים והאמוראים, ובפרט כי הרואה יראה כי מהם הם המה
 הנוכרים בבבלי ג"כ אצלם תואר בריבי, ורק בזאת הנני להעיר
 כי מדרך הירושלמי לפעמים להזכיר שם איש ושם אביו יחד
 בלי תואר בן בר בניהם כלל, כמו יוסי חלפתא, יוסי אבון,
 יוסי יודן, שכוונתו כנו של חלפתא או כנו של אבון או כנו
 של יודן (כמו האשכנזים שאומרים מאזעס סמואל אשר שם
 הראשון הוא על האיש ושם השני הוא להורות שם אביו בלי
 להגיד מלת בן באמצע) ולפעמים חוזר אצלו מלת בריבי על
 שם הראשון שם הבן כמו ר' יוסי בירבי חלפתא, שר' יוסי הוא
 הנקרא בריבי, ולפעמים חוזר אצלו על שם האב כמו אצל חמשה
 בני ר' יוסי בר' חלפתא שתואר בריבי הנאמר אצל כל א' מהם
 לדעתו חוזר על ר' יוסי אשר קצרה היריעה להרחיב הדבור בזה,
 ולעת מצוא עוד אשלח ידי לבאר ולחקור איך יצאו חו"ל להשתמש
 בתואר הזה על האדם הגדול. עכ"ל החכם הנ"ל.

דף 68: על כתיבת השם הוי' ב"ה בג' יוד"ין וכו'. — כתב
 לי ידידי היקר הטורח לפענה נעלמים מטצפוני דברי
 גאונינו הראשונים בעיר הקודש ירושלים תוככ"א, הרבני השלם
 והחכם מה"ו נחמן נתן קורנל גר"ו הרבדים האלה, מעיר ציון
 מכלל יופי: „על חקירתו בספרו צד 68 וכו' נעלם ממנו שזה
 ה' טנהג קרום לכתוב ג' יוד"ין והאחרונים שלא ידעו הטעם

שינו הדבר בלי טעם וכתבו רק ב' יודי"ן, ועי' בס' דעת זקנים
מבעלי התוספות על התורה בפ' שמות בר"ה זה שמי לעולם
וזה"ל: כתוב בלקח טוב (*) וזה"ל, למה אנו כותבין השם הגדול
בג' יודי"ן, יו"ד של שרי ויו"ד של אהיה ויו"ד של אלהים,
ועיין בר' ירוחם נתיב ב' ס' ח"ב מעשה במי שריקם בטליתו
פ' ויאמר וכתב השם שלשה יודי"ן ומביא שם גם זה בשם
תשובת הרמב"ם והוא בס' פאר הדור; גם אינה השי"ת לידי
ס' שיטת הר"ן כ"י על מסכת שבת וכתב שם בר"פ כל כתבי
על הא דת"ר הברכות והקמיעות אע"פ שיש בהן אותיות של
שם וכו' י"א דלאו שם גמור קאמר כגון יו"ד ה"א וא"ו ה"א
אלא שם שמשמש במקום שם גמור כגון ג' יודי"ן עכ"ל, הרי
לך משלשה מטיבי צעד שמנהג זה קדום ונכון, והמרפס הנז'
רוח חכמה ומדע אתו, עכ"ל ירירי הרנ"ק נר"ו מעיר הקודש. —
והנה אחרי כל אלה מצאתי גם אני הכותב בהתיר הגדול הרב
היש"ן בעל מנחת שי על תנ"ך כדברים ל"ג י"ב לבנימין אמר וכו' ז"ל:
מצאתי כתוב בס' קבלה הנקרא שער השמים בדברו על ע"ב
שמות המצורפים מויסע ויבא ויט בשם העשרים שהוא ג' יודי"ן
זל"ש: ובחשכך חשכון בשם שהוא כ"ו חבר עמו מנין אותיותיו
והיה הכל ל' וסודו כי לה' ושמו יי' וזהו שאנו כותבין השם
בג' יודי"ן והסוד לבנימין אמר והמבין יבין ע"כ.

(*) הוא הידוע בשם פסיקתא דר' טובי'; ואף אט לא נדפסה אלא מן ויקרא ואילך היה
הרצ חיד"א (ש"ה אות ט') דאם גם נראית וכמות מונה (כן האיר לי צוה ידיד
הרצ שד"ל במכתבו אלי).

Het tweede stuk is eene Elegie op de verwoesting van den tempel; deze Elegie is in den smaak der oude hebreeuwsche Zionide-dichters met 242 gelijkkluidende slotrijmen vervaardigd, en hoegenaamd met geene uitdrukkingen, die den gewijde boeken vreemd zijn, aangevuld. Terwijl, eindelijk, eenige door verscheidene geleerde tijdgenooten mij toegezondene lezenswaardige antwoorden op eenige, door mij, in mijn vorig werkje, OOSTERSCHE WANDELINGEN, voorgestelde vragen, omtrent archeologische onderwerpen, dit werkje besluiten.

En hiermede meenen wij genoeg over den inhoud van ons werkje gezegd te hebben, en voegen er tot slot slechts dezelfde woorden bij, die wij van den geleerden M. I. LANDAU uit zijn Rabbinisch-aramäisch-deutsches Wörterbuch, in den allereersten, door ons uitgegevenen bundel gedichten en redevoeringen, in den jare 1836, aangehaald hebben; zij luiden aldus: »Und nun geliebter Leser, schlagen wir das Buch hier zu, und öffnen es wieder von der rechten Seite, wie es die Sprache des Morgenlandes von ihrem Leser erheischt.»

Amsterdam,
September 1851.

G. I. POLAK.

De letterkundige arbeid van den gemelden geleerde S. DUBNO, bij gelegenheid van zijne medearbeiding aan de uitgave der vertaling van den Pentateuchus door MOZES MENDELSSOHN, namelijk zijne uitlegkundige en Masoretische verklaringen op den Pentateuchus, is slechts voor zoo verre zij de eerste boeken der P. betreft, algemeen bekend; minder bekend echter is het, dat deze geleerde, na met MENDELSSOHN afgebroken te hebben, (zie de voorrede van M. voor zijne vertaling op den Pentateuchus,) alles in het werk stelde, om zijne beide verklaringen op de overige drie boeken uit te geven. Zoo wel de oordeelvellingen over deze verklaringen van zijne geleerde tijdgenooten; allen, vermaarde opperrabbijnen en beroemde theologen, die door hunne doorwrochte letterwerken, alom als eerste lichten in de Israëlitische godgeleerdheid schitteren, als de vele wetenschappelijke aanwijzingen voor de historie der Bibliographie, welke zij bevatten, maken dezelve zeer belangrijk. Deze oordeelvellingen nu maken hier, in verband met eenige voorafgaande wetenschappelijke aantekeningen, het vijfde stuk van onzen bundel uit. Allen zijn zij uit oorspronkelijke autographische handschriften overgenomen.

Het Raadsel van den beroemden IBN EZRA in ons laatst uitgegeven werkje geplaatst, en tot welks oplossing, wij elken geleerde uitnoodigden, werd ons eindelijk door den vernuftigen geleerden J. THURINGER uit Cöln toegezonden, wij lieten het volgaarne hier volgen.

De overige twee stukken zijn door ons zelven vervaardigd, het eerste is eene in hebreeuwsche verzen overgebragte vertaling van het aramëisch-chaldeeusche lied Akdamoth. Dit, bij de Israëliten (naar de Hoogduitsche liturgie) bekende lied, wordt op het feest ter herinnering der wetgeving, vóór de lezing van den Decalogus op dien dag afgezongen. Men vindt van hetzelfde, nevens het oorspronkelijke, eene nederduitsche vertaling, in de Feestgebeden der Nederlandsche Israëliten met eene nederduitsche vertaling, door ons, onder medearbeiding van onzen hooggeschatten en geleerden vriend DR. M. S. POLAK in den jare 1840 bij den drukker van dit werk uitgegeven; deze dichtertlijke vertaling werd door ons in N° 35 van het Literaturblatt des Orients van den jare 1850 medegedeeld; zij is echter aldaar zonder punten en met eenige misstellingen afgedrukt.

---

ook uit deze bibliotheek, dat wij het ons wisten aante-schaffen, na door tusschenkomst van onzen geachten, geleerden vriend J. Zedner, Scriptor aan het Britische Museum te London, in kennis te zijn gebragt, met den vermaarden geleerde, thans onzen geachten vriend, den kundigen Heer H. Edelmann, (die onlangs eene proeve van de, in gemelde bibliotheek, in groot getal zich bevindende handschriften der voornaamste, en vermaardste oude hebreewsche dichters heeft in het licht gegeven,) welke zich niet alleen, op ons verzoek, bereidvaardig be-toonde, het nog ontbrekende, af te schrijven, maar ons nog daarenboven, geleerde aanteekeningen en nasporin-gen over dit werkje mededeelde, welke aanteekeningen wij ook, na dit werkje hier in zijn geheel afgedrukt te hebben, oordeelden aan den weetgierigen lezer niet te moeten ont-houden. Gaarne betuigen wij dan ook hier openlijk, aan gemelden Heer Edelmann, onzen dank, voor zijne vrien-delijke bemoeijingen en mededeelingen.

Het daarop volgende stuk is eene exægetische en grammatische verklaring der afdeeling Mispatim (Exodus XXI—XXV) van onzen geachten vriend, den bekenden geleerde S. D. LUZZATTO, Professor aan het Collegio Rabbinico te Padua.

Het derde stuk in dit werkje is van den zeer ver-maarden en verdienstelijken geleerde I. S. REGGIO, thans Opperrabbijn te Görtz, bevattende, naar aanleiding van Gen. II, 12—22. het voortreffelijke van 's menschen huwelijksleven, tegenover het wilde paren der dieren, alsmede over het smadelijke van den ongehuwden staat (Cælibatus).

Het hierop volgende letterkundige Raadsel, door den beroemden MENDELSSOHN aan den geleerden S. DUBNO toegezonden, benevens de oplossing er van door den laatste, verdient in alle opzichten wegens zijnen bijzonderen, eigen-aardigen inhoud, wereldkundig gemaakt te worden; dit raadsel is in den Orient van den jare 1841 reeds afge-drukt; de oplossing echter door gemelden D., verschijnt hier voor het eerst; zij werd ons door onzen geachten vriend, den verdienstelijken geleerde DR. H. SOMERHAUSEN te Brussel, te dien einde bereidwillig, toegezonden, waarvoor wij hier aan ZEd. openlijk den innigsten dank betuigen.

VOORBERIGT.

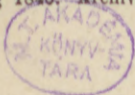
De herhaalde blijken van aanmoediging, om de verdere resultaten mijner letterkundige nasporingen in de hebreuwsche taal in het licht te geven, mij, bij de vleiendste beoordeelingen in alle Tijdschriften voor de Oostersche Letterkunde, zoo wel in het Binnen-, als in het Buitenland, te beurt gevallen (*), deden mij dan ook weder het besluit nemen om deze, voor mij, zoo aangename taak te volbrengen.

Bij het in het licht geven van dit werk, achtte ik het echter noodig, vooraf eenige woorden betrekkelijk den inhoud medetedeelen.

Het eerste stuk, in dit werk voorkomende, is eene tweede druk van een zeer zeldzaam werkje van den vermaarden R. MOZES BEN MAIMON (*Maimonides*); dit werkje, hetwelk den titel van SEPHER HANITZA (*Het gevondene boek*) draagt, werd, ofschoon te Salonika in A. M. 5356 (1596) gedrukt, tot heden, zelfs door de voornaamste bibliographen van onzen tijd, uithoofde van zijne groote zeldzaamheid, verkeerdelijk voor hetzelfde met een ander werk, namelijk met den MAIMAR HAJICHUD (*Verhandeling over de eenheid Gods*) van dezen beroemden geleerde gehouden, iets dat wij reeds, in onze voorafgaande hebreuwsche Inleiding, uitvoerig uiteen gezet en aangetoond hebben; wij voegen nog slechts bij, dat wij, na dat het ons gedeeltelijk in handen was gekomen, geene moeite gespaard hebben, om bij alle zoo wel openbare als bijzondere vermaarde Bibliotheken aanvrage te doen, om het in zijn geheel te kunnen herdrukken, en dat wij het in de Bodleyana te Oxford (bij Selden N° 155) aantroffen. Het is dan

---

(*) Men zie, behalve de aanhalingen in de voorrede mijner *Oostersche wandelingen*, nog: het Handelsblad van 6 Maart 1851. — Litteraturblatt des Orients, No. 50, Leipzig 1846. — Archives Israelites de France No. 11, Paris 1849.

HEBREEUWSCHE
LETTERVRUCHTEN,

ONTWORPEN EN BIJEENVERZAMELD

DOOR

G. I. POLAK.

AMSTERDAM,
bij de WED. D. PROOPS Jz.

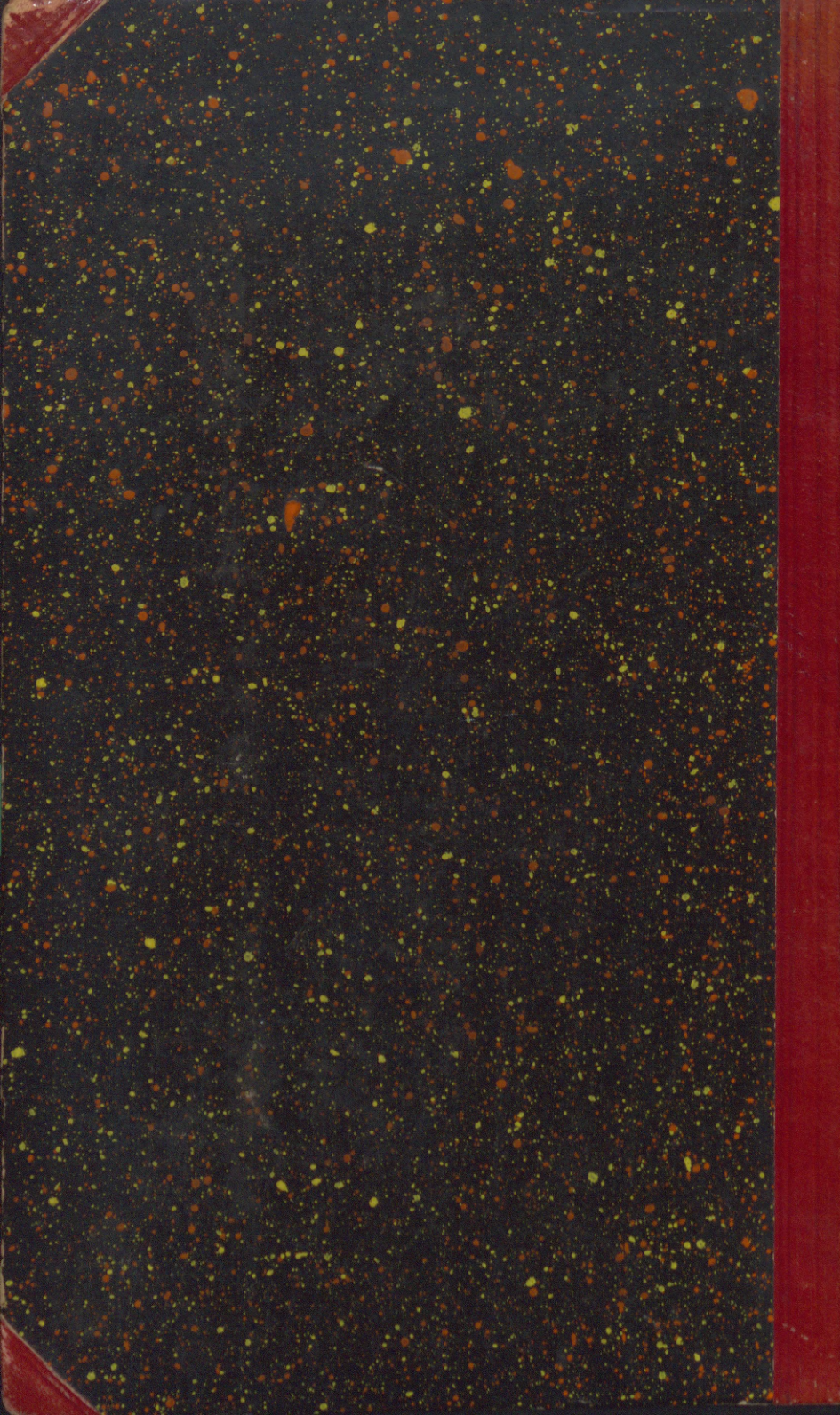
MDCCCLI.

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100

100